

TOPLUMU YERİNDEN OKUMAK: KÜLTÜREL, MEKÂNSAL VE DİJİTAL ALANLAR

Editör
İSMAİL BURAK MALKOÇ

BİDGE Yayınları

**TOPLUMU YERİNDEN OKUMAK: KÜLTÜREL,
MEKÂNSAL VE DİJİTAL ALANLAR**

Editör: İSMAİL BURAK MALKOÇ

ISBN: 978-625-372-697-3

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltpe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Bu kitap, sahaya dönmenin hem yöntemsel hem düşünsel anlamlarını yeniden tartışmaya açma niyetiyle hazırlandı. İçerdiği çalışmalar farklı alanlara yönelmiş olsa da, hepsinde gözlemlenen ortak bir arayış var: toplumsal olanı yerinde kavrama çabası. Bu çaba, yalnızca veriye değil, aynı zamanda verinin içinde şekillendiği yapısal koşullara, araştırmacının kendi konumuna ve gözlemle düşünme arasındaki mesafeye de odaklanmayı gerektiriyor.

Saha, burada yalnızca bir veri üretim alanı olarak değil, araştırmanın kendi sınırlarını ve olanaklarını yeniden düşünme fırsatı olarak ele alınıyor. Toplumsal olanın katmanlı doğası, tek bir yöntemle ya da kuramsal çerçeveye kavranamayacak denli karmaşık. Bu nedenle kitapta yer alan metinler, farklı düzeylerde işleyen yapılarla gündelik hayatın örüntüleri arasında çoğul bir ilişki kuruyor. Bu yaklaşım, sosyal bilimlerde çoğu zaman gözden kaçan ara katmanlara dikkat kesilmenin de bir yolunu açıyor.

Araştırma sürecinin yalnızca teknik bir faaliyet olmadığını; aynı zamanda düşünsel, etik ve politik boyutları olan bir eylem biçimi olduğunu hatırlatmak, bu kitabın örtük hedeflerinden biridir. Metinlerde hissedilen düşünömsellik, araştırmacının nesnesine yaklaşırken kendi konumunu da dışarıdan görebilme kapasitesiyle ilgilidir. Bu tavır, yöntemi sadece bir araç değil, araştırmanın kendisi kadar eleştirel bir alan olarak konumlandırır.

Bu kitap, sosyal bilimsel üretimin kuramsal bağlamla sahadaki gerçeklik arasında salınan, yer yer gerilimli ama daima üretken bir süreç olduğunu hatırlatıyor. Her bir metin, gözlemin bilgiyi nasıl dönüştürdüğünü, bilgiyi üretmenin aynı zamanda kendine bakmayı da içerdiğini düşündürüyor. Tam da bu nedenle, araştırmanın yalnızca “ne gördüğümüz” değil, “nasıl baktığımız” sorusuyla da ilgilenmesi gerektiği fikri bu çalışmanın merkezinde yer alıyor.

Kitabın ortaya çıkmasına katkı sunan tüm yazarlara teşekkür ederim. Bu çalışmanın, sahaya dönmek kadar, sahaya nasıl yaklaşıldığını da tartışmaya açması dileğiyle.

Dr. Öğr. Üyesi İSMAİL BURAK MALKOÇ

DOĞUŞ ÜNİVERSİTESİ

İÇİNDEKİLER

ANALYZING SOCIAL MEDIA THROUGH THE LENS OF “IGNORANCE STUDIES”: A FOCUS ON TÜRKİYE	1
<i>ÖZGÜR KAYA</i>	
DİLOVASI ŞEHRİNİN DEMOGRAFİK ANALİZİ	29
<i>YÜCEL BOLAT</i>	
ONE-YEAR REFLECTIONS OF THE COVID-19 GLOBAL EPIDEMIC ON LOCAL RIZE SHOPKEEPERS	44
<i>SALİH EMİR MUTLUER</i>	
TEORİDEN GERÇEĞE: JEOPOLİTİĞİN SİYASETTE Kİ ROLÜ	71
<i>SALİH EMİR MUTLUER, TOLGAHAN ŞAFAK</i>	
İNSAN ÜZERİNDE DENEY SUÇU	156
<i>NESLİHAN Z. AKKANAT</i>	
SÜREYYA AĞAOĞLU VE ÇOCUK DOSTLARI DERNEĞİ ..	173
<i>ELİF AŞCI</i>	

BÖLÜM 1

ANALYZING SOCIAL MEDIA THROUGH THE LENS OF “IGNORANCE STUDIES”: A FOCUS ON TÜRKİYE

Özgür KAYA¹

Introduction

Ignorance, long swept out of academic discourse, has recently been recognized as an intricate and socially constructed phenomenon entailing critical inquiry. Traditionally framed as a deficiency—a simple absence of knowledge—ignorance has been revisited in contemporary sociological thought as a thought-provoking notion, deeply embedded in power structures, cultural norms, and individual agency. These reframing challenges the notion of ignorance as merely passive or accidental, suggesting instead that it plays a deliberate and functional role in the shaping social world. Ranging from the spontaneous unawareness of facts to the purposeful dismissal of inconvenient truths and the systemic suppression of knowledge, ignorance acts in diverse forms that interact with the dynamics of social life.

Incorporating ignorance into social analysis requires a shift from conventional epistemological frameworks that prioritize the

¹ Dr., Sakarya University, Sociology Department, Orcid: 0000-0002-1719-3895

accumulation of knowledge to those that critically interrogate the processes of “not knowing.” This draws attention to both the structural and individual (or agential) dimensions of ignorance. Structures such as media institutions, educational systems, and digital platforms often shape what is known and unknown, while individuals and groups engage in unconscious practices that maintain or resist ignorance. Sociologists have begun to explore these dynamics, investigating how ignorance is produced, maintained, and instrumentalized within specific socio-cultural contexts.

This analysis seeks to understand how the emergence of social media in our daily lives contributes to the social construction of ignorance.

Recently, social media platforms have increasingly attracted researchers’ interest as a compelling area of study. As digital platforms facilitate access to any kind of information, they also amplify disinformation, cognitive biases, and echo chambers, creating environments where ignorance is not only an absence of knowledge but also the production of active, performative, and strategically manipulative agendas. We here concentrate on the sociological implications of ignorance within the context of social media in Türkiye, reflecting a heavily theoretical framework for understanding how digital ecosystems contribute to ignorance.

Literature Review: Conceptualizing “Ignorance”

In the literature of social sciences, although there are relatively few studies regarding the term “ignorance”, these are quite intriguing, just as these endeavors seem to have purified the concept’s notorious identity. In other words, the term "ignorance" is commonly defined as a lack of knowledge or opposition to it about a particular subject, often holding clear pejorative connotations in its daily circulation. However, in the last three decades, it has garnered

growing attention among several social scientists who explore the property and coverage of knowledge, as well as the dominant role of power structures in the construction of both knowledge and not knowing or ignorance (Fricker, 2007; Peels, 2023; Smithson, 1989; Tuana, 2006).

The concept of ignorance, setting aside its dictionary definition, exhibits a dual-layered, paradoxical nature. To clarify, ignorance means not only to remain in a spontaneous absence of knowledge, but also involves an inability to recognize one's lack of expertise. This phenomenon is known as the Dunning-Kruger Effect as well. This effect underscores the profound impact of ignorance on self-assessment and decision-making. It highlights how those most ignorant about a certain subject often lack the necessary awareness to recognize their deficiencies, leading them to overestimate their competence. This can result in exaggerated confidence, flawed decision-making, and reactionary attitude towards feedback—leading to a cycle in which ignorance maintains itself. On the contrary, more knowledgeable individuals may undervalue their abilities and capacities owing to heightened awareness of what they do not know. Thus, the Dunning-Kruger Effect demonstrates that ignorance in company with overconfidence can be one of the utmost barriers for learning and self-improvement (Kruger & Dunning, 1999: 1121-1134).

Some scholars have attempted to establish plausible definitions and clarify certain types of ignorance based on various characteristics (Levi, 1977; Abbott, 2010; Peels, 2023). However, it soon became clear that it is not possible to speak of a singular form of ignorance; rather, there exist 'multiple ignorances,' as evidenced by a handful of studies on ignorance. The most comprehensive and substantial definition was interestingly proposed, not by an intellectual, but by a politician—Donald Rumsfeld, the former U.S. Secretary of Defense, in a 2002 speech (Burke, 2024: 26). His

refined and consistent depiction is based on a four-dimensional schema as follows:

- *Known knowns*: These facts are scientifically proven ones, about which we have grounded and reliable information, such as DNA, gravity, tidal waves, and chemical elements. Undoubtedly, those kinds of information substantially contribute to ensuring healthy decision-making processes.
- *Known unknowns*: There are several things we are aware of, but only based on perception, since we do not yet have sufficient evidence about them. The clearest example of this is public opinion. Although we, as members of a society, are informed about the agenda circulated in the public's eye, we do not know exactly whether those kinds of information independently reflect an objective reality in society. Often, correcting the existing perception requires further investigation.
- *Unknown unknowns*: In this universe, there are an infinite number of things we are not currently aware of, waiting to be discovered, such as the existence of God or extraterrestrial life. Undoubtedly, these kinds of speculative blind spots in the universe profoundly affect our decision-making processes.
- *Unknown knowns*: This type of knowledge is based on unconscious elements we inadvertently subordinate or suppress, such as dreams, emotions, biases, and traumas. These unconscious elements (if discovered properly) also provide opportunities to evaluate confusing situations and to change them.

The most challenging aspect of this classification for scholars studying ignorance seems to be the known unknowns, which remain

unproven and require further research. Moreover, this kind of knowledge reserves a political connotation, as reaching consensus becomes increasingly difficult when the gap between perception and reality widens. This, in turn, poses a risk of transforming into what sociologist Merton (1948) described as 'self-fulfilling prophecies' when such ideas are circulated repeatedly.

Although the concept of ignorance and its effects on society have almost always been part of populist debates, it appears that the term has only recently come into the agenda of social scientists as a subject of scientific inquiry (see Peels, 2023; Proctor & Schiebinger, 2008; Somin, 2016). Let us now briefly examine all these, from the simple to the complex.

Spontaneous ignorance refers to the most basic form of not knowing about a subject or lacking sufficient knowledge regarding a specific issue in nature, as one might find it defined in a dictionary. Undoubtedly, no one can be expected to possess knowledge in all areas concerning humanity, society, and nature. Therefore, it is only through effective education policies that individuals' default mode of ignorance can be overcome. In this regard, awareness of one's lack of knowledge on a particular subject also carries positive significance, as it serves as a means of situational assessment, which marks the starting point for both personal development and scientific progress (Frestein, 2012).

Another form is willful ignorance, which is comprised of both individual and institutional dimensions. The individual aspect carries psychological traits, including individuals' conscious decision to avoid or dismiss information that might challenge their existing traditions, beliefs and habits as it induces discomfort. This tendency can stem from cognitive biases, such as confirmation bias, or emotional factors, like the desire to avoid feelings of guilt or anxiety (Flynn et al., 2017). Individuals, for instance, may ignore evidence of climate change to keep themselves away from

confronting uncomfortable truths about their irresponsible lifestyle. When considering the institutional aspect, willful ignorance includes manipulative intentions that are often strategically implemented by organizations and institutions. Institutions, as McGoe (2012) argues, may deliberately withhold information and foster ambiguous environments through disinformation practices, allowing confused individuals or groups to embrace ignorance by evading their own responsibilities. Undoubtedly, it is organizational interests that pave the way for purposeful confusion, thereby maintaining control over public opinion. Willful ignorance, often imposed by powerful groups or institutions on individuals, corresponds to the concept of agnotology, a term coined by Robert Proctor (2008:18). Agnotology refers to the intentional production of confusion through the dissemination of disinformation, aimed at impinging on individuals' decision-making processes. As an example, Proctor draws attention to tobacco companies that deliberately fund research to obscure the relationship between smoking and cancer.

Epistemic ignorance, which refers to the systematic suppression of certain knowledge by power groups within the process of its cultural production, can also be viewed as another subform of willful ignorance. The main aim of it is to instill the idea that social inequalities are as natural as biological differences. For instance, white ignorance, asserted by Charles W. Mills (2007), illustrates how the privileges white people have act as a tool of ignorance in maintaining racial inequality. He argues that this type of ignorance implies not only a lack of knowledge but represents an example of a socially constructed phenomenon.

Deconstructing the manipulative aspects of traditional media—both print and visual—was relatively easy on the grounds of their selective information policies, or *selective ignorance* as defined by Elliott (2015), determining which news stories to include or to ignore and one-way communicative structure, positioning the

audience in a passive role. However, the advent of social media has profoundly influenced social structures, thereby making it substantially more intricate for researchers to distinguish among the abovementioned types of ignorance. The following sections will intensify the dissemination of disinformation and the active role of influencers as social media agents within the Turkish context. Our aim is to investigate whether social media is guiding Turkish society towards a new kind of ignorance.

Theoretical and Analytical Framework

In sociological research, most scholars routinely encounter a foundational methodological dilemma: whether to prioritize the capacity of individuals, as active agents, to transform social structures, or the influence of those structures in shaping individual behavior. This ontological causality dilemma—reminiscent of the classic chicken-and-egg problem—has remained a central challenge since the inception of sociology as a discipline (Archer, 1995; Giddens, 1991).

This methodological tension is also evident in the present study, which investigates the social construction of ignorance in the context of social media. For this reason, addressing this topic requires a dual analytical lens—one that considers both the structural properties of social media platforms and the agentic roles of users. While these dimensions interact in a mutually constitutive and dynamic manner, the analysis deliberately avoids assigning ontological primacy to either. Instead, while it acknowledges structure and agency as analytically distinct yet interconnected, the analysis deliberately adopts a limited and provisional hierarchy—at the acceptable risk of reductionism—in order to ensure a comprehensive understanding that does not overlook either dimension.

In this context, social media platforms, as digital social structures, may serve the distribution of content that fuels controversy, sensationalism and digital lynching based on its structural features. These types of content create environments that encourage quick, superficial thinking over deeper critical inquiry, thereby fostering ignorance. And influencers, as social actors, may help replace existing cultural norms with new tendencies such as consumerism, hedonism, or narcissism by producing various types of content.

Structural Challenges in Social Media and Türkiye

Before the advent of social media, only a very small portion of intellectuals—such as artists, writers, and other figures with the potential to influence society—were recognized and appreciated for their value during their lifetimes; their contributions and works were genuinely acknowledged. A significant reason for this was that the passage of time would reveal whether the ideas of such intellectuals were justified. Another reason was that death eliminated the possibility of inconsistency. With the widespread use of social media, however, it has become evident that the right to produce discourse on a particular subject is increasingly disconnected from expertise and class-based attributes. In other words, today, anyone can create discourse on any subject via social media, even without the need for formal education or verification, and share it with whomever they wish. We now find ourselves living in a vastly different world. On the one side, the unprecedented ease of access to vast amounts of information has made it increasingly difficult to distinguish between accurate and false information. On the other side, social media users, unlike passive consumers of conventional media, actively engage with events, produce controversial contents, which brings forth new ethical and legal challenges. (This will be discussed in the next section).

Before examining the reflections of social media usage in Türkiye, let us draw attention to specific features of social media that are crucial for understanding how it contributes to the social construction of ignorance. To begin with, the widespread dissemination of superficially designed, mediated content for quick consumption by society members fosters cognitive closure. A group of scientists conducting lab-based network experiments on social learning has discovered that individuals exposed to vast amounts of information on social media fail to stir up their analytical reasoning skills since they make cognitively biased and intuitively snap decisions (Rahwan et al., 2014). It appears that spending extended periods on social media networks carries the risk of cognitive decline. In this regard, it is no coincidence that the term brain rot, defined as a diminished intellectual capacity caused by excessive consumption of lowbrow social media content, has been chosen as the Word of the Year 2024 in a public vote conducted by the Oxford Dictionary, with the participation of over 37.000 individuals (Oxford University Press, 2024). Neuroscientist and author Desmurget also asserts that excessive screen use particularly hampers the cognitive development of children and adolescents, resulting in attention deficits, deteriorating language skills, and academic failure. He highlights that smartphones, tablets, and computers diminish critical thinking, creativity, and social interaction skills, functioning, in essence, as digital factories of ignorance (Desmurget, 2022). Similarly, in *Stolen Focus*, researcher and author Johann Hari addresses the global decline in our capacity for deep thinking and sustained attention. Hari emphasizes how digital technologies and social media use erode individuals' attention, highlighting how social media platforms create constant distractions through notifications and algorithms, thereby complicating the ability to focus (Hari, 2022). There is a collaboration between power groups and the human unconscious (e.g., instincts, emotions), which operates as a conspiracy against the conscious, rational side of individuals; social

media is especially effective in this manipulation. This collaboration taps into emotional responses and instincts, bypassing critical thinking processes, and social media provides the perfect environment for such manipulation, amplifying the impact on individuals' rational capacities.

Following the military coup of September 12, 1980, Türkiye embarked on a path of neoliberal reforms aimed at integrating the country into the global economy. During this period, the state's role in economic affairs was curtailed, and an extensive privatization process was initiated to strengthen the free market (Öniş, 2004). By the 1990s, the proliferation of mass media across the country, particularly television, marked an initial step for the public to embrace a new cultural climate, shaped by emerging interactions with global popular culture trends (Gürbilek, 1992). The early 2000s witnessed the widespread adoption of computers and the internet, accelerating the country's digital transformation and its cultural manifestations. This momentum was further bolstered by the rapid integration of mobile devices, such as smartphones and tablets, which fundamentally reshaped access to information, consumption patterns, and social interactions.

As with many other countries, Türkiye has not been immune to the profound influence of social media. Social media usage in Türkiye has experienced a significant rise, mirroring trends observed globally. According to the Digital 2024: Global Overview Report conducted by We Are Social (2024), 86.5% of Türkiye's population uses the internet, surpassing the global average of 66.2%. Daily internet usage in Türkiye averages 6 hours and 57 minutes, slightly exceeding the global average of 6 hours and 40 minutes. Of this time, 4 hours and 27 minutes are spent on mobile phones. Türkiye ranks sixth globally in terms of mobile internet access. Additionally, the Turkish Statistical Institute's [TÜİK] Household Information Technologies Usage Survey 2024 indicates that internet usage

among individuals aged 16-74 in Türkiye has reached a historic high of 88.8%. The survey also reveals that the most preferred social media and messaging platforms are WhatsApp, with a usage rate of 86.2%, followed by YouTube at 71.3%, and Instagram at 65.4%. However, there has been a 4.9 percentage point decrease in the proportion of individuals participating in online educational programs for self-improvement compared to the previous year, with the current rate standing at just 13.9% (tuik.gov.tr, 08.09.24).

Yet, the rapid and superficial consumption of information negatively affects habits of deep thinking and critical inquiry. Although there is no direct research in the literature examining the impact of intensive social media usage on ignorance in Türkiye, some secondary data are thought-provoking. For instance, the OECD's (2019) Skills Outlook report, which assesses success in a digital world, reveals that 39% of the population aged 16–65 in Türkiye lacks basic skills such as reading comprehension, simple mathematics, and problem-solving. Similarly, according to the results of the 2021 PIRLS survey, conducted across 57 countries, Türkiye ranked 39th in reading proficiency, with a sample of 6,032 fourth-grade students from 192 schools, falling below the international average (PIRLS, 2021). Furthermore, of the 2,995,399 students who took the first stage of the two-part university entrance exam in Türkiye, known as the Basic Proficiency Test (TYT), the average correct answers were 19.16 out of 40 in Turkish and 7.36 out of 40 in mathematics. In the second stage, the Field Proficiency Test (AYT), 1,980,480 students participated, with an average of 2.24 out of 12 questions answered correctly in philosophy and 1.54 out of 6 in religious knowledge (ÖSYM, 2024). Although various dynamics contribute to these results, it is important to acknowledge that these young individuals represent the first generation to have been born into the digital age.

Why has social media become so pervasive? Undoubtedly, confronting uncertainty is inherently uncomfortable for most of us. Therefore, we often seek quick answers, even if they are not entirely rational. Although these answers may not be fully satisfying, they appear to resolve uncertainty, giving us a sense of cognitive completion. This illustrates that the cognitive closure is closely linked to the need to cope with uncertainty (Kruglanski, 2004). In this context, social media offers readily accessible but contentious information that facilitates rapid conclusions, regardless of its accuracy. The ease of accessing such largely unproven information without expending much mental effort provides an appealing and convenient experience. However, this comfort reinforces “confirmation bias” (Oswald & Grosjean, 2004), whereby individuals give greater value to information that aligns with their preexisting beliefs while disregarding contradictory evidence.

In his work *Thinking, Fast and Slow* (2011), Daniel Kahneman explains that human decision-making processes are based on two fundamental thinking systems: the first system, which is fast and intuitive, and the second system, which is slow and deliberate. The first system operates automatically, relying on mental shortcuts, practical solutions, and cognitive biases. The second system, by contrast, is an analytical mode of thinking that focuses on solving complex problems, requiring attention and effort. With its provocative content, social media undoubtedly encourages individuals to engage in fast and intuitive thinking, gradually making this mode the "default." This process subordinates the second system, which is associated with critical reasoning and inquiry. In fact, the ability to think slowly and thoroughly with a clear mind is cultivated through consistent reading and the habit of approaching issues critically. However, the dominant role of social media in society renders reading books or engaging in deep reflection increasingly burdensome and time-consuming for modern

individuals. For instance, data from the Turkish Statistical Institute's [TÜİK] Quality of Life Module 2022 reveals that 69% of individuals aged 15 and over in Türkiye did not read any books in the past year.

The rise of social media has given rise to new forms of public behavior related to ignorance, one of which is the digital lynching, often referred to as the dark side of social media. Social media platforms create a semi-public space where users can enact a kind of "social justice" without the oversight of institutional control mechanisms (Muir & Joinson, 2020). In this space, the digital lynching emerges when individuals or groups collectively condemn or verbally attack a person on social media for perceived wrongdoing. Platforms like Twitter, Facebook, and Instagram make such widespread condemnation and public shaming more visible and facilitate mass participation in collective outrage (Ronson, 2015). Social media users often act without knowing the full context of the situation, driven by a desire to display their moral stance or express their anger. The practices of this virtual space take the form of digital and textual violence (Muir & Joinson, 2020). The reduction of complex issues into simple narratives constrained by character limits, along with the anonymity inherent to these platforms, plays a central role in the emergence of digital lynching on social media. In other words, the anonymity provided by hiding behind a screen often leads to the disregard of the nuances of an individual's actions, words, or intentions, in favor of swift moral judgments that align with the dominant narrative (Chun, 2016). This oversimplification of information and the absence or insufficiency of formal mechanisms to verify the accuracy of it or provide the broader context of an event bypasses traditional justice systems when it comes to digital platforms. Thus, hasty judgments can lead to serious personal or professional repercussions for those targeted (Ronson, 2015). Moreover, social media, with its provocative content, reinforces a culture of outrage and encourages users to participate in

collective condemnation without deeper reflection (Chun, 2016). Consequently, the rapid and widespread dissemination of this outrage leads to personal, social, and psychological consequences, escalating forms of violence that may result in harassment, defamation, threats, and reputational damage. For instance, according to findings from the Digital Violence in Türkiye Study conducted by the Social Information and Communication Association (TBİD, 2021), one in five individuals in Türkiye has experienced digital violence, with such acts most frequently occurring on Instagram (53%), Facebook (35%), and Twitter (19%).

The economic structure of social media platforms is largely based on advertising revenue. Social media algorithms, developed to determine which advertisements are shown, to whom, and how frequently, collect interaction data such as clicks, comments, and likes to gather insights into users' lifestyles and preferences. Based on this data, content that is likely to trigger users' emotional responses is presented through personalized feeds. This creates a cyclical process that both enhances the effectiveness of advertising on the platforms and encourages users to engage more frequently.

The legitimacy of information spread on social media depends less on factual accuracy and more on the degree to which public perception is amplified. The more interaction content receives, the more the platform's revenue increases. Hence, the majority of information circulating on social media tends to be more conflictual in nature rather than constructive or wise. For example, due to its emotional and sensational nature, disinformation spreads faster than the truth itself through this "hype machine" (Aral, 2020). Disinformation can distort users' perception of reality, further exacerbating polarization and making it harder for individuals to find common ground. It is not surprising that the situations which quickly capture users' attention and increase engagement often involve absurdities, extraordinary events, scandals, provocations, and

content that lies outside the bounds of societal norms and values. As a result, certain isolated incidents or marginal opinions shared on social media can be perceived as widespread societal issues or as commonly accepted viewpoints, even though they are not. In this context, according to the Digital 2024: Global Overview Report conducted by We Are Social (2024), Türkiye ranks fourth with 52.7% in the list of countries that prefer social media as a news source. However, findings from a 2023 IPSOS survey conducted in 10 countries with 10,000 participants reveal that Türkiye has the largest gap between “fact” and “perception.” Türkiye ranks first in the Misperception Index with an average score of 4.7 (ipsos.com, 08.09.24).

Another structural issue of social media is the phenomenon of echo chambers. The concept of an echo chamber refers to a metaphorical space where individuals are exposed only to information, ideas, or beliefs that reinforce their preexisting views (Flaxman et al., 2016). Many sensationalist pieces of information and news circulate within these echo chambers, which are generated by social media. Through algorithms and user preferences, echo chambers become spaces where like-minded individuals converge, continuously reinforcing their own beliefs while excluding alternative perspectives. Within these chambers, individuals primarily interact with those who share similar views, while opposing opinions are either minimized or ignored. Consequently, echo chambers function as mechanisms of ignorance, leading to cognitive closure and polarization (Arguedas et al., 2022). When a person follows only accounts or groups that align with their political stance, the content they encounter largely serves to validate their existing beliefs, rather than challenging or expanding them. For example, a 2020 study on the extent of political polarization in Türkiye revealed that 78% of Twitter users and 74% of Facebook users reported that the individuals they follow or are friends with on

these platforms share political views that align with their own (turkuazlab.org, 09.09.2024). In conclusion, echo chambers contribute to the social construction of ignorance by excluding other groups and obstructing the hearing of differing viewpoints.

Social Media Influencers: Social Actors of Awareness or Ignorance?

Agency implies that actions are purposeful and goal-directed, informed by the past, oriented toward the future, and responsive to the present. Individuals are not merely reacting to their environment; they take deliberate steps to achieve specific objectives (Emirbayer & Mische, 1998: 962-1023). In this context, social media simultaneously empowers individuals to act with intentionality and purpose, transforming them from passive consumers into active agents, while also distorting the boundaries between past, present, and future, merging them into a continuous 'present' within the digital environment. For example, a social media influencer can construct their online persona 'in the here and now,' ignoring their past identity and showing indifference to future-oriented analytical thinking. This dynamic is largely a result of social media's accelerated pace of interaction and its disruption of the traditional time-space continuum. Could this, then, be considered a source of ignorance?

Social media platforms provide users with a defined space for action, but simultaneously constrain those actions through specific rules, algorithms, and economic interests. For instance, platforms like Instagram or TikTok have algorithms that incentivize popularity. These structures shape the way influencers produce content and the nature of their relationships with followers, pushing them into a particular mold. While platforms reward continuous content production and attention-grabbing posts, this can lead influencers to lose their authenticity or gravitate towards superficial

content. This shift can negatively affect the relationship between users and influencers, with followers potentially perceiving influencers as insincere, resulting in negative interactions.

Influencers, as new kind of social agents, propagate values such as individual freedom, consumer-oriented lifestyles, and aesthetic norms. This cultural influence exerts a normative pressure on followers. Such pressure can lead to emotional exhaustion, dissatisfaction, and a culture of comparison among users. Individuals may compare their own lives to the idealized lifestyles portrayed by influencers, which can cause feelings of inadequacy. As a result, negative sentiments and criticisms toward influencers may rise, as followers view them as the source of this artificial cultural pressure.

Social media influencers are individuals who reach a large audience through the content they produce on platforms such as Instagram, YouTube, TikTok, and Facebook. The boundaries of this profession are not determined to any legal frame, nor is any diploma or certification required to become an influencer. Rapidly gaining wealth and fame, as well as encouraging their followers to aspire to high living standards, are common traits among social media influencers. As a result, these influencers, who serve as role models to millions of followers, are significant social actors with a considerable influence on societal values and norms. In other words, while social media generates its own actors, these actors, through their actions, influence the social media audience's perceptions of societal values and norms, and the fact that these actors are termed 'influencers' is also meaningful. However, social media actors, for the most part, do not distinguish between knowledge and information. Hence, the negative impacts that influencers have on society have recently started to gain more attention in Türkiye²

² For instance, Kerimcan Durmaz is a social media influencer known for his makeup videos and entertainment content. In 2019, he found himself at the center

The portrayal of idealized lives by social media influencers fosters unrealistic expectations in their followers, potentially leading to body image issues and a sense of social disconnection, particularly among young people.³ Tiggemann and Slater (2013) found that the idealized body images to which young girls are exposed on social media increase body dissatisfaction. This is further reinforced by influencers' constant display of luxury consumption and seemingly perfect lifestyles.⁴ De Vries and Kühne (2015) emphasize that followers' tendency to compare themselves with influencers leads to the development of negative perceptions.

Another controversial aspect of social media is its support for the formation of a conformist culture characterized by hedonistic, impulsive, and narcissistic interactions, particularly among young people (Durvasula, 2019). The female influencers' exhibition of their bodies as a sexual consumptive object on these platforms can encourage the aspiration towards a comfortable life based on high

of a major scandal after sharing an obscene video on his Instagram story, and was sentenced to 10 months in prison and fined 5,000 TL in the resulting court case (Sözcü Newspaper, 05.12.2019).

³ For example, Duygu Özaslan, a YouTube influencer known for her makeup and lifestyle videos, faced backlash from her followers after being photographed by paparazzi looking overweight, despite portraying a slim and fit image in her social media posts. This incident sparked debates about influencers creating unrealistic representations on social media (Hürriyet Newspaper, 09.07.2020).

⁴ For example, Instagram influencer Şeyma Subaşı received a fine of 550,000 TL from the Ministry of Trade for allegedly engaging in covert advertising of various brands, ranging from textiles to jewelry, due to the attention drawn by her portrayal of an ultra-luxurious lifestyle on social media (Sözcü Newspaper, 30.07.2024).

living standards.⁵ Similarly, male influencers may also increasingly focus on sexually themed content to attract more viewers.⁶

The ways in which influencers exploit their followers also have significant societal implications. Many influencers blur the line between personal preferences and sponsored content, thereby manipulating their followers' purchasing behavior. Abidin (2016) suggests that such instances, where influencers commodify their identities, create environments in which followers are both emotionally and financially exploited. Young followers, in particular, may feel pressured to adopt the influencers' lifestyles out of admiration or aspiration. Hearn and Schoenhoff (2015) emphasize that the commercialization of the relationship between influencers and their followers further intensifies this pressure.

The empirical data from the Digital 2024: Global Overview Report conducted by We Are Social (2024), which indicates that Türkiye leads globally in Instagram usage with an average of 32 hours and 41 minutes per month and ranks third worldwide in terms of weekly online shopping with 64.7%, may suggest a potential link between high social media engagement and consumer behavior. Although direct causation cannot be established from these figures alone, the high level of interaction with social media platforms in Türkiye might be reflective of broader trends influenced by the presence and activities of social media influencers.

⁵ For example, Merve Taşkın is an influencer known for her provocative and casual poses on Instagram. After her photos taken at the Sex Museum and Red Light District in Amsterdam went viral on social media, Taşkın was arrested immediately upon her return to Türkiye and sentenced to 5 months in prison (Cumhuriyet Newspaper, 25.12.2021).

⁶ For instance, Mesut Can Eray is a YouTuber known for asking sexually explicit questions to young women in street interviews in Austria. He was detained and deported by the Vienna police for making sexist and derogatory comments towards a young woman during one of these interviews (Cumhuriyet Newspaper, 10.09.2022).

Undoubtedly, being an influencer is not a profession devoid of positive aspects. There are also some influencers who contribute to social change by organizing innovative ideas and activities related to political agendas. For instance, Oğuzhan Uğur, through his YouTube channel Babala TV, produces content on political and social issues, and made a significant contribution to the development of free speech and democratic culture in Türkiye by hosting political leaders from various parties ahead of the last general elections. Similarly, Barış Özcan, who creates content focused on technology, art, and culture, engages a large audience with his informative and educational videos. In the field of philosophy, YouTuber Pelin Dilara Çolak is another example of a social media figure who has a positive impact on her followers with her scholarly content.

However, the legal framework surrounding the influencer profession remains poorly defined, and scientific, artistic, and cultural content often lags behind the rapid spread of scandals on social media. Scandals are typically defined as events that violate certain values or moral codes, often involving secrets or cover-ups that, when exposed, provoke public outrage and can damage the reputation of those involved (Thompson, 2000:13-14). A series of scandals magnified by social media and dominating public discourse can function as a tool of deliberate ignorance, diverting individuals' time, attention, and energy in ways that benefit those in power. In this sense, social media operates, in a manner of speaking, as a self-perpetuating mechanism of ignorance through its focus on scandals, and it is evident how influential this can be in the societal construction of conscious ignorance.

Conclusion

This analysis has illuminated the significant role of social media in the construction and perpetuation of ignorance within contemporary society. As both a technological tool and a cultural

force, social media full of fake news, contributes to a post-truth environment where misinformation, or disinformation is taken for granted (Lewandowsky et al., 2017; O'Connor & Weatherall, 2019) and eventually shallow engagement proliferate, often at the expense of critical inquiry and informed discourse. The interplay between algorithmic structures, which prioritize engagement over accuracy, and the agency of social actors—particularly influencers—has led to the widespread dissemination of superficial and sensational content, further obscuring the line between knowledge and ignorance. In this context, Kant's (2022) imperative to "dare to know" remains urgent, yet social media actively undermines this pursuit by encouraging hasty judgments, emotional reactivity, and passive consumption, rather than fostering reflective and critical thinking.

In the context of Türkiye, the rise of social media has introduced a paradox: as access to information has expanded, so too has the prevalence of misinformation, disinformation, and superficial engagement. As a structural issue, algorithms, driven by commercial incentives, prioritize sensational content, reinforcing biases and fostering the growth of echo chambers. And as a behavioral issue, the irrational attitudes of social media figures—particularly influencers whose public personas are often shaped by scandals—further complicates the scene, as their commodified identities and lifestyle portrayals shape public perceptions and expectations in ways that often obscure reality and hinder critical engagement. The digital environment, marked by the rapid spread of scandals and emotionally charged content, creates a fertile ground for the perpetuation of willful ignorance, where individuals choose the comfort of their echo chambers over the discomfort of challenging their assumptions.

The literature review in this study has outlined various forms of ignorance—spontaneous, willful, and epistemic. However, when social media becomes part of the equation, it becomes increasingly

difficult to discern which forms of ignorance are in operation. The chaotic nature of social media produces a novel and more intricate form of ignorance, which can be conceptualized as what Uzbay (2019) has termed "neo-ignorance." This term captures the unique dynamics of the digital age, where multiple forms of ignorance coalesce into a diffuse and pervasive phenomenon that blurs the boundaries of truth, amplifies cognitive biases, and strategically manipulates public perception.

The integration of ignorance into social theory remains an emergent field of inquiry, particularly in relation to digital environments. This analysis highlights the critical need for further empirical research to explore how social media contributes to the social construction of ignorance. If left unchecked, the current trajectory may deepen societal divisions, stifle critical thought, and undermine the foundations of informed public discourse. Future research should focus on fostering more conscious, reflective, and deliberate use of social media platforms, with the aim of countering the rise of neo-ignorance and promoting the values of an enlightened and critically engaged society.

References

Abbott, A. (2010). Varieties of Ignorance. *The American Sociologist*, pp. 174-189.

Abidin, C. (2016). "Arent These Just Young, Rich Women Doing Vain Things Online?": Influencer Selfies as Subversive Frivolity. *Social Media + Society* 2(2).

Aral, S. (2020). *The hype machine: How social media disrupts our elections, our economy, and our health—and how we must adapt*. New York: Crown Currency.

Archer, M. S. (1995). *Realist social theory: The morphogenetic approach*. Warwick: Cambridge University Press.

Arguedas, A. R., Robertson, C., Fletcher, R., & Nielsen, R. (2022). *Echo chambers, filter bubbles, and polarisation: a literature review*. Reuters Institute for the Study of Journalism.

Burke, P. J. (2024). *Cehalet Küresel Bir Tarih (T. Sivrikaya, Çev.)*. Işık Yayınları.

Chun, W. H. (2016). *Updating to Remain the Same: Habitual New Media*. Cambridge: The MIT Press.

de Vries, D. A., & Kühne, R. (2015). Facebook and self-perception: Individual susceptibility to negative social comparison on Facebook. *Personality and Individual Differences*, 86, 217-221. doi:<https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.05.029>

Desmurget, M. (2022). *Dijital ahmak fabrikası (Ö. K. Buhari, Çev.)*. İnsan Yayınları.

Durvasula, R. S. (2019). *"Don't You Know Who I Am?": How to Stay Sane in an Era of Narcissism, Entitlement, and Incivility*. New York: Post Hill Press.

Elliott, K. C. (2015). Selective ignorance in environmental research (edited by L. McGoe, & M. Gross). In *Routledge International Handbook of Ignorance Studies* (pp. 17-25). Routledge.

Emirbayer, M., & Mische, A. (1998). What Is Agency? *American Journal of Sociology*, 103, 962-1023. doi:10.1086/231294

Flaxman, S., Goel, S., & Rao, J. M. (2016). Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption. *Public Opinion Quarterly*, (80),(1), pp. 298–320.

Flynn, D. J., Nyhan, B., & Reifler, J. (2017). The Nature and Origins of Misperceptions: Understanding False and Unsupported Beliefs About Politics. *Political Psychology*, 38, 127-150. doi:<https://doi.org/10.1111/pops.12394>

Freeston, S. (2012). *Ignorance: How It Drives Science*. Oxford: Oxford University Press.

Fricker, M. (2007). *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: Oxford University Press.

Giddens, A. (1991). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Oxford: Polity Press.

Gürbilek, N. (1992). *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin kültürel iklimi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Hari, J. (2022). *Stolen focus: Why you can't pay attention—and how to think deeply again*. Crown. New York: Crown.

Hearn, A., & Schoenhoff, S. (2015). From Celebrity to Influencer: Tracing the Diffusion of Celebrity Value across the Data Stream. In *A Companion to Celebrity* (eds P.D. Marshall and S. Redmond) (pp. 194-212). John Wiley & Sons, Ltd. doi:<https://doi.org/10.1002/9781118475089.ch11>

IPSOS. (2023, 09 08). *Perils of perception: Prejudice and conspiracy theories survey*. Retrieved from IPSOS: <https://www.ipsos.com>

Kahneman, D. (2021). *Hızlı ve Yavaş Düşünme (F. Deniztekin, O. Ç. Deniztekin, Çev.)*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Kant, I. (2022). *Aydınlanma Nedir? (M. B. Albayrak, Çev.)*. İstanbul: Albaraka Yayınları.

Kruger, J., & Dunning, D. (1999). Unskilled and unaware of it: How difficulties in recognizing one's own incompetence lead to inflated self-assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), pp. 1121–1134.

Kruglanski, A. (2004). *The psychology of closed mindedness*. London: Psychology Press.

Lewandowsky, S., Ecker, U., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the “post-truth” era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), pp. 353–369.

McGoey, L. (2012). The logic of strategic ignorance. *The British Journal of Sociology*, 63, 533-576. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2012.01424.x>

Merton, R. (1948). The Self-Fulfilling Prophecy. *The Antioch Review*, Vol. 8, No. 2 , pp. 193-210.

Mills, C. (2007). White Ignorance. In S. Sullivan, & N. Tuana, *Race and Epistemologies of Ignorance* (pp. 11-38). State Univ of New York Pr.

Muir, K., & Joinson, A. (2020). An Exploratory Study Into the Negotiation of Cyber-Security Within the Family Home. *Frontiers in Psychology* 11.

O'Connor, C., & Weatherall, J. (2019). *The misinformation age: How false beliefs spread*. Yale University Press.

OECD. (2019). *OECD Skills Outlook 2019: Thriving in a Digital World*. Paris: OECD Publishing <https://doi.org/10.1787/df80bc12-en>.

Oswald, M., & Grosjean, S. (2004). Confirmation bias. In R. F. Pohl, *Cognitive Illusions: A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgement and Memory* (pp. 79-96). London: Psychology Press.

Oxford University Press. (2024). *And the Oxford Word of the Year 2024 is brain rot*. Retrieved from <https://corp.oup.com/word-of-the-year/>

ÖSYM. (2024, Eylül 16). *2024 YKS sonuçları*. <https://osym.gov.tr> adresinden alındı

Peels, R. (2023). *Ignorance: A Philosophical Study*. New York: Oxford University Press.

PIRLS. (2021). *Progress in International Reading Literacy Study 2021 results*. Boston College: TIMSS & PIRLS International Study Center <https://pirls2021.org>.

Proctor, R. (2008). Agnotology: A Missing Term to Describe the Cultural Production of Ignorance. In R. Proctor, & L. Schiebinger, *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance* (pp. 1-36). California: Stanford University Press.

Proctor, R., & Schiebinger, L. (2008). *Agnotology: The Making and Unmaking of Ignorance*. California: Stanford University Press.

Rahwan, I., Krasnoshtan, D., Shariff, A., & Bonnefon, J.-F. (2014). Analytical reasoning task reveals limits of social learning in

networks. *Journal of The Royal Society Interface*, 11, 20131211. doi:10.1098/rsif.2013.1211

Ronson, J. (2015). *So you've been publicly shamed*. New York: Riverhead Books.

Smithson, M. (1989). *Ignorance and uncertainty: Emerging paradigms*. New York: Springer-Verlag Publishing.

Somin, İ. (2016). *Democracy and Political Ignorance: Why Smaller Government Is Smarter*. California: Stanford University Press.

Thompson, J. (2000). *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge: Polity Press.

Tiggemann, M., & Slater, A. (2013). NetGirls: the Internet, Facebook, and body image concern in adolescent girls. *The International journal of eating disorders*, 46(6), pp. 630–633.

Toplumsal Bilgi ve İletişim Derneği. (2021). *Türkiye'de Dijital Şiddet Araştırması 2021*. https://turkiye.unfpa.org/tr/adresinden_alindi

Tuana, N. (2006). The Speculum of Ignorance: The Women's Health Movement and Epistemologies of Ignorance. *Hypatia*, 21, 1-19. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2006.tb01110.x>

Turkish Statistical Institute [TÜİK]. (2022). *Yaşam Kalitesi Modülü 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/> adresinden alındı

Turkish Statistical Institute [TÜİK]. (2024). *Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması 2024*. Retrieved from <https://data.tuik.gov.tr/>

Uzbay, T. (2019). *Cehalet Bilimi: Küresel Zeka Algınızı Nasıl Yönetiyor?* İstanbul: Destek Yayınları.

We Are Social. (2024). *Digital 2024: Global overview report*.
Retrieved from www.wearesocial.com

BÖLÜM 2

DİLOVASI ŞEHRİNİN DEMOGRAFİK ANALİZİ

Dr.Yücel BOLAT¹

Giriş

Nüfus, sınırları belirli bir alanda belirli zaman diliminde yaşayan insan sayısını bizlere ifade etmektedir. Nüfus ile sosyo-ekonomik gelişimler çoğu zaman birbirini doğrudan etkilemektedir. Refahın artması nüfusun artışına neden olurken kadının iş hayatına dahil olması nüfusun azalmasına neden olmaktadır. Sıkıntılı bir ekonomi veya savaş gibi sosyal, siyasal sorunlar da nüfus miktarının azalışında önemli roller oynamaktadır. Nüfusun fazlalığı geçmiş dönemlerden beri bir güç olarak görülürken günümüzde bu anlayış yavaş yavaş terk edilmektedir. Çünkü her ülkenin potansiyeli ölçüsünde yani istihdam sağlayabileceği kadar nüfusa sahip olması gerekmektedir. Nüfus, mevcut istihdam imkanlarından daha fazla olursa ülkede işsizlik gibi ciddi sorunlar başlar bunun sonucunda sadece ekonomik sıkıntı değil sosyal sıkıntılar da baş göstermeye başlar. Nitekim ekonomik ve sosyal durumlar birbirinden ayrılamaz şekilde birbirini doğrudan belirlemektedir.

Bu çalışmada Kocaeli iline bağlı Dilovası ilçesinin demografik analizi yapılmıştır. Demografik analiz, nüfusun

¹ Dr, MEB, Coğrafya, Orcid: 0000-0003-3432-3660

yapısındaki değişim ve dönüşümün ortaya koyması nedeniyle önemlidir.

Dilovası'nın tarihi oldukça eskilere kadar gitmektedir. Yakın tarihine baktığımızda Dilovası ismi ilk kez 1986 yılında Çerkeşli Köyü ve Muallim Köyün birleşmesi sonucu belde kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. 2008 yılında Dilovası ilçe statüsüne kavuşmuştur (Dilovası Kaymakamlığı, 2025). Dilovası İstanbul ile Kocaeli il merkezleri arasında yer alması ve ulaşım olarak kavşak noktada yer alması nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. İlçede D-100 karayolu, Anadolu otoyolu, demiryolu istasyonu ve çok sayıda liman bulunmaktadır. Ulaşımın gelişmiş olması sanayi tesislerinin burada yoğunlaşmasında son derece etkili olmuştur. Devletin sanayiye İstanbul'un dışına taşıma teşvikleri de Dilovası'nın sanayileşmesinde etkili olmuştur. Ulaşım imkanlarının gelişmişliği ve İstanbul ve Kocaeli gibi nüfus merkezlerine yakınlığı Dilovası'nın değerini arttırmaktadır. Bu yüzden çok sayıda sanayi tesisi burada yoğunlaşmaktadır. Aynı zamanda limanların varlığı sayesinde ihracat ve ithalat faaliyetleri de en hızlı ve ekonomik şekilde gerçekleşme imkânı bulmaktadır. Dilovası belde olmadan önce sayılı sanayi tesisleri varken belde olduktan sonra sanayileşmesi hız kazanmıştır. İlçe statüsünün kazanılmasıyla sanayi faaliyetleri oldukça artış göstermiştir.

Toplam Nüfus

Dilovası, ilçe statüsü kazandıktan sonraki ilk nüfus sayımında ilçede toplam 43.974 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. 2008 yılından 2012 yılına kadar geçen süreçte nüfus istikrarlı olarak artış gösterirken 2013 yılında ilk kez bir önceki yıla göre nüfusta düşüş yaşanmıştır. 2013, 2015 ve 2023 yılları nüfusun önceki yıla göre düşüş yaşamış olduğu yıllardır. Belirtilen yıllar haricinde nüfus önceki yıla göre artış göstermeye devam etmiştir. Ancak nüfustaki

bu düşüşler fazla değildir. Yapılan son sayımda Dilovası ilçesinin nüfusu 54.664 kişi olarak tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Dilovası İlçesinin Toplam Nüfusu (2008-2024)

YIL	TOPLAM
2008	43974
2009	44258
2010	44958
2011	45060
2012	44981
2013	45610
2014	45714
2015	46099
2016	46933
2017	47663
2018	47948
2019	50551
2020	51060
2021	51866
2022	53416
2023	54391
2024	54664

Kaynak : TÜİK ADNKS

Nüfus Artış Hızı

Bir ülkedeki veya bölgedeki nüfusun önceki yıla göre, doğum-ölüm-göç gibi parametreler sonucunda ortaya çıkan fark gerçek nüfus artış hızını verir. Nüfus artış hızı yüzde veya binde şeklinde ifade edilir. İyileşen sağlık ve yaşam koşulları ölümleri azalttığı için nüfus artış hızına olumlu etkilerde bulunurken, nüfusun

iş hayatında daha aktif rol alması ve ekonomik yetersizlikler sonucu doğumlar azaldığı için nüfus artış hızına olumsuz etkide bulunabilmektedir. Genel olarak gelişmiş ülkelere bakıldığında nüfus artış hızları oldukça düşük görülmektedir. Hatta nüfus artış hızları eksiye olan ülkeler de bulunur. Bu ülkeler nüfusun geleceği konusunda riskle karşı karşıyadırlar. Bu durumu telafi etmek için göç almak veya nüfusu arttırıcı politikalar uygulamak durumunda kalmaktadırlar. Geri kalmış ülkelerde ise durum tam aksine nüfus artış hızları çok yüksektir. Buradaki yükseklik doğumlardaki fazlalıktan kaynaklanmaktadır. Nihayetinde, her bölge istihdam ölçüsünde nüfus artış hızına sahip olursa optimum fayda sağlanma imkânı olmaktadır.

2009 yılından 2013 yılına kadar olan süreçte Dilovası ilçesinin nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Hatta 2012 yılında ilçenin nüfus artış hızı eksi değere inmiştir. 2013 yılında ilçenin nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerine çıksa da 2016 yılına kadar yeniden Türkiye'nin nüfus artış hızı ortalaması geçilememiştir. 2016 ve 2017 yıllarındaki nüfus artış oranı ülke ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 2019 yılında Türkiye'nin nüfus artış hızı %1.40 iken ilçe nüfus artış hızı %5.43 olmuştur. Bu nüfus artış hızı değeri 2009'dan buna en yüksek seviye olup bu artış hızı sonraki yıllar tekrar yakalanamamıştır. Ancak 2019 yılından bu yana nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üstünde devam etmiştir (Tablo 2). Ülkemizde nüfus artış hızı düşmesine rağmen ilçede nüfus artış hızının ülke ortalamasının üstünde olması olumlu bir durumdur. İlçeye olan göçlerin devam ettiği veya ilçede yaşayanların ülkemiz ortalamasına göre daha fazla çocuk sahibi olduğu düşünülmektedir. Nüfus artış hızı istihdam artışına paralel olduğu sürece herhangi bir sorun teşkil etmez. Dilovası'nda sanayi tesisleri artmaya devam ettiği için yakın gelecekte istihdam kaynaklı sorun görülmemektedir.

Tablo 2: Ülkemizin ve Dilovası'nın Nüfus Artış Hızı (2008-2024)

YIL	TÜRKİYE NÜFUS ARTIŞ HIZI	DİLOVASI NÜFUS ARTIŞ HIZI
2008	% 4.10	-
2009	% 1.50	% 0.65
2010	% 1.60	% 1.58
2011	% 1.40	% 0.23
2012	% 1.20	% -0.18
2013	% 1.20	% 1.40
2014	% 1.30	% 0.23
2015	% 1.30	% 0.84
2016	% 1.40	% 1.81
2017	% 1.20	%1.56
2018	% 1.50	% 0.60
2019	% 1.40	% 5.43
2020	% 0.60	% 1.01
2021	% 1.30	% 1.58
2022	% 0.70	% 2.99
2023	% 0.10	%1.83
2024	% 0.30	% 0.50

Kaynak : TÜİK ADNKS

Kırsal ve Şehirsel Nüfus Değişimi

Kırsal ve şehirsel nüfus ülkelerin ve bölgelerin gelişmişliğinin bir göstergesi olarak çoğu zaman kullanılmaktadır. Şehirsel nüfusun fazlalığı gelişmişlik olarak yorumlanır çünkü ekonomik olarak daha değerli olan sanayi ve hizmet sektörü şehirsel alanlarda bulunmaktadır. Bu kârlı istihdam sayesinde de insanlar kırsal alanlardan şehirsel alanlara doğru göç etmektedir. Bu durum çoğu zaman bir istek olsa da zorunluluk sonucu da gerçekleşebilmektedir. Miras yoluyla toprakların bölünmesi, tarımsal kazancın düşük düzeyde kalması sonucu nüfus kırsal alanlardan şehirsel alanlara doğru göç etmektedir. Bu nüfus şehirsel

alanlarda sanayi veya hizmet sektörüne dahil olmaktadır. Bu göçler sadece ekonomik değildir. Sağlık, eğitim, siyasi sebepler, sosyal imkanlar nedeniyle de gerçekleşmektedir.

Dilovası ilçesi idari olarak Kocaeli iline bağlıdır. 2013 yılında değişen büyükşehir yasasına göre büyük şehirlerin kırsal bölgeleri de mahalle statüsünde kabul edilmiştir. Bu nedenle resmi istatistiklerde ilçenin kırsal nüfusu bulunmamaktadır. Ancak fiilen kırsal nüfus varlığını sürdürmektedir. Dilovası'nda Cumhuriyet, Diliskelesi, Fatih, Kayapınar, Mimar Sinan, Orhangazi, Turgut Özel mahalleleri şehirsal mahalleleri oluştururken; Çerkeşli, Demirciler, Köşeler, Tavşancıl, Tepecik kırsal mahalleleri oluşturmaktadır. İlçe kırsalından şehirsal alanlara olan mesafenin az olması ve ulaşım koşullarının gelişmiş olmasına bağlı olarak Dilovası kırsalından ilçeye olan göç yok denecek kadar azdır. 2008 yılında kırsal nüfus 2.519 kişi iken 2012 yılında 2.679 olarak gerçekleşmiştir. Durum oransal açıdan incelendiğinde 2008 yılında kırsal nüfus oranı %5.72 iken 2013 yılında %5.97 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 3). İlçeye dışarıdan yapılan göçün çoğunlukla şehirsal alanlara olduğu kabul edilirse fiili kırsal nüfus oranının daha da düştüğü düşünülmektedir.

Tablo 3: Dilovası İlçesinin Kırsal ve Şehirsal Nüfusu (2008-2012)

YIL	Kırsal Nüfus	Şehirsal Nüfus
2008	2.519	41.455
2009	2.615	41.643
2010	2.608	42.350
2011	2.634	42.426
2012	2.689	42.292

Kaynak : TÜİK ADNKS

Yaş Gruplarına Göre Nüfus Değişimi

Nüfusun yaş yapısı farklı dilimlerle ifade edilebilmesine karşın sosyo-ekonomik açıdan değerlendirmelere bütüncül

bakabilmek için 0-14, 15-64, 65+ yaş grupları şeklinde incelemek daha doğru olacaktır. Bu yaş gruplarından 0-14'ün azlığı doğumların azalması veya bebek ölüm oranının yüksekliğiyle ilgiliyken 65+ yaş oranının azlığı sağlık şartlarının yeterince iyileşmediği yorumunu bizlere vermektedir. 65+ yaş grubu gelişmiş ülkelerde sağlık ve yaşam koşullarının iyileşmesine bağlı olarak yüksek sayıdadır. Ancak tek başına 65+ yaş grubunun çok yüksek olması ve 0-14 yaş grubunun yüksek olması ülke için iyi bir durum değildir. Çünkü bu iki yaş grubu çalışma çağı nüfus olmadığı için ülkeye ekonomik getiri sağlamazlar. Ülkenin esas ekonomik dinamiğini 15-64 yaş grubu oluşturmaktadır. Bu grup çalışabilecek nüfus olup eğitim gibi çeşitli sebeplerle grubun hepsi istihdama katkı sağlamamaktadır.

Dilovası ilçesinde nüfus yaş gruplarına göre incelendiğinde 65 yaş ve üzeri grupta yani yaşlı bağımlı grubunda nüfusun belirgin olarak arttığı gözlemlenmektedir. 2008 yılından 2024 yılına olan artış oranı %110 olmuştur. İlçede sağlık ve yaşam koşullarının iyileşmesi bu durumda etkili olmuştur. 0-14 yaş grubu yani çocuk bağımlı grubu hemen hemen aynı nüfus seviyelerinde devam etmektedir. 2008-2024 arasındaki değişim oranı %2.26 olarak gerçekleşmiştir. 15-64 yaş grubu yani aktif nüfus da artış göstermiştir. 2008-2024 arasındaki değişim oranı %31.54 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 4). Bu yaş grubundaki yüksek artış doğal artışın yanı sıra göçlerden de kaynaklanmaktadır. Şayet göç yaşanmasaydı değişimin 0-14 yaş grubuyla paralel olması beklenirdi. Oysaki artış oranı olağandan fazla olmuştur.

Tablo 4: Dilovası İlçesi Nüfusunun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

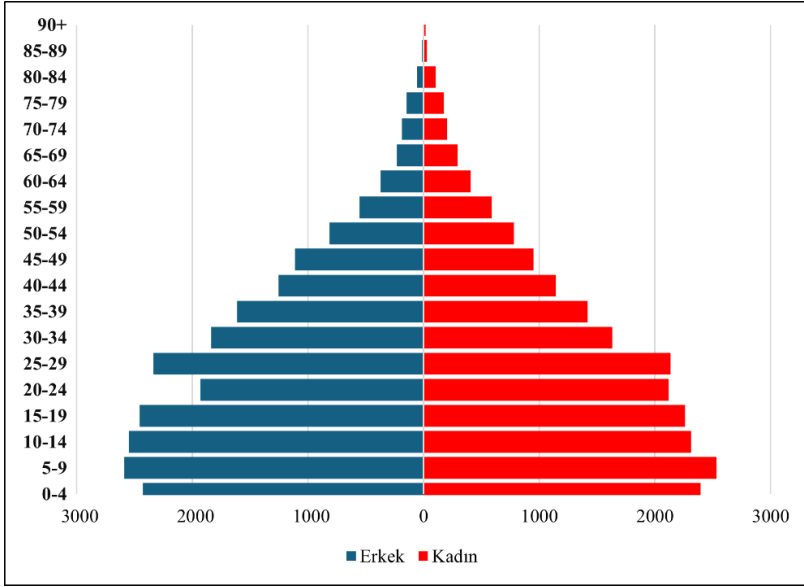
YIL	0-14	15-64	65+
2008	14802	27706	1466
2009	15014	27733	1511
2010	15132	28215	1611
2011	15005	28384	1671

2012	14681	28580	1720
2013	14540	29272	1798
2014	14441	29366	1907
2015	14417	29653	2029
2016	14462	30401	2070
2017	14564	30900	2199
2018	14589	31102	2257
2019	15267	32844	2440
2020	15095	33321	2644
2021	15175	33956	2735
2022	15416	35177	2823
2023	15472	35969	2950
2024	15137	36445	3082

Kaynak : TÜİK ADNKS

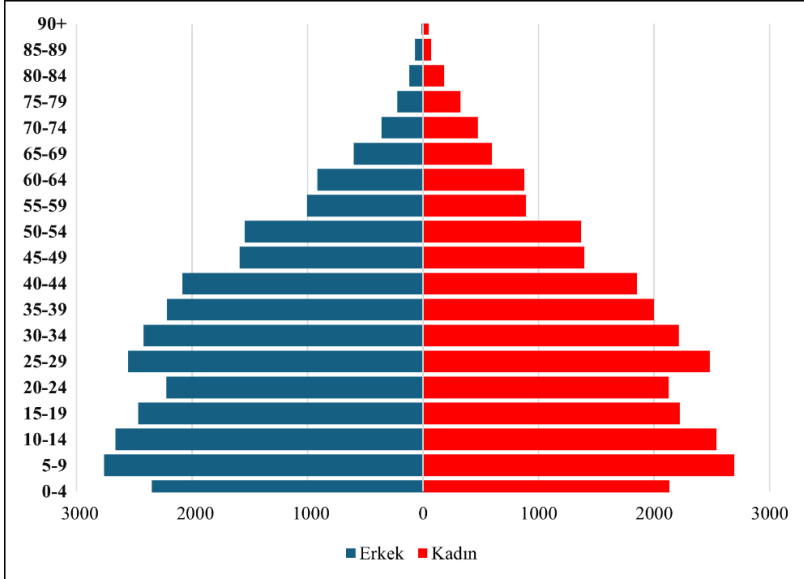
İlçenin nüfus piramitleri incelendiğinde 2008 yılında tabanı genişken 2024 yılına gelindiğinde piramidin orta kısmında ve üst kısmında genişlemeler görülmektedir (Şekil 1 & Şekil 2). Kabaca düz üçgen şekilli piramitten arı kovanı şekilli piramide geçiş başlangıcı görülmektedir. Bu da ilçenin gelişmişlik düzeyinin arttığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Şekil 1: Dilovası İlçesi'nin Nüfus Piramidi (2008)

Kaynak : TÜİK ADNKS

Şekil 2: Dilovası İlçesi'nin Nüfus Piramidi (2024)

Kaynak : TÜİK ADNKS

Nüfus Hareketleri (Göçler)

Nüfusun mevcut yerinden başka bir yere geçici veya daimî olarak yerleşmesi olayına göç denilmektedir. “Dünyada bölgeler arasında yapılan göçler ve gerçekleşen doğumlar bir nüfus hareketi meydana getirirler. Yerleşilen bir sahanın sağladığı olumlu ve olumsuz koşullar o sahanın genel anlamda nüfus ve oluşan nüfus hareketini doğrudan etkilemektedir” (Doğan, 2009) Göçün gerçekleşmesi için hem itici hem çekici faktörler yer almaktadır. Ülkemizin kuruluşundan itibaren göç hareketleri yoğunlukla kırdan şehirselle alanlara doğru olmuştur. Temel sebepleri arasında toprakların miras yoluyla parçalanması ve elde kalan toprakların istenilen verimi vermemesi, tarımda makineleşme sonucu kırsal alanda iş gücüne duyulan ihtiyacın azalması, yetersiz sosyo-ekonomik imkanlar sayılabilir. Bu yüzden Dilovası’na yapılan göçler temel olarak neoklasik göç sayılabilir. Neoklasik, göçün öncelikli olarak ekonomik faktörlerden kaynaklandığını ileri sürer (Hicks, 1932). İnsanlar kırsal alanlardan şehirlerde bulunan sanayi tesislerinde çalışmak sabit gelir elde etmek amacıyla şehirlere göç etmişlerdir. Göçün temelinde yatan faktör ekonomik olsa da sosyal ve kültürel faktörler de etkilidir. Örneğin kırsalda yeterli kazancı elde etmesine rağmen kültürel aktivitelerin yetersizliğinden dolayı da göçler olmuştur. Ülkemizde özellikle son yıllarda artık şehirden-şehre olan göçler de yoğunluk kazanmaktadır. Mevcut şehirde geçim sıkıntısı yaşayan göçmen nüfus yeniden başka bir şehirselle alana göç etmektedir. Ülkemizde ve dünyada göç çeken şehirlerin temelinde sanayi faaliyetleri ve iş imkanları yatmaktadır. Dilovası şehri de kuruluşundan itibaren sanayinin yoğun olduğu yerleşmelerden birisidir. Bu yüzden geçmişte göç hareketleri yaşandığı gibi bu hareketler devam etmektedir.

Dilovası'nda yaşayanların kayıtlı oldukları iller incelendiğinde Ağrı nüfusuna kayıtlı olanların 17.860 kişi olduğu görülmektedir. Ağrı iline kayıtlı nüfus ilçenin bağlı olduğu ile kayıtlı nüfustan oldukça fazladır. İlçe nüfusunun %32.67'sini oluşturmaktadır. Ağrı ilini Kocaeli izlemektedir. Bu nüfus Dilovası'na kayıtlı olanlar ve çevre ilçelerden göç edenlerden oluşmaktadır. Ağrılıların yoğun göçü bağlı bulunan ilin 3 katı şeklinde sonuçlanmıştır. Bingöl'den göçenler 3.979 kişi olurken ilçe nüfusuna oranı %7.27 olmuştur. Sırasıyla Erzurum, Van, Muş, Kars, Gümüşhane, Ardahan ve Giresun illeri en çok göçün gerçekleştiği kaynağı oluşturmaktadır (Tablo 5). Göçlerde Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi ağırlığı oluşturmaktadır. Akrabalık ilişkilerinin güçlü olması ve iş bulmada hemşehrilerine yardımcı olma gibi kültürün varlığı bu sonucun oluşmasında etkili olmuştur. Yoğun göçlerin kaynağı olan yerleşmelere ait dernekler de ilçede bulunmaktadır. Bu dernekler hem iş bulma hem yardımlaşma konularında faaliyet yürütmektedirler. Dilovası'na yapılan göçlerin belirli iller ekseninde toplanmasının ekonomik sebepli ve yardımlaşmaya dayalı olduğu (Kanbak, 2011)'in çalışmalarında da tespit edilmiştir.

Tablo 5: Dilovası İlçesi'nde Yaşayanların Nüfusa Kayıtlı Oldukları İller ve Nüfus (2024)

Nüfusa Kayıtlı Olunan İl	Nüfus	İlçe Nüfusuna Oranı
Ağrı	17860	% 32.67
Kocaeli	6089	% 11.13
Bingöl	3979	% 7.27
Erzurum	3482	% 6.36
Van	2183	% 3.99
Muş	1951	% 3.56
Kars	1917	% 3.50
Gümüşhane	1670	% 3.05
Ardahan	1581	% 2.89
Giresun	1286	%2.35

Diğer İller	12666	%23.17
-------------	-------	--------

Kaynak : TÜİK ADNKS

Nüfusun Eğitim Düzeyi

Nüfusun eğitim düzeyi değerlendirilmesinde bakılan ilk kriter okur-yazar olma durumudur. Ancak ülkemizde ve dünyada yaşanan gelişmelere bağlı olarak okur-yazar nüfus oranları oldukça yüksek seviyelere yükselmiştir. O yüzden günümüzde en son bitirilen eğitim düzeyi olarak yapılan değerlendirmeler daha sağlıklı sonuçlar vermektedir. Eğitimdeki kalite ve seviyenin artması ekonomik faaliyetlere de olumlu etkide bulunacağı için eğitim çok yönlü bir boyuttur. Eğitimdeki ilerleme ekonomik gelişmenin yanında sosyal ve sağlık alanlarındaki gelişmelere de öncü olmaktadır. Eğitimli bireyler, eğitimleri sayesinde zamanı daha etkin kullanarak daha fazla kazanç elde etme imkanı bulurken sağlıklı yaşam kurallarını öğrenmesi ve uygulaması durumunda da daha kaliteli hayat sürme imkanına sahip olabilmektedirler. “Kalkınmış ülkelerin temel özelliği nitelikli eğitim yapmaları ve ekonomik gelişim için gerekli insan gücünü yetiştirmeleridir. Bu açıdan kalkınmakta olan ülkelerin gelişmelerini gerçekleştirmeleri için temel unsurlardan biri eğitime yapılan yatırımdır” (World Bank, 1990).

Dilovası nüfusunun eğitimi 2008 ve 2024 dönemleri mukayese edildiğinde eğitimde ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Ülkemizde 1998 yılından beri orta okul 2013 yılından beri lise zorunlu eğitim kapsamındadır (MEB, 1999) & (MEB, 2012). Lise mezunu nüfus 3.365 kişiye 2024 yılında bu sayı 10.351’e yükselmiştir. Okuma yazma bilmeyen nüfus ise 3.675’ten 1071’e inmiştir. Okuma yazma bilmeyen nüfusun neredeyse tamamını yaşlılar oluşturmaktadır. Ortaokul mezunları sayısı 2008’de 1212 kişiye 2024 yılında yaklaşık 9 kat artarak 10453’e yükselmiştir.

Eğitimin ilerlemesine bağlı olarak ilkokul mezunu sayısı 11.124'ten 6.799'a düşmüştür. Yüksek okul ve fakülte mezunu yaklaşık 20 kat artmıştır (Tablo 6). Özetlemek gerekirse ülke genelinde olduğu gibi Dilovası şehri nüfusunun eğitim düzeyi oldukça artış göstermiştir. Bu ilerlemeler sosyal ve ekonomik olarak şehre katkıda bulunmaktadır.

Tablo 6: Dilovası İlçesi Nüfusun Eğitim Düzeyi (2008-2024)

Eğitim Düzeyi	2008	2024
Bilinmeyen	2375	102
Doktora	2	15
Lise ve Dengi Meslek Okulu	3365	10351
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	2620	1291
Okuma Yazma Bilmeyen	3675	1071
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul	1212	10453
Yüksek Lisans (5 veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	12	238
Yüksekokul veya Fakülte	501	4283
İlkokul	11124	6799
İlköğretim	4277	4730

Kaynak : TÜİK Ulusal Eğitim İstatistikleri

Sonuç

Kocaeli iline bağlı Dilovası ilçesi, 2008–2024 yılları arasında önemli bir demografik dönüşüm geçirmiştir. 2008’de 43.974 olan nüfus, 2024’te 54.664’e yükselmiş; bu artışta sanayi yoğunluğu, ulaşım avantajları ve stratejik konum etkili olmuştur. 2019 yılında %5,43 ile zirve yapan nüfus artış hızı, sonraki yıllarda Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmiş, bu da ilçeye yönelik göçün sürdüğünü göstermektedir. Göçlerin büyük kısmı Ağrı, Bingöl ve Erzurum gibi illerden gelirken, hem ekonomik fırsatlar hem de kültürel dayanışma bu hareketliliği desteklemektedir. Yaş grupları incelendiğinde 15-64 yaş aralığındaki aktif nüfusta %31,54, 65 yaş

üstü grupta ise %110 oranında artış görülmüş, bu da hem iş gücü potansiyelinin hem de yaşlanma eğiliminin arttığını göstermektedir. Eğitim düzeyinde de ciddi ilerlemeler yaşanmış; lise ve üniversite mezunu oranları yükselmiş, okuma yazma bilmeyenlerin oranı önemli ölçüde azalmıştır. Kırsal-şehirsel yapı bakımından ise resmi istatistiklerde kırsal nüfus yer almasa da fiilen varlığını sürdüren kırsal mahallelerde nüfusun oranı görece düşmüştür. Tüm bu veriler ışığında Dilovası, genç ve eğitim düzeyi artan nüfusu, sanayiye dayalı ekonomik çekiciliği ve göç almasıyla gelişimini sürdüren, bölgesel anlamda dinamik bir kent profili çizmektedir.

Kaynakça

- Dilovası Kaymakamlığı. (2025, 06 17). <http://www.dilovasi.gov.tr>. İlçenin-tarihcesi: <http://www.dilovasi.gov.tr/ilcenin-tarihcesi> adresinden alındı
- Doğan, M. (2009). Demographic Movements in the Township of Büyükçekmece. *Management and Education Academic Journal* (s. 66-75). içinde Bulgaristan.
- Hicks, J. R. (1932). *The theory of wages*. . Macmillan.
- Kanbak, A. (2011). Sanayinin Kente Etkisine Radikal Bir Örnek Olarak Dilovası. İçinde:. F. M. İ. Şiriner içinde, *Political Economy, Crisis and Development (Politik İktisat, Kriz ve Kalkınma)* (s. 383-396). London: IJOPEC Publication.
- MEB. (1999). *8 yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretim* . Ankara: Plaka Matbaacılık.
- MEB. (2012). 12 yıllık zorunlu eğitime yönelik uygulamalar.2012/20 sayılı genelge.
- TÜİK. *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden alındı (Erişim tarihi 18.06.2025)
- TÜİK. *Ulusal Eğitim İstatistikleri*. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> adresinden alındı (Erişim tarihi 18.06.2025)
- World Bank. (1990). Education and Devolopment, . *Past Evidence and Further Analysis*.

BÖLÜM 3

ONE-YEAR REFLECTIONS OF THE COVID-19 GLOBAL EPIDEMIC ON LOCAL RIZE SHOPKEEPERS

1. Salih Emir MUTLUER¹

Introduction

The COVID-19 pandemic has created serious impacts in economic, social and psychological areas beyond the health crisis (<https://www.trthaber.com/haber/dunya>). These impacts have been felt more deeply at the local level, especially for small-scale businesses and tradesmen groups. Tradesmen in coastal cities like Rize have been significantly affected by the closure periods and economic contraction due to the pandemic.

The Ministry of Health defines the epidemic as follows within the scope of fighting infectious diseases:

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Patnos Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü Orcid: 0000-0001-5456-2832

“An epidemic is when there are more cases than expected in a particular area, among a particular group of people, over a period of time. However, two or more epidemiologically related cases with epidemic potential or a single case of a newly observed/eliminated or eradicated disease are also considered epidemic. The concept of pandemic is the spread of a disease, infection or health problem in various countries or a continent, or even in a very wide area such as the whole world.”
(<https://hsgm.saglik.gov.tr>).

Wars, floods, earthquakes, storms, famine, population growth, homelessness, and environmental pollution are often cited as the cause of epidemics and pandemics. For example, deaths due to ebola, tuberculosis and AIDS have increased along with the nutritional problems caused by famine and poverty, environmental pollution in the African continent throughout history (Nikiforuk, 2018: 2).

It has been seen that epidemics such as plague, cholera, ebola, smallpox, malaria, tuberculosis, AIDS and flu have led to pandemics throughout history. For example, the Spanish flu emerged in 1918 and continued for 2 years. During these 2 years, 500 million people in the world got this disease and nearly 100 million people died. Ebola virus, which was first seen in African countries in the 1970s, was one of the other epidemic diseases seen in the last century

after the Spanish flu. The Ebola virus, which has symptoms in the form of high fever, internal and external bleeding, was only seen in African countries, and a total of 10 thousand people died (Crosby,1977). The swine flu epidemic, which was named H1N1 in 2009, first appeared in Mexico and infected 800,000 people in 191 countries in total. After this disease, 8238 people died (Galwankar and Clem, 2009:99). Covid-19 first emerged in Wuhan, China in December 2019, and as of April 2021, 132 million people were infected in the world and 2.8 million people died. The Covid-19 epidemic spread rapidly to the world and it is the most contagious and destructive of the epidemics seen after the Spanish flu. When we examine the causes of these diseases, we see that the ebola epidemic is transmitted from monkeys to humans, swine flu is transmitted from pigs to humans, and Covid-19 is transmitted from bats to humans. These viruses then began to be transmitted from humans to humans. In general, the fact that people have living conditions that are not suitable for hygiene and health conditions has made the emergence of these diseases effective. With the global integration, transportation and communication being very common in the world, the Covid-19 epidemic spread all over the world in a short time like a chain reaction (Budak and Korkmaz, 2020:62).

Economic Effects of Covid-19 Epidemic on Turkish Economy and Local Shopkeepers

This article examines the one-year experiences of Rize tradesmen during the pandemic period and examines the economic contraction, changes in commercial activities and the support policies implemented.

Today, where global integration and related transportation-communication networks are used widely and effectively, integrated chain systems have also been affected rapidly (Özalp and Öcalır, 2008:71).

As of 2021, the measures taken by countries to prevent this epidemic vary depending on the strength of the countries' economic, health, education, scientific infrastructures and political policies. Although it has been more than a year since the emergence of Covid-19, the vaccine developed as a solution still has not been a complete solution due to the fact that it is not used effectively all over the world. As a result, the uncertainty of when the epidemic will end leads to the conclusion that the level of destruction will be different according to the socio-economic levels of the countries in the world economically. Countries that have low indebtedness and are rich in natural resources (oil, natural gas, agriculture) and add added value to their country's budgets will be least affected by this epidemic in terms of the social policies they have implemented after the epidemic. The closures and curfews decisions taken by the government after the recommendations of the Ministry of Health and the scientific committee to minimize the epidemic cause significant

damage to the country's economy and local shopkeepers. After these decisions, economic recessions are experienced, unemployment, poverty and bankruptcies increase, and shopkeepers experience difficulties. Due to the epidemic, people have started to stay at home and this has disrupted the production of goods and services. As a result of this situation, most businesses could not make their payments such as rent, worker wages and taxes and faced the risk of closing their shops. If you do not have the level of development mentioned above as a country, if your infrastructure is not strong in areas such as economy, health, education, agriculture, you will not have the strength to face such a global crisis and the effects of the epidemic will be much more severe (TÜRKMOB, 2020:3).

Staying at home is one of the most important measures to end the epidemic. When people stay at home, they only buy goods and services for their basic needs. As a result, businesses that produce goods and services for non-essential needs experience great problems in the production process. In countries like Turkey, where the number of people working in the service sector is high, the epidemic causes a significant financial crisis. As a result, with the cessation of production, business owners will start laying off workers, which will lead to an increase in unemployment and an increase in poverty, causing these people to be unable to meet their basic needs and to be unable to pay their rent, bills and loans (Öcek, 2020:37).

Method

This research, which we carried out with the participation of 15 shopkeepers in various professions in Rize, is a qualitative research. In the qualitative method, designing a research with variables or hypotheses is extremely limited, and the researcher has no concerns about converting social life into statistical figures. Instead, it is about revealing various thoughts in depth (Tuncay, 2009:45). As Neuman (2012) points out, while the quantitative researcher tests the hypotheses they have previously developed, the qualitative researcher is concerned with creating new concepts and emphasizing the construction of theoretical interpretations. Therefore, in this study, the steps of the qualitative research process were followed by using a similar method.

The primary aim of qualitative research is to provide readers with descriptive and authentic data about the subject being studied. To accomplish this, the collected data must be comprehensive and in-depth, and the perspectives and experiences of individuals involved in the research should be conveyed as directly as possible (Yıldırım and Şimşek, 2004: 43). For this purpose, in-depth interview technique was used to collect the opinions and information of the shopkeepers operating in various occupational groups about the Covid-19 outbreak and its effects during the interview process.

In-depth interviewing is an open-ended and exploratory method. The purpose of an in-depth interview is to explore the

interviewee's feelings, perspective, and perspective in detail. For this reason, in-depth interviews are used especially on issues where the opinions of certain individuals are important (Baş and Akturan, 2008: 111).

The selection of shopkeepers related to the research topic was carried out with the purposeful sampling and snowball sampling technique of the qualitative research method. In the purposeful sampling type, the researcher creates a sample as a result of his observations, taking into account how the studied subject can be examined in the most comprehensive way. With the snowball sampling technique, the researcher starts with a participant and then expands the sample group by getting the information of other sample individuals who can take part in the research and reaching new participants (Rubin and Babbie, 2001: 401). Other participants were reached through the participants reached by the snowball sampling method. Verbal consent was obtained from the participants reached and those who volunteered for the study were included in the research group. Based on the purposeful sampling method, participants with at least 3 years of experience were included in the study, and those with less than 3 years of experience were excluded from the research group. The interviews were held in the workplaces of the shopkeepers or close to the workplaces and the interviews were carried out for at least one hour, taking into account the recommendations of the scientific committee, and following the social distance and mask rules.

Findings

Staying at home is one of the most important measures to end the epidemic. When people stay at home, they only buy goods and services for their basic needs. As a result, businesses that produce goods and services for non-essential needs experience great problems in the production process. In countries like Turkey, where the number of people working in the service sector is high, the epidemic causes a significant financial crisis. As a result, with the cessation of production, business owners will start laying off workers, which will lead to an increase in unemployment and an increase in poverty, causing these people to be unable to meet their basic needs and to be unable to pay their rent, bills and loans. The positive/negative effects of the shopkeepers in the goods and services sector operating in Rize from Covid-19 have been examined under the following headings.

Participant list:

ID	Sex	Age	Profession	Years of Experience
P1	M	38	Barber	20
P2	M	52	Stationery Shop	17
P3	M	27	Fisher	10

P4	M	42	Butcher	3
P5	M	56	Grocery	20
P6	M	50	Bakery	23
P7	M	46	Real Estate Agent	7
P8	M	52	Bakery	3
P9	F	45	Hairdresser	3
P10	M	41	Restaurant	6
P11	M	32	Restaurant	5
P12	M	41	Cafe	4
P13	M	45	Cafe	4
P14	M	42	Stationery Shop	5
P15	M	48	Dry Cleaning	9

Socio-Economic Effects of the Covid-19 Epidemic on Local Rize Shopkeepers

The Covid-19 epidemic has caused great damage to the countries in terms of health and economy. With the emergence of this epidemic in Turkey on March 11, 2020, a curfew began to be implemented and businesses were closed. As a result, the closure of businesses causes economic problems. The answers and general opinions of the local shopkeepers operating in Rize to the questions about what they understand when Covid-19 is mentioned, how they are affected by this process and what they experience are as follows: **P1:** “*We have*

been affected by the Covid19 epidemic, as well as all over the world. In this process, our expenses increased and we had to lay off workers. There was an increase of 7-8 TL in hair and beard cutting. There were new expenses such as disposable napkins. In this context, there has been an increase in the materials used. There was a service fee increase of up to 200%. We try not to reflect this to the customer as much as we can, but the situation is bad. At least the rent hasn't increased. We received a short-time working allowance. We received rental support and grants. We received a total of 1000 TL support in 3 months, but it is very insufficient. During this period, our insurance expenses, which were 850 TL, increased to 1100 TL. The shops are closed but the expenses are still there. I wish they'd pay our insurance and rent-related taxes instead of giving us money. We expected a discount on our expenses such as electricity and water. My monthly expenses are around 20 thousand liras. After all, I have a house and it has expenses. At the point of my expectation for the future, we are constantly afraid of closing and we cannot see our way. Accordingly, we need to plan for the future. We would also like the Chamber of Craftsmen to provide a loan with an affordable interest rate. But they set higher interest rate for new loans. Even though the epidemic is over, it will take a few years for the shopkeepers to recover.” **P2:** “Covid19 is a disease like the Spanish flu. It has had a negative impact on business. The interruption of education has affected us and everyone in the education sector. Now we just make photocopies. I benefited from rent aid, loan aid and 3-

month grants. Otherwise I wouldn't be able to stand. I had to pay for the materials I bought a year ago. For this reason, I used loans and grants. The price of each product is increasing. Despite the disease, price increases continue. There is a monopolization in Turkey and this affects us badly. Stationery products are sold in markets and even in school canteens. Do I sell food product? Markets should not do the same. Along with this disease, there is this problem that affects us all. Chain markets buy wholesale products and sell them cheaply. The consumer does not pay attention to product quality and looks at the most affordable price and buys from chain stores. As stationers, this is really important to us. There was also a price increase in the products. Education stopped, but prices did not.” **P3** said “Covid-19 is an infectious disease. A new way of life has emerged. We've had closures. We already have a closure for the season. As a result, we closed. We've had sales as long as we're open. Because people continued to eat fish. We did not benefit from financial aid. Our expenses continued to increase. We bought and sold fish at a higher price. This year anchovies were sold for 20-30TL. The fish industry's sales operations need to be under government control because there are so many fraudulent people. We can't see ahead and our business is about to close.” **K4** said “Covid19 is an epidemic disease. Citizens cannot go out and cannot buy meat for which they do not have enough money. Because as long as people are unemployed, they cannot shop from us. The fact that chain markets also sell meat products affects our business

negatively. I only sell meat products, do I sell market products? No. So they shouldn't sell either. The prices of meat products increased in this process. As a result, the purchasing power of people decreased, of course. I could not benefit from the assistance provided. **K5** said "Covid-19 is an epidemic disease. People order online because they think it's safer. We also pay attention to hygiene. Chain stores say they give discounts, but they do it in one of a thousand products, and that affects people. He goes to buy that product, he buys a lot of products besides that product. We grocers sometimes give on credit. Does the chain store do this? Of course no. He comes to us and bargains. Does he bargain with chain stores? No. There are chain stores everywhere. Is there any legislation regarding this? There are A101, BİM, ŞOK, Migros and similar markets everywhere. In addition, the opening ceremonies of these stores are held by government officials and people are impressed. Nobody comes to us. Small businesses are in trouble. I close early due to restrictions, but the gas station does not close the market, it is open 24/7. I'm closing the shop, why isn't he closing it then? I could not benefit from the assistance provided. Rental aids and grants were intended for other shopkeepers. State authorities say that small shopkeepers should unite and open a shopping mall. If I had that money, I wouldn't be doing this job either. How can I open a mall? Soon this small business will end anyway. I know everyone in this neighborhood. Just like me, other small shopkeepers know everyone in their neighborhood and sell them products on debt if

necessary. I have a lot of debts that I have written that are not paid. We are in a difficult situation because we helped, but chain markets are constantly growing. I earn money for this city, but chain stores earn for Istanbul. Istanbul is winning, Rize is not winning. I can't see ahead. I've been a grocer for 20 years, but I don't think I will work for another 20 years.” **K6** said “When I think of Covid19, I think of the virus. We are working with 50% capacity. People hesitate even when buying bread. In this process, people started to make bread at home. The closure of schools and the absence of students affected us negatively. School canteens do not buy products such as pastries. As a result of the restaurants being closed, our bread sales were negatively affected. The closure of official institutions is the same. ÇAYKUR was closed, for example, we used to give bread to factories, for now we cannot provide bread there. Likewise, Teacherage is the same. In Ramadan, for example, time restrictions and curfews also negatively affected our pita sales during the iftar hours of people. Bread prices are determined by the tariff. Even if the flour prices increase, we still sell it at the same price. Both our sales decreased and the increase in flour prices affected us negatively. I had to lay off 4 of our employees unwillingly. The criteria for the short-time working allowance were heavy, for example, it should have been covered by SSI for 450 days retrospectively. That's why not all of my employees can benefit from it. We had to lay off some of our staff. I couldn't get rental assistance. I got loans from banks. Shopkeepers are important to the country. In

this disease process, electricity, natural gas, fuels, insurance, bond, tax etc. expenses have increased. I wish their prices hadn't gone up. We don't want any discounts either. I wish the prices stayed the same. Even the price of the bag I bought has increased. The price of a kilo bag has increased by 4 liras. Bags are sold with money in the markets, but they are given for free in the bakeries. This costs me as well. In addition to these, there is the problem of "People's Bread(A bakery company funded by government)". The government competes with the shopkeepers. We bakers cover all the expenses out of our own pocket. We also give free bread to poor people. I can't see ahead. I'm thinking of quitting my job. People say that the epidemic has increased the profits of the bakers. This is not true. I thought about laying off workers, but I didn't want to do it. I currently have 14 employees working. I can keep this job with half of my staff, but I don't want to put them in a difficult situation. The biggest winners were chain stores. We are always with our government. We are trying to support our state. Likewise, we want our state to support shopkeepers. If the shopkeepers disappear, solidarity disappears. The people of our neighborhood sometimes borrow even a single bread. But chain stores don't do that. For this reason, our state should provide support to shopkeepers.” P7 said “Covid 19 is a disease that originated in China. We apply cleaning and distance measures. In economic terms, it affected us as well as in every sector. The construction industry accounts for 17% of the country. Nearly 40 shopkeepers groups earn from the construction sector. The

closure of education and the fact that students do not rent a house affected us negatively. We do not receive assistance. Psychologically, people stay away from trading because they are at the point of wear and tear. Because they couldn't predict. High interest rates also keep people away. As real estate agents, we want the interest reductions in housing purchases made in 2019 to be made again. Providing housing loans under 1% gives us some relief. As long as this epidemic continues, there is a possibility that I will quit my job at any time. Our expenses for rent, union dues, electricity, water, social security, bonds continue. I cannot afford these expenses unless I rent or sell the flat. Currently, the multi-partner construction sector continues in Rize.” **P8** said “Covid-19 is a disease. We did not suffer much damage because we did not give bread to institutions, restaurants, canteens, grocery stores and markets. Our expenses were the same since we did not have many employees. We were only affected in the first 3 months of this process. It was also about people's trust issues. But they also broke it over time. We didn't get any help. In this process, if insurance and tax expenses were not increased, it would have a positive effect on us as well as every shopkeeper.” **P9** said “Covid-19 is a very bad disease. Of course, because people avoid contact, people are now taking care of themselves at home. In addition, the closures caused us to be closed. We opened for a while, but then we had economic difficulties due to the precautionary decisions that we had to comply with. We tried our best not to raise prices. We benefited from rent

and grant aid. Our expectation is that insurance, bond and tax expenses will not increase.” **P10** said “Covid-19 is a disease. I work with my brother. If there is money, we share, if not, we go home empty-handed. If I had a staff, I would have a hard time. We have been closed for a long time during the covid-19 process. In the time period we opened, there were no sales due to people's reservations. People are now starting to make lahmacun (a turkish food) in their homes. The absence of students also affected us negatively. Because this is the school district and we were mostly serving students and school staff. When schools was closed, we were negatively affected economically. Accordingly, rent, electricity, natural gas, insurance, bond, tax expenses continue and a raise is applied. This challenges us. I don't know how many more years I can continue this job. In this case, I can't predict. I can say that our future is up to God”. **P11** said “Covid-19 means both an epidemic and torture for us. I say torture because we are closed in the process. School closures affect us more. As a result, there is a 70% decrease. Because mostly young people shop from us. The fact that his schools were closed made it very difficult for us in terms of finances. In this process, our rent, tax, insurance, bond and related expenses continue. I had 3 employees, now I have 1 employee. Because I'm having a hard time. Because we also have household expenses. I could not benefit from rent and loan support. I used a bank loan. My total monthly expense is 10 thousand liras. The loan given by the bank does not even cover my expenses for 3 months. Moreover, this loan has interest. I only

provide takeaway service. I have a loss of 60 thousand liras. We cannot see our future. If universities do not open for a while, I will quit my job. Our expenses are constantly increasing. I wish the government would not take these expenses from us. Because there is no job. The job is not done. We have a lot of expenses and very little income. Our products are also getting a raise. A wrap is 6 liras. How can I profit from this? The price of all of them has gone up. I used to be able to do takeout even for an order, but now I can't. I can't profit. Fuel prices have also increased. Orders come from social platforms. But they also take 18% commission. I have a wife and two children and I'm having a really hard time. I don't even make a living, I'm standing on debts". **P12** said "Covid-19 is a disease. It has affected all shopkeepers. We were working 5 people, but I had to lay off. My monthly rent is 3500 liras. We are permanently closed at this time. Think about it, I've been closed for almost a year. I only have rent expenses of around 40 thousand liras. In addition, my expenses continue. I could not benefit from rent or grant. I'm trying to keep up with the debts I borrowed from bank loans. I can't go another year like this. I wish the government had supported us in this process."

P13 said "Covid-19 is an epidemic disease. I own a shop. It affected us as well as everyone else. There were students working part time, but I had to dismiss them all. Since I am a shop owner, I do not have any rent expenses, but my other expenses continue. If I had rented this place for 5 thousand liras, I would have earned 60 thousand liras a year, but I was deprived of that as well. If schools do not open

and university students do not come, it is impossible for us to do this job. Then I will rent this workplace to someone else and try to live on that income. Our request from the government is to provide financial support and open schools. But that also depends on the course of the epidemic.” **P14** said “Covid-19 is an epidemic disease. We know about this disease. It has a negative impact on our industry. There is an 80% decrease in business volume. The closure of schools has devastated us. We make purchases one year before the fairs. Their payment has come, but we have no sales. We benefited from the government's rent and grant aid. We also got a loan from the bank, but the interest was very high and I regretted it. In addition, our expenses have also increased. It would be nice if official payments were delayed. Loans should also be interest free. The prices of the products have also increased. Our sales are only 3-5 page photocopies and printouts depending on the homework given by the teachers during the distance education process. I won't be able to go to the fairs this year because I can't even sell the products we have. The profit of the fairs is that we buy products at 5-10% more affordable prices. If I want to sell the products I have to the wholesaler, I make a loss. We want universities to be open, otherwise we will not be able to continue working. Because now our debts continue to increase.”. **P15** said “When I think of Covid-19, I think of epidemic, cleaning and social distance. This disease has affected us negatively. The job of most shopkeepers has become difficult. Except for the food market, all shopkeepers are in a difficult

situation. The closure of universities and the absence of students interrupted our work by 80%. Expenses continue to increase. We applied for rental assistance and they refused. I received a 3 month grant. Most of our shopkeepers could not benefit anyway. They provide a maximum of 500 liras as rental assistance. I could not get loans from banks. We already have debts, and I didn't want to be in debt again. As shopkeepers, we are all looking for support. Since all sectors are interconnected, every shopkeeper should be supported. It would be better if the official payments did not increase. We can't see the future."

Efforts to Survive in the Covid-19 Pandemic and Economic Actions Requested by the Government

It is included in the answers that the shopkeepers were badly affected by the Covid-19 epidemic. As a country, we have left behind a year in the fight against this epidemic. The economic policies that the participants want from the government in order to overcome the epidemic process with less damage are as follows: **P1** said *"Delay official payments. Let the chamber of shopkeepers and craftsmen provide interest-free loans. If I have an ongoing loan, give me a new loan in the process."* **P2** said Stationery products are sold in markets and even in school canteens. Do I sell food product? Markets should not do the same. Along with this disease, there is this problem that affects us all. Chain markets buy wholesale products and sell them cheaply. The consumer does not pay attention to product quality and

looks at the most affordable price and buys from chain stores. As stationers, this is really important to us. **P3** *“The fish industry's sales operations need to be under government control because there are so many fraudulent people”* **P4** *The fact that chain markets also sell meat products affects our business negatively. I only sell meat products, do I sell market products? No. So they shouldn't sell either.”* **P5** *There are chain stores everywhere. Is there any legislation regarding this? There are A101, BİM, ŞOK, Migros and similar markets everywhere. In addition, the opening ceremonies of these stores are held by government officials and people are impressed. Nobody comes to us. Small businesses are in trouble. I close early due to restrictions, but the gas station does not close the market, it is open 24/7. I'm closing the shop, why isn't he closing it then? I could not benefit from the assistance provided. Rental aids and grants were intended for other shopkeepers. State authorities say that small shopkeepers should unite and open a shopping mall. If I had that money, I wouldn't be doing this job either. How can I open a mall? Soon this small business will end anyway.* **P6** *said We are always with our government. We are trying to support our state. Likewise, we want our state to support shopkeepers. If the shopkeepers disappear, solidarity disappears. The people of our neighborhood sometimes borrow even a single bread. But chain stores don't do that. For this reason, our state should provide support to shopkeepers.”* **P7** *said “As real estate agents, we want the interest reductions in housing purchases made in 2019 to be made*

again. Providing housing loans under 1% gives us some relief. As long as this epidemic continues, there is a possibility that I will quit my job at any time. Our expenses for rent, union dues, electricity, water, social security, bonds continue. I cannot afford these expenses unless I rent or sell the flat.” **P8** said “In this process, if insurance and tax expenses were not increased, it would have a positive effect on us as well as every shopkeeper.” **P9** said “Our expectation is that insurance, bond and tax expenses will not increase.” **P10** said “The absence of students also affected us negatively. Because this is the school district and we were mostly serving students and school staff. When schools was closed, we were negatively affected economically. Accordingly, rent, electricity, natural gas, insurance, bond, tax expenses continue and a raise is applied. This challenges us.” **P11** said “I could not benefit from rent and loan support. I used a bank loan. My total monthly expense is 10 thousand liras. The loan given by the bank does not even cover my expenses for 3 months. Moreover, this loan has interest. I only provide takeaway service. I have a loss of 60 thousand liras. We cannot see our future. If universities do not open for a while, I will quit my job. Our expenses are constantly increasing. I wish the government would not take these expenses from us. Because there is no job. The job is not done. We have a lot of expenses and very little income” **P12** said “I wish the government had supported us in this process.” **P13** said “Our request from the government is to provide financial support and open schools.” **P14** said “We got a loan from

the bank, but the interest was very high and I regretted it. In addition, our expenses have also increased. It would be nice if official payments were delayed. Loans should also be interest free.” P15 said “Expenses continue to increase. We applied for rental assistance and they refused. I received a 3 month grant. Most of our shopkeepers could not benefit anyway. They provide a maximum of 500 liras as rental assistance. I could not get loans from banks. We already have debts, and I didn't want to be in debt again. As shopkeepers, we are all looking for support. Since all sectors are interconnected, every shopkeeper should be supported. It would be better if the official payments did not increase.” Common suggestions received from our 15 participants are to postpone or cancel official payments. In response to this request of the shopkeepers, official payments have been increased as of January 01, 2021. They want the loans given by the banks to be interest-free. Because they stated that they were already in debt, and that loans increased their debts even more.

Conclusion

The Covid-19 epidemic, which affected the whole world negatively in a short time, had a great impact not only socially but also commercially. The restrictions and closure decisions taken by the government caused the shopkeepers to experience economic difficulties. Bu araştırma ile amaçlanan, It was aimed to seek answers to the questions about how the shopkeepers were affected

by the Covid-19 process. Ethics committee approval was taken from Recep Tayyip Erdoğan University regarding the research. In addition, the participants were informed about the recording of the interviews, and their consent was obtained before the interview about the recording. As a result of the research, the fact that the shopkeepers in the service sector such as cafes and restaurants are mostly closed, while other shopkeepers groups are faced with opening at certain days and hours, this has caused a decrease in the incomes of the shopkeepers. Schools remained closed throughout the epidemic. How much the shopkeepers were affected by this situation was also included in the answers we received from the participants. The fact that nearly 20 thousand students studying at the university in Rize did not come to school adversely affected the shopkeepers. In addition, shopkeepers were even worse affected by the price increase for official payments throughout this process. Not every shopkeepers could receive 500 TL of rental aid and a thousand lira each month grants given by the government for 3 months. In addition, it is complained that the criteria required to benefit from the short-time working allowance are heavy. The requirement that the employed worker be insured for at least 450 days retrospectively in order to benefit from the short-time working allowance has caused most shopkeepers to not benefit from it. One of the supporting policies was the low-rate loans given by state banks up to 25 thousand TL. Most of the participants want interest-free loans.

Contraction in Commercial Activities During the pandemic period, Rize tradesmen experienced serious income losses due to closure decisions and travel restrictions. Especially in the economy based on tourism and tea trade, the fact that touristic activities came to a halt has reduced the commercial volume of local tradesmen (Bozkurt,2021).

Adaptation of Tradesmen and Alternative Strategies Rize tradesmen tried to adopt digital tranformation in order to survive during the pandemic process, but achieved limited success due to the lack of sufficient knowledge and infrastructure in this area. Tradesmen, who increased the use of online sales channels, have developed various strategies to reduce costs and balance their income.

The aid packages and credit supports offered by the government throughout the pandemic have played an important role in the adaptation of tradesmen to the economic process. However, cases where these supports were insufficient or their timing was ineffective have also been frequently mentioned. Tradesmen have had difficulty coping with problems such as long-term credit payments and rental expenses.

As a result, after the interviews we made with 15 participants, it was seen how deeply the shopkeepers in Rize were affected by the Covid-19 epidemic. In addition, it was seen that most of the shopkeepers could not benefit from the support campaigns of the government. In the "Efforts to Survive in the Covid-19 Pandemic and Economic

Actions Requested by the Government" section, it is concluded that the suggestions given by our participants should be taken into account and the related support policies should be implemented.

References

Baş, T. ve Akturan, U. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Kitabevi.

Bozkurt, V. (2021). COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileri ve yerel esnaf. Yerel Ekonomiler Dergisi, 8(2), 45-56.

Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi, (1), 62-79.

Crosby, A. W. (1977). “The Pandemic Of 1918”, Influenza In America 1918:1976: History, Science And Politics, June E. Osborn (Ed.), New York: Prodist.

Galwankar S, Clem A (2009). J Emerg Trauma Shock. 2009 May;2(2):99-105

Neuman, W. Lawrence (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Çev: Sedef Özge), İstanbul: Yayın Odası Yayıncılık.

Nikiforuk, A. (2018). Mahşerin Dördüncü Atlısı, Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi. Çev: Erkanlı S. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öcek, Zeliha (2020). Covid-19 Pandemisinde Okul Sağlığına Yaklaşım: Almanya Örneği. Türk Tabipleri Birliği 18 Ağustos 2020. Pp37

Özalp, M. ve Öcalır, E. V. (2008). Türkiye’deki kent içi ulaşım planlaması çalışmalarının değerlendirilmesi, METU JFA, ss. 71-97.

Kochinstitut, Robert (2020). Wiedereröffnung von Bildungseinrichtungen – Überlegungen,

Rubin, A. and Babbie, E. (2010). Research Methods for Social Work. USA: Wadsworth Publications, 7 edition.

Tuncay, T. (2009). Genç Kanseri Hastalarının Hastalık Deneyimlerinin Güçlendirme Yaklaşımı Temelinde Analizi: Bir Model Önerisi, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

TÜRMOB (2020). Korona Salgınının Türkiye Ekonomisine Etkisi Değerlendirmeler ve Öneriler Raporu, Ankara: TÜRMOB yayınları.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2004). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınevi.

<https://hsgm.saglik.gov.tr>

<https://www.trthaber.com/haber/dunya>

BÖLÜM 4

TEORİDEN GERÇEĞE: JEOPOLİTİĞİN SİYASETTE Kİ ROLÜ

1. Salih Emir MUTLUER

2. Tolgahan ŞAFAK

Giriş

SSCB'nin dağılması ve sonrasındaki süreç, Türk Dış politikası açısından bir arayış ve yeniden yapılanma dönemi şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye; Batı ülkeleri ile ilişkilerini, NATO ve Avrupa Güvenliği içindeki konumunu, ABD ile ilişkilerini, Ortadoğu'da ki yerini, Müslüman kimliğini, Rusya Federasyonu'na yönelik yaklaşımlarını ve komşu bölgelerle politikalarını sorgulamak zorunda kalmıştır. Söz konusu bu yeni dönemde Kafkasya, Türk Dış Politikası için yeni fırsatlar, yeni açılımlar, Türk Dünyası ile bağ, etki coğrafyası ve bölgesel güç olma gibi tanımlarla ele alınmıştır. Ancak kuşkusuz çok büyük hayallerin yanında bir o kadar da zorluklar ve çatışmaların olabileceği ve bunların da Türkiye'ye olası etkileri pek tartışılmamıştır. Türkiye'nin Kafkasya politikalarını belirlemesinde, iç unsurların dışında belki de bunlardan daha önemli ve büyük bir ağırlığı olan dış politik hedefler ve bölgesel unsurlar yer almaktadır. Bölgenin jeopolitik konumu,

1. Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Patnos Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, 0000-0001-5456-2832
2. Dr. Iğdır Barosu, 0009-0000-8064-5850

doğal olarak ilk sırada yer alan unsur teşkil etmekte ve coğrafi açıdan Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Kafkasya, sınır komşusu olarak stratejik bir değerde bulunmaktadır. Coğrafi yakınlık ve tarihi dayanan bu bölgeyle ilişkiler, kuşkusuz jeopolitik konuma bağlı ve onun sonucu gibi görülebilecek önemli bir diğer unsurdur. Tarihe dayanan kültürel yakınlık ve etkileşim bölgeyle ilişkilerin gelişmesini sağlarken, kimi zaman da engeller çıkarabilmektedir. Günümüzde Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkas halkları ile ilişkilerinde tarihi yakınlık, ortak din, kültürel benzeşme olumlu bir etki yaratabildiği gibi Ermenistan ile ilişkilerde görüldüğü gibi tarihe dayanan olaylar ve sorunlar açılım ve değişimin önünü tıkayabilmektedir. Kafkasya üzerine yukarıda yapmış olduğumuz düşüncelerimizi açmak istersek, ilk olarak yeni olanın ne olduğunu görmek gerekir. Bölge tabi ki Rusya Federasyonu'na komşu olan Güney Kafkasya, tarihi geçmişi ve belli dönemlerde ön plana çıkmış olmasına rağmen bağımsızlıklarını yeni yeni kazanan ülkelerden oluşmasıyla Türkiye'yi olduğu gibi bölge ve dünya devletlerinin gözünü üzerlerine çevirmesine sebep olmuştur. Ünlü teorisyen Spykman “ Dünya'yı kontrol etmek istiyorsan Avrasya'yı kontrol edeceksin, Avrasya'yı kontrol etmek istiyorsan Kenar Kuşak ülkesi olan Kafkasların içinde olduğu ülkeleri kontrol edeceksin” sözünü kullanmıştır. Türkiye açısından SSCB döneminde yalnızca Sovyet sınırı oluşturan bir bölgeyken, bugün bağımsız ve egemen devletlerin yer aldığı, ilişki kurabilecek, geçmişe dayanan bağların bulunduğu üç ülke sayesinde gerçekten bir açılım özelliği göstermektedir. Bu aşamada yeni bir açılım sağlayan bölge olası fırsatları da beraberinde getirmektedir. 1990'lı yılların popüler söylemlerinden olan Türk Dünyası kurma ve buna bağlı Türk Cumhuriyetleri ile bağ kurma düşüncesine gelince Kafkasya, coğrafi konumu gereği Türkiye ile Orta Asya arasında bir geçiş konumundadır. Azerbaycan Devletini örneklem olarak almamızın sebebi de Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine açılan bir kapı görevi üstlenmesidir. Azerbaycan'ı kazanırsak tüm Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kazanmış oluruz. Etki coğrafyası

oluşturmak ve bölgesel güç olmak isteklerine gelince, Türkiye iki kutuplu düzenin ardından yerini ve konumunu güçlendirmek için uluslararası ilişkilerin diğer aktörleri gibi bu tür politikalara daha fazla önem vermesi gerekmektedir. Türkiye'nin jeopolitik konumu gereği, Güney Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri, uyguladıkları dış politika ve bu politikayı belirleyen ortak tarihsel kimlik, soy bağı, kültür ve jeopolitik konum gibi unsurlar ele alınacaktır. Daha sonra Kafkasya ile ilişkileri hükümetlere göre dönem dönem ayırarak ilişkilerin genel seyri izlenecek ve son olarak da Türkiye'nin ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik konumu gereği uygulanan ve uygulanması gereken politikalar, uzmanlarca yaptığımız derinlemesine görüşmelerle irdelenecektir. Bu tez çalışmasında bir ülkenin dış politikasında etkili olan öğeleri (etnik kimlik, liderlik, kültür, din) ve Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemi ve sonuçları üzerine algı kavramını sosyolojik bir yaklaşımla, uluslararası ilişkiler ve sosyolojik teoriler ile birlikte Azerbaycan örneği üzerinde incelenmiştir.

1. Jeopolitik ve Jeopolitik Teoriler

1.1. Jeopolitik Kavramı

Jeopolitik kavramını, tarihin her safhasında önemli olduğu kadar günümüzde de ne denli önemli olduğunu devletlerarası siyasi ilişkilerde, devletlerin dış ilişkilerde yönünü belirlediği bir kavram olarak görmekteyiz. Öncelikli olarak jeopolitiğin anlamı, neleri içerdiği ve işlevi hakkında tarihten de örnekler vererek değerlendirmek bize jeopolitik konumun önemini anlamak açısından yararlı olacaktır. “Jeo (yer)” ve “Politik” (devlet işlerini düzenleme, siyaset) sözcüklerinin birleşimi ile meydana gelen “ jeopolitik “ sözcüğü, “bir devletle uygulanan politika ile o yerin coğrafyası arasındaki ilişki” anlamına gelir. Jeopolitik tabiri ayrıca isminden de anlaşılacağı üzere coğrafi mülahazaların siyasi inkişaflar tatbiki demektir (Versan, 1946: 94). Jeopolitiğin isim babası olan R. Kjellen, bu disiplini “coğrafi oluşum veya mekân içinde devletin

bilimsel olarak incelenmesi” şeklinde tanımlamıştır. Suat İlhan’ın yaptığı tanım ise jeopolitiği daha geniş bir çerçevede ele almaktadır. İlhan’a göre jeopolitik, dünya coğrafyasını coğrafi yapısı ve evrensel değerleriyle birlikte inceleyerek, dünya, bölge ve ülke ölçeğinde güç ve politik düzeyde stratejiler geliştirme amacı taşır. Jeopolitik, bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin politika belirleme sürecinde, değişmeyen ve değişen jeopolitik unsurlarını dikkate alarak güç analizi yapar. Aynı zamanda, o dönemin dünya güç merkezlerini ve bölgedeki güç unsurlarını inceleyen ve değerlendiren bir bilim dalıdır (İlhan, 1989: 14- 15). Jeopolitik sözcüğünü birçok araştırmacı değişik yönlerden incelemiş olsa da biz ekonomik ve siyasi coğrafya verilerine göre dış siyasete etkisi ve dış siyasetin belirlenmesinde ki etkilerine değineceğiz. Birçok yazar ve araştırmacının jeopolitiğin anlamı ve işlevi konusunda farklı görüşlerde bulunmasına karşın hepsinin açıklamalarında ortak bir görüşte birleştğini görmekteyiz. Bu ortak görüş ise “jeopolitik, devlet, coğrafya ve politika” kavramlarının birbirleriyle bütünleştiği, etkilediği ve biçimlendirdiği kavramlar olmasıdır. Buna binaen jeopolitik, coğrafyanın ekonomik, beşeri ve siyasi alanlarından hareketle devletlerin dış politikası ve geleceklerine dair adeta ezberlemesi gereken bir kavramdır diyebiliriz. Bunun yanı sıra devletler jeopolitiğin önemi hakkında tarihten ders çıkararak politikalarını şekillendirmeyi hedeflemelidir. Jeopolitik sübjektif bir kavram değil, bilimseldir. Devletin dış politika da stratejisini belirleyen, o ülkeye ait siyasi, askeri ve ekonomik gücün hangi zamanlarda kullanılacağını gösteren ve hedeflerine ulaşabilmek adına gelecekte karşılaşacağı sorunları önceden görebilmek adına kılavuz niteliği taşır.

1.2. Jeopolitiğin Tarihsel Gelişimi

Tarihte hemen her zaman savaş zamanında dönemine göre yeni bir bilim önem kazanır. Haçlı seferlerinin olduğu zamanlarda Din öne

çıkarken, Soğuk savaş öncesi ve sonrası dönemde Coğrafya bilimi önem kazanmıştır. Bu değer kazanma zamanı coğrafya önce isim değiştirdi ve jeopolitik olarak söylenmeye başlandı. Her iki kelimenin ilk unsurları geo olmasına rağmen, sonrasında biri graphie diğeri de politique kelimeleri ile tamamlanıyordu. Ayrıca jeopolitik kavramı 1914 savaşından önce çıkmadı. Çünkü 19. Asırda jeopolitiğin doğmasını sağlayacak Milletler, hatta kıtalar arasındaki münasebetlerin şiddetlenmesi, yolların önem zamanması, Milletlerin sınırlarında değişikliklerin olması gibi durumlar gerçekleşmemiştir. Ortaçağda Allah emri yerine Yirminci asırda toprağın arzusu formülü yerini almıştır. Ratzel, 1903 yılında kitabını “Siyasi Coğrafya veya Devletler, Ulaştırma ve Savaş Coğrafyası” adıyla genişleterek yayımladı. Mekân fikrinin tarihte kaybolmadığını vurgulayarak, “Bir zamanlar birlik ifade eden mekân, parçalanmış olsa bile, o mekân fikri veya mekân duygusu yüzyıllarca varlığını sürdürür ve bir gün siyasi bir fikir olarak yeniden canlanabilir” diyordu. Ratzel, siyasi güç olarak örgütlenmiş bir toplumun içinde bulunduğu fiziki çevreyle ilişkisi üzerine genel bir teori oluşturmayı amaçlıyordu. Teorisini, coğrafyanın siyasete sunduğu iki temel unsur üzerine inşa etmişti. Birinci unsur, fiziki özellikler, iklim vb. ile tanımlanan “mekân-raum” (genişlik) ve mekânın yeryüzündeki konumunu belirleyen, ilişkilerinin bir kısmını yöneten “konum” kavramlarıydı. İkinci unsur ise, “mekân duygusu-raumsinn” olarak adlandırdığı, insanın tabiata dinamizm kazandırma ve onu organize etme yeteneğiydi. Ratzel, bir milletin işgal ettiği alanın genişliği ve haritadaki konumunun, o milletin politikasını belirlemek için yeterli olmadığını fark ederek, bu iki unsura ek olarak bir üçüncü öğeyi teorisine dâhil etti. Bu unsur, toplulukların az ya da çok idare etme, organize etme ve diğerleri üzerinde hak iddia etme yetenekleriyle ilgilidir. Bu yetenekler zayıflayabilir, hatta tamamen yok olabilir; ancak eğitimle geliştirilebilir ve güçlendirilebilir. Ratzel’in bu yaklaşımı, ırkçılıktan uzak olmadığını göstermektedir. Devletin

coğrafi ve politik yapılarını biyolojik organizmalara benzeten fikirleriyle, kendisinden sonra “Hayat Alanı – Lebensraum” adıyla anılacak olan Alman Jeopolitik Ekolünün temellerini atmıştır. Ratzel, devletleri birbirinden ayıran sınırları kalıcılığı olmayan işaretler olarak yorumluyordu. Ona göre dünyada egemenlik kurmak istiyene birkaç güçlü devlet keçkin bir mücadele göstererek politik değeri olan küçük devletleri eritecektir. 1930’lu yıllarda Ratzel’in fikirlerinden etkilenen Nazi Almanya’sı Lebensraum’u işgal etmiş ve ilerlemeleri doğal kanunlara uygun olarak önüne geçilmez genişlemesine sebep olmuştur (Fahri, 1941: 85). Rudolf Kjellen, 1916’da kaleme aldığı Bir Hayat şekli olarak Devlet isimli kitabında devletin beş geçerli özelliğini canlı bir organizmaya benzetir. Bu beş aktif özelliği şöyle sıralayabiliriz: Sosyopolitik, Kratopolitik, Geopolitik, Demopolitik ve Ekopolitik. Bu da jeopolitik teriminin ortaya çıkmasına neden olmuştur (İlhan, 1989: 10). Kjellen, Ratzel’in görüşlerini aşırı derecede ileri götürerek ve Alman düşünürlerine karşı benzer yöntemi hareket ederek Alman metoduna Birinci Dünya savaşı yıllarında yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. İlk olarak jeopolitik ismi altında devlet bir bireye benzeterek ikisinin organlarını karşılaştırarak ülkelere davranışlarında kişilere benzer özellikler yükleyerek bir doktrin ortaya koymuştur. Böylelikle Alman milletinini kendini üstün görme ve Raumsinn’e ait olan yetenek tezini güçlendirdi ve böyle bir çıkış açan görüşün başına gelecek Karl Haushoffer’i çıkardı. Profesör ve general politikacı ve asker Haushoffer milli unvan kazanıp ve Nazi yöneticileri tarafından zevkle onay verilecek ilmi husus da doktrin ortaya çıkarabilecek özelliklere sahipti. Kjellen ve Ratzel’den daha da üst seviyelere çıkarak yeteneğini gösteren yabancı belgelerle tezini güçlendirme meziyetini gösterdi. Mackinder’in Kalpgah’ını batıya uyarlayarak onun düşüncelerini Almanlar için kullandı. Alman jeopolitik çıkışının tam tersine Fransız Vidal La Blanche olayların yalnızca gözlem ve gruplandırılmasında kalmayıp mutlaka coğrafi olayların

nedenini de sorgulamıştır. Devleti canlı olarak görmez, kültürel ve ulusal bir varlık olarak izah eder. Politikaya insan özelliğinin egemen olduğu görüşünü savunur. Bu sebeple coğrafi belirlemeciliğe karşı çıkar. Coğrafi hadiseler akışkanlık özelliği taşıyarak değişirler. Bu Vidal'e ait önemli bir düşüncedir (Fahri, 1941: 89). Mackinder ise bir coğrafyacıdır. Mackinder dünyanın coğrafyasını politik hatta dünya egemenliği perspektifinden değerlendirmiş ve bu yönde çalışmalarıyla Kara Hakimiyet Teorisini ortaya koymuştur. Macinder coğrafyayı ülke yönetimi için yardımcı unsur olarak görmesine karşın Kjellen devlet yönetimi coğrafyaya dayalı bir ülke yönetim sistemini ortaya koymuştur. Mackinder dünyada bir tek büyüklükte kara parçası var olduğunu düşünür. Dünya Adası World Island ismiyle hitap ettiği Avrupa-Asya-Afrika kıtalarıdır. Heartland olarak gördüğü yer ise Rusya'dır. Mackinder üç bölümde sınırları ortaya koyduğu Heartland ile ünlü formülünü dile getirir. Mackinder'e göre Doğu Avrupa'ya sahip olan Heartland'a sahip olur. Heartland'a sahip olan Dünya Adasına sahip olur. Dünyanın bu büyük kara parçasına sahip olan ise bütün dünyaya sahip olur. Nitekim Rusya buna sahiptir. Eğer Rusya'nın dünyaya iktidar olunması istenmiyorsa mutlaka açık denizlere inmesine engel olunmalıdır. Bu sonuç Soğuk savaş dönemi süresince gündemde kalmıştır (Versan, 1946: 95). Amiral Alfred Thayer Mahan (1841-1914) Amerika'da 1890 yılında sergilenen Deniz Kuvvetlerinin Tarihe etkisi isimli kitabıyla Deniz Hakimiyet Teorisinin gerçeklerini ortaya çıkarmıştır. Endüstri devriminin sonrasında 19. Yüzyılda yeni keşifler ortaya çıkmış, öte yandan ekonomik ilişkiler hızla ilerlemiştir. Yeni ortaya çıkan ürünlerin pazarlanma ve hammaddelere ulaşma isteğiyle deniz ulaşımı önem kazanmış ve ilerleyen teknoloji sayesinde ulaşılacak istenilen mesafeler azalmıştır. Tarihte büyük öneme sahip olan ipek yolu önemini yitirirken, Mahan'ın denizlere hakim olan dünyaya hakim olur sözünün bilinçli olarak ortaya çıktığının kanıtıdır. Spykman

tarafından Amerikan Jeopolitik Ekolü ilerlemiştir. Spykman'ın, Dünya politikasında Amerian Stratejisi ve Sulhun Coğrafyası isimli 2 önemli yapıtıysa Jeopolitiği Amerika'nın ulusal güvenlik politikasını ve yöntemlerin temel dayanağı olan coğrafi etmenleri ve sunumlarıyla Rimland yani Kenar Kuşak Teorisini ortaya çıkarmıştır (Tarakçı, 2003: 66-68). Spykman kendi teorisi ile Mackinder'in Kara Hakimiyet teorisine yanıt vermekte Sovyetler Birliği'ni Asya'nın merkezi alanında hapsedecek ve denizlere ulaşmasını büyük oranda engelleyecek strateji ve politikaları ön safhaya çıkarmaktadır. ABD'nin güvenlik yöntem ve metotlarının temelini oluşturan Deniz Hakimiyet ve Kenar Kuşak teorileri bugüne kadar güncelliğini devam ettirmiştir. Geçmişten günümüze yakınlıktıkça jeostrateji ve jeopolitik, uluslararası ilişkiler ve güvenlik konularında daha çok yer edinmekte ve sık kullanılan kavramlar olmaktadırlar. SSCB'nin parçalanmasının ardından konuyla alakalı askerler ve siyaset bilimciler ve filozofların çağımız sorunlarına ele almalarında daha gerçekçi yaklaşımlar ortaya çıkardıkları ve ileriye yönelik değerlendirmelerde bulundukları görülmektedir. Jeostrateji ve jeopolitik terimlerinin arasındaki farkı belirten Pascal Boniface, jeostratejiyi savunma ve güvenlik konularıyla açıklamakta, jeopolitiğiysa uluslararası bağlamda taraf olanların genel yaklaşımlarıyla açıklamaktadır. Tarafların başını çekenleri satranç hamlelerini çözümlemeye çalışan bir sistem olarak görür. Boniface devletlerin politikasında fiziki coğrafyanın çok yakın ilişkisi olarak jeopolitik kavramıyla açıklamak gerektiğini vurgular.

1.3. Jeopolitik Konunun Devletler Açısından Önemi

Toplum içi ve toplumlar arası ilişkilerdeki artış kişileri ve toplumları olduğu kadar konuları ve sorunları da yakınlıktır, birbirleri ile irtibatlı hale getirmiştir. Bütün konular, birbiri ile ilgili duruma gelmiştir. Sosyal konular ekonomik konu ve tedbirlerle, bunlar askeri konularla ve hepsi politik tutumla bağımlı ve birbirlerinden

ayrılmaz bir gelişme göstermektedir. Alınan bir tedbirin diğer bütün alanlarda etkileri ve yankıları olmaktadır. Her konunun etki ve ilgi alanı birbirinin içerisine girmiştir. Gerçekte bu durum yeni değildir. Ancak, günümüzde çoğalan, güçlenen iletişim araçları sebebiyle ilişkiler artmış, konuların iç içeliği yaygınlaşmış ve birbiri üzerinde daha fazla etkili olmaya başlamışlardır. Evrensel ve bölgesel konu ve olayların münferit değerlendirilmesi yetersiz kalmaktadır. Her konunun diğer konular ve diğer olaylarla birlikte, yaygın şekilde ve geçmişe, geleceğe yönelik derinliği ile ele alınması gerekiyor. Çok çeşitli alanlardan alınan verilere dayanarak değerlendirme yapan jeopolitik, bu ihtiyacı karşılayabilecek tek disiplin olarak görülmektedir. Jeopolitiğin, sorunların coğrafyayı da dikkate alan bir genişlikte hesaba katılması gereken diğer bütün unsurlarla birlikte ve bütünlük içerisinde ele alınması kolaylığını ve yöntemini verir. Jeopolitik değerlendirmelerde, jeopolitiğin yeni olması dolayısıyla mecburen kuramlardan, jeopolitik nazariyeten bahsetmek zorunlu olmaktadır. Böylece daha sonra ele alınacak aynı konu ile ilgili değerlendirmeler kolay açıklanabilmektedir. Jeopolitik bilimin bütün imkanlarından istifade eden bir değerlendirme sanatıdır. Jeopolitik bir değerlendirmenin de çıkış noktası devletin, ulusun çıkarlarıdır. Ulusal çıkarlar doğrultusunda bir coğrafya parçasının değerlendirilmesinde, coğrafya üzerinde yaşamış olan tarihin geçmişten günümüze tüm işaretlerinden faydalanılmalıdır. Örneğin Türkiye'nin jeopolitik değerlendirmesini Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu tarihini bilerek yapılmalıdır. İşte jeopolitik değerlendirme bu konuda devreye girer ve savaşlar, iklim değişiklikleri, birlik ve ittifakların dağılması (SSCB) gibi faktörlerin de etkisiyle değişen dünyayı ve coğrafyamızı tanımamıza yardımcı olur (Tarakçı, 2003: 184). Jeopolitik, çok önemli bir eksikliğin yerini doldurmaktadır. Bilimsel çalışmaların politik düzeyde ve uygulamaya yönelik sonuçlar ortaya koyması gereklidir. Jeopolitiğin kelime anlamını, kısaca "coğrafi politika" veya "coğrafyaya dayalı

politika", daha net bir ifade ile "coğrafyanın yönlendirdiği politika" olarak özetlemek mümkündür. Jeopolitik, politikaya coğrafi unsurların dahil edilmesini ve bu unsurların politik değerlendirmelerde dikkate alınmasını sağlar. Bunun yanı sıra, coğrafyanın ötesinde beşeri özelliklere sahip pek çok unsurun bir bütünlük içinde ele alınmasına da olanak tanır. Bir sorunun çözümü yalnızca ekonomik, sosyal ya da askeri verilerle mümkün değildir. Bunun yerine, tüm bu unsurları dikkate alan bütüncül bir yaklaşım gereklidir. Jeopolitik, araştırmacılara coğrafyayı da içeren, aynı zamanda toplumun kültürel, sosyal, askeri ve ekonomik değerlerini kapsayan kapsamlı bir bakış açısı sunar. Jeopolitiğin önemle dikkate alınması gereken bir başka boyutu, ulusal sorunların hızla evrensel yankılar uyandırması ve küresel etkilere dönüşmesidir. Aynı şekilde, evrensel olaylar da ne kadar uzakta olursa olsun, ulusal sorunlarımıza hızla yansımakta ve etkide bulunmaktadır. Bu nedenle, evrensel problemlerin ulusal problemlerle birlikte ele alınarak küresel düzeyde değerlendirilmesi, coğrafya ve diğer tüm unsurların dikkate alınmasını zorunlu kılar; bu da jeopolitiği devreye sokar. Jeopolitik verilerle sorunlara yaklaşılmaması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Ülke ölçeğindeki değerler, farklı yönlerden gelen etkilere karşı oldukça hassastır ve sürekli dikkat ve özen gerektirir. Tüm unsurların göz önüne alınması, veri eksikliği bırakmayarak hataları azaltacaktır. Böylece, kapsamlı değerlendirmeler yapılabilir ve sonuçta uygun hareket tarzları geliştirilebilir. Belirlenen hareket tarzları arasından en uygun politikaların seçimini ise jeopolitik veriler kolaylaştırır. Problemlerin coğrafyaya bağlı olarak belirtilmesi sosyal, kültürel, askeri ve ekonomik istatistiklerle birlikte birliktelik içinde değerlendirilmesi gereği jeopolitiği öncelikli olarak gündeme getirir. Jeopolitik, evrensel politikaya yön verdiği gibi Global politikanın zeminini oluşturan bir bilim dalıdır. Jeopolitik, dünyanın bütün sorunlarının çözümünü sağlayacak onlara yön verecek siyasi

kararların bilgi ve düşünce zeminini oluşturur. Jeopolitik evrene bir tek parça olarak bakma fırsatı verdiği gibi, devletlerinde bu olgudan etkilenme durumunu meydana çıkarmak için de gereklidir. Özellikle ulaştırmanın küçülttüğü dünyada, bölge politikalarını dünya politikalarının, milli politikaları da dünya ve bölge politikalarının dışında düşünemeyiz. Dünya siyasetinden, politikasından uzak bir bölge politikası, dünya siyasetinden ve bölge siyasetinden ayrı bir milli politika, dünya ve bölge siyasetini yönlendirecek, değiştirecek güce sahip değilse başarılı olamaz. Dünya politikasını oluşturan birçok etkenin yanında yer altı yer üstü değerleri ve bütün diğer türleri ile coğrafya en önemli yeri işgal eder. Coğrafya gerçeklerine dayalı politika oluşturulmasının bilimsel zeminini ise jeopolitik verir. Aynı coğrafi faktörlerin strateji ve politika üzerinde belli etkiler yapması yeni sahalar açmış ve jeopolitiğe ulaşılmıştır. Jeopolitik politika ve coğrafya ikilisinin karşılıklı etkileşimine dayanan uyumlu bileşimini arar. Jeopolitik coğrafi etkenlerin politikayı etkilediği yönü inceleyen bir ilimdir. Politikanın iki temeli olan güç ve hedef ögelerini coğrafi açıdan inceler. Bu konunun bilimsel temelinin oluşturur. Bu nedenle ülke problemleri ile ilgili kararlarda jeopolitikten faydalanılması gerekir. Ülkenin genelini ilgilendiren politika, güvenlik gibi sorunlara jeopolitik bir bakış gerekir. Değişen dünya güç merkezlerine göre bulundukları durumu korumak isteyen ve daha da ileriye gitmeyi düşünen devletler ve toplumlar, jeopolitiğin bütün ögelerinden ve teorilerinden faydalanmak zorundadırlar. Jeopolitik, bir ülkenin milli güvenlik stratejisinin, varlığının korunma işinin adımlarından amaçlarına kadar ulaşan yolu belirler. 2. Dünya savaşının oluş şekline jeopolitik görüşlerin etkisi ve katkısı sanıldığından büyük olmuştur. Ayrıca 2. Dünya savaşından sonra kurulan ittifaklarda, silah türlerine verilen önceliklerde ve uygulanan politikalarda jeopolitik görüşlerin, jeopolitik çalışmaların derin izleri görülür. Jeopolitik görüş olmadan bu günün birçok sorununun açıklanması yetersiz kalır. Güvenlikle,

politika ile hatta planlama öncelikleri ile ilgili büyük kararlarda, bu kararların bir disiplinden geçmesini ve bütün öğeleri ile birlikte değerlendirmek için jeopolitik değerlendirme gereklidir. 1980'lı yılların sonunda SSCB'de görülen değişiklikler ve bu değişikliklerin bütün dünyadaki yankı ve etkileri sadece ideolojik veya sadece ekonomik, sosyal ve askeri sebeplere bağlanamaz. Sebeplerin çeşitliliği önlemleri de çeşitlendirecektir. Konunun ve gelişmelerin değerlendirilmesi de, aynı genişlik ve derinliği içeren jeopolitik bakış ile mümkün olabilir. Yakın zamanda gerçekleşen olaylardan hiçbirinin jeopolitik değerlendirmelerin dışında tutulamayacağını, mutlaka jeopolitik değerlendirmelerle bir cevap bulunabileceğinin açıklanması jeopolitiğin sahası ve bu sahanın genişliği hakkında bir fikir verebilir. 1. Dünya savaşı, 2. Dünya savaşı ve bu savaşlardan sonra kurulan Varşova Paktını, NATO antlaşmasını ve CENTO, SEATO gibi ittifakları, Kore, Vietnam, Afganistan olaylarını değerlendirebilmek için bir bütünlük içerisinde ele alınmaları gerekir. Bu büyük olaylara jeo-politikle açıklık getirilebilir. Jeopolitik konunun Devletler açısından önemini bu şekilde vurgularız (Tarakçı, 2003: 185).

1.4. Jeopolitik Teoriler, Soğuk Savaş Öncesi

1.4.1. Deniz Hakimiyeti Teorisi, Alfred Thayer Mahan (1840 – 1914)

Büyük Coğrafi Keşifler sonrası yeni kıtaların keşfi, ulusların denizaşırı topraklara sahip olma arzusunu artırmış ve denizleri dünya siyasetinde belirleyici bir unsur haline getirmiştir. Bu durum, birçok devlet adamının "Denizlere hakim olan, dünya politikasına da hakim olur" anlayışını benimsemesine yol açmıştır. Denizlere hakimiyet, elbette denizaşırı toprakları koruyabilmek için stratejik deniz yollarını kontrol eden noktalara sahip olmayı gerektiriyordu (Tezkan, 2002: 35-40). Deniz egemenliğine dayanan ilk imparatorlukları İspanyol ve Portekizliler kurmuşlardı. 16.yüzyılda doruk noktasına ulaşan bu imparatorluklar bu yüzyıl sonundan

itibaren egemenliği, denizlerde büyük bir güç olarak meydana çıkan İngiltere'ye bırakmaya başlamışlardı. İngiltere özellikle 18. ve 19. Yüzyıllarda bütün kıtalarda elde ettiği topraklarla dünyanın her tarafına yayılmış büyük bir imparatorluk kurmuştu. Anavatandan binlerce kilometre uzaklıktaki bu yerlerin korunması, her şeyden önce önemli deniz yolları üzerindeki adalar ve boğazlar gibi stratejik noktalarla bunların elde tutulmasını sağlayan güçlü bir donanma sayesinde mümkün oluyordu. Öyle ki, toprakların alanı 36 milyon kilometrekareyi bulan bu evrensel imparatorlukta herhangi bir yerin konumu çoğu kez deniz yollarının güvenliğini sağladığı oranda değer kazanmaktaydı. İngiltere'nin gücünü denizlerden alan büyük bir devlet olarak dünya politikasında ağırlığını hissettirmesi, yayılma amacında olan öteki devletlerin de ilgilerini denizler üzerine çekmişti. Örneğin, daha sonra da kendisinden bahsedeceğim A.T. Mahan, ABD'nin bir dünya egemenliğine doğru giderken, kurduğu imparatorlukta okyanusları birer iç deniz haline getiren İngiltere'nin yerini almak zorunda olduğunu, bu bakımdan, Amerika'nın kıtada yayılmak yerine denizlerde yayılması ve denizaşırı ülkeler elde etmesi gerektiğini söylüyor ve karaya dayanan bir gücün ulaşım sisteminin ne ticari ne de askeri yönden deniz gücüyle rekabet edebileceğini öne sürüyordu. Alman İmparatoru 2. Wilhelm de bu görüşlerin etkisiyle, denizlere açılmanın Almanya'yı en kısa yoldan dünya egemenliğine götürebileceğine inanıyordu. Ancak 19. Yüzyıl sonlarında kıta Avrupa'sında Rusya'nın ve Almanya'nın her geçen gün biraz daha güçlenmiş olarak ortaya çıkmaları karaya dayalı güce, denize dayalı olanlardan daha fazla önem verilmesi gerektiği hususunda bir eğilimin belirlenmesine yol açtı. "Denizlerin Clausewitz'i" olarak anılan Alfred Thayer Mahan, ABD'nin 20. yüzyıl deniz stratejisinin mimarıdır ve İngiltere, Almanya ve Japonya'nın deniz güçlerinin gelişiminde büyük bir etkiye sahiptir. ABD'nin dünya gücü olmasında, Mahan'ın deniz saldırı gücüyle ilgili yazıları önemli bir rol oynamıştır (Dişbudak, 1988: 152). Mahan tarafından geliştirilen deniz jeopolitiği, denizlerden karalara doğru ilerleyen bir hakimiyet stratejisine dayanmaktadır. Mahan, mihver bölgesine hakim bir gücün yayılmacı potansiyelini ancak çevre denizlerde gerçekleştirilecek bir kuşatma ile sınırlamanın mümkün olduğunu savunmuştur. Rusya'nın kuşatılması ve Çin'in

kontrol altında tutulması konusunda, Amerika, İngiltere, Almanya ve Japonya'nın ortak çıkarları olduğunu belirtmiştir. Theodor Roosevelt döneminde, Amerikan stratejik hedeflerini iki temel ilke üzerine inşa etmiştir: Savaşların Amerika'dan uzak denizlerde kabul edilmesi ve Avrasya ana kıtasındaki gelişmeleri takip edecek ittifaklar zincirinin oluşturulması (Davutoğlu, 2013: 106). Mahan'a göre, dünyaya hakim olmanın temel şartı denizlerde güçlü olmaktır. Ona göre, Amerika'yı dünya egemenliğine taşıyacak en önemli faktör deniz hakimiyetidir. Mahan, bir devletin gücünün kıyıların uzunluğu, limanlarının niteliği ile doğrudan ilişkili olduğunu, uluslararası ilişkilerde ve dünya hakimiyet politikalarında deniz üstünlüğünün hayati önem taşıdığını savunmuştur. Ayrıca, deniz hareketlerinin kara hareketlerine göre daha güçlü ve uygulanabilir olduğunu öne sürmüştür (Akengin, 2013: 35-36). İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler, deniz jeopolitiğinin temel görüşlerinin doğruluğunu pekiştirmiştir. Bu durum, bir yandan ABD'yi uzak denizlerdeki hakimiyetini koruma politikalarına yöneltirken, diğer yandan SSCB'nin geniş Asya bozkırlarından açık denizlere ulaşmasını hızlandıracak jeostratejik ve taktik politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Avrasya'yı çevreleyen Rimland kuşağı, Ortadoğu'dan Çin'e kadar uzanan bu hattı, süper güçlerin taktik manevralara dayalı rekabet sahası haline getirmiştir (Davutoğlu, 2013: 106). Mahan, yayılmacı fikirlere sahip bir düşünürdü. Ona göre güçlü bir deniz kuvveti kurmak, uluslararası ticaretin daha geniş alanlara yayılmasını sağlayacak ve ticarete büyük bir sıçramaya yol açacaktı. Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, ABD yeni pazarlara, dolayısıyla yeni egemenlik alanlarına sahip olma fırsatı elde edecekti (Karabulut, 2013: 48). Mahan'a göre; Karalar denizlere göre daha çok ulaşım ve hareket kabiliyeti sağlayamaz. Denizciliğin etki alanı dünya rezervlerinin geniş bir kısmı ile irtibatlıdır. Denizciliğin etki alanı silahlı kuvvetler kadar siyasi ve ekonomik etkinlikleri daha basit ve tutarlı bir biçimde, paylaştırır yayar. Denizcilik, İstanbul, Çanakkale, Hürmüz boğazları, Cebelitarık, Süveyş ve Kore kanalları gibi önemli noktaları kontrol altına alarak dünya ekonomisine hakim olabilir. Yukarıda da anlattığımız gibi bir devletin özel konumu yani kara devleti mi deniz devleti mi olduğu diğer bir deyişle jeopolitiği ve

bunun siyaseti üzerindeki etkilerini biçimlendiren önemli unsurlarından biridir. Daha önce de konu edildiği gibi ülkelerin denizlerle temas halinde bulunmaları veya denizlerden uzakta kalmaları konumları bakımından büyük önem ifade eder. Dikkat edilirse tarihte birçok olayların hatta savaşların nedenleri, denizlerde bağlantısı olmayan devletlerin özellikle açık denizlere çıkış yolu aramalarıyla ilgilidir. Hele bugün modern endüstriye hammadde sağlama zorunluluğu, devletler arasın da ki ticari ilişkileri hayli geliştirmiş, dolayısıyla denizle bağlantıyı çok daha büyük bir gereksinim haline getirmiştir. Deniz ile bağlantısı olmayan devletler, ya nehir yollarını kullanacaklar ya da denize kapalı ülke komşusu üzerinde sınır değişikliği ya da bir kısım toprağı işgal ederek baskıda bulunacak ve demir yoluyla denize doğru bir çıkış sağlamaya çalışacaktır. Denizlerden uzak kara devletleri kuvvetli bir ekonomiye özellikle gelişmiş bir endüstriye sahipler, bu devletler için nehir ulaşımı son derece önemli olmaktadır. Afrika'da sömürgecilik devirlerinde kapalı ülkelerin denizle teması daha çok nehirlerle sağlanmıştı. ABD'nin otomobil, makine, besin ve tarım aletleri endüstri kollarının yer aldığı bu çok gelişmiş bölgesinde, göller ve elverişli akarsular, nehirler bulunmasaydı denizle bağlantı kurmada büyük güçlükler çekilecek ve belki de burada bu ölçüde bir endüstri gelişmeyecekti. Bunun gibi teorilerin bulundukları zamanda ve ilerleyen dönemlerde yorumlanıp incelenmelerinin yansımaları büyük olmuştur. Bu teorilerle inceleyecek olursak bir kara ve deniz devletinin aynı avantajlara sahip olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü bir devletin etrafının denizlere çevrilmesi o devletin dış tehditlere karşı daha korunaklı olduğu anlamına gelir. Dış tehlikelerin olmaması bir devletin gelişip büyüebilmesi açısından önemli bir etkidir. Örneğin Amerika dış tehditlere karşı etrafının denizlerde çevrili olması sebebiyle bir kara devletine göre ani bir saldırıdan daha uzak ve güvenli bir ülke konumundadır. Coğrafyanın önemli unsurlarından biri de okyanus ve denizleri birbirine bağlayan, gemilerin geçmek zorunda kaldıkları su kanallarıdır. Boğaz ve kanalların meydana getirdiği bu geçitler uluslararası ticari ve siyasal ilişkilerde, askeri stratejide yüzyıllar boyunca büyük rol oynamıştır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları önem arz eden hayati yerler olarak geniş ölçüde dünya politikasını etkilemiştir. Örneğin Bulgaristan

güneyde Batı Trakya'dan Ege denizine açılabilme için zaman zaman istekte bulunmuştur. Rusya'nın da coğrafi durumu onu tarihi boyunca komşuları üzerinde bir baskı yöntemi uygulamaya yöneltmiş ve dış politikasında sürekli olarak açık ve sıcak denizlere çıkabilme stratejisi egemen olmuştur. Türkiye üzerinden boğazlardan sıcak denizlere yani Akdeniz'e inme çabası her zaman önemini korumaktaydı. Türkiye'ye bakacak olursak üç tarafının denizlerle çevrili olması ve diğer sekiz devlete komşu olması onu kara devleti olmaktan kurtaramamıştır. Bu da Türkiye'yi dış tehditlere açık bir ülke haline getirir. Bundan dolayı ülkemizde askeri savunmaya önem verilmiş, dış tehlikelere karşı güvenli bir bölge sağlanmaya çalışılmış ve komşuları ile iyi politikalar gerçekleştirme yoluna gidilmiştir. Türkiye'nin 3 tarafının denizlerle çevrili olması ticari anlamda ülkemizde değer katmıştır Türkiye denizlerini bu denizlere komşu olan diğer ülkelerle ortak kullanmasının getirdiği zorunlulukla zaman zaman problemler yaşasa da kara sınırında daha fazla problemler yaşamaktadır.

1.4.2. Kara Hakimiyet Teorisi, Mackinder Sir Halford (1861–1947)

1861-1947 yılları arasında İngiltere'de yaşayan Mackinder, önce biyoloji ve hukuk eğitimi almış, ardından coğrafya öğrenimi görerek coğrafya öğretim üyeliği yapmıştır. 1904 yılında Kraliyet Coğrafya Derneği'nde sunduğu Tarihin Coğrafi Ekseni adlı bildirisiyle Kara Hakimiyet Teorisi'nin temelini atmıştır. Bu teoriyi, 1919'da yayımladığı Demokratik İdealler ve Gerçek adlı kitabında daha da geliştirmiştir. 1910-1922 yılları arasında İngiliz Parlamentosu'nda görev yapan Mackinder, Parlamento'daki yayımlamacı düşünceleriyle dikkat çekmiştir (Özey, 2002: 215). Rusya'nın sürekli olarak yayılması, büyük bir endüstriye sahip olan Almanya'nın deniz aşırı ülkelerde yeni hayat alanları araması ve İngiltere ile ekonomik rekabeti oldukça ileri bir düzeye vardırması artık deniz egemenliğine dayanan politikanın etkinliğini yitirmeye başladığı yolunda bir kanı yaratmaya başlamıştı. Bu konuda en ileri giden ve dünya politikasını

kontrol edebilmek için kara gücü üstünlüğünü adeta kesin formüllere bağlamak isteyen Britanyalı coğrafyacı H. J. Mackinder oldu. Mackinder'e göre, Almanya ve Rusya'nın karaya dayanan güçleri, kıta Avrupa'sında geliştikçe denizleri kuşatarak saran bir duruma gelmekte, dolayısıyla Britanya İmparatorluğunu tehdit eden bir nitelik kazanmaktaydı. 1904 yılında ortaya attığı "Heartland" teorisinde Mackinder, deniz egemenliğine dayanan Britanya İmparatorluğu'nun devrini tamamladığını, 20.yüzyılın, kara gücüne dayanan yeni bir çağ olacağını söylüyordu. Ancak, dünya politikasını etkileyecek ve egemenlik kurmada büyük ölçüde ağırlık oluşturacak bu kara gücü nerede gelişecekti? Ya da böyle bir siyasal, ekonomik ve askeri gücün gelişmesi için en elverişli yer neresi olabilirdi? Mackinder, böyle bir gücü oluşturacak en elverişli yer olarak Rus İmparatorluğunda Sibirya'yı, dışarıya akıntısı bulunmayan kapalı havzaların yer aldığı Orta Asya'yı ve Moğolistan'ın büyük bir bölümünü, batıda Avrupa'nın ¼'ini kapsayan bir bölgeyi görmekteydi. Çünkü, ona göre bu bölge, kuzeyde donmuş bir denizle, güneyde çillerle ve yüksek dağ sıralarıyla çevrilmiş olup okyanuslardan erişilemeyecek kadar uzakta bulunmaktaydı. Öte yandan, bu geniş alan, nüfus ve çeşitli tarımsal ürünler ve madenler bakımından o derece büyük bir potansiyele sahipti ki, yeterince bir ulaşım sistemi geliştirildiği takdirde, oluşacak güçlü ekonomiyle deniz ticaretinin rekabet etmesine olanak yoktu. Mackinder, dünya üzerinde organik bir ünite olarak nitelediği bu bölgeye Avrasya'nın Kalp Yeri adını vermekte ve burasını dünya politikasının ve tarihin Coğrafi Eksenini diye tanımlamaktaydı. Mackinder, Doğu Avrupa ile merkezi Sibirya'yı elinde bulunduran devlet veya gücün dünyaya hakim olacağını ileri sürerek Kara Hakimiyeti ya da Heartland adını verdiği teorisiyle deniz hakimiyetinin değil, kara hakimiyetinin çok önemli olduğunu iddia ediyordu. Mackinder'e göre, dünya iki bölgeye bölünebilir: 1- Dünya Adası, 2- Açık Deniz Adaları. Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları

Dünya Adasını oluşturur. Dünya Adası en büyük kara parçası olup, arazi çeşitliliği bakımından zengin, nüfusun çoğu ile kaynakların büyük bir kısmına sahiptir. Bu eski kara kütlelerinin oluşturduğu Dünya Adası dışında kalan Brintanya ve Japonya Açık deniz Adalarını oluşturur. Amerika, Avustralya ve Antarktika gibi kıtalar, Dünya Adası'nın uyduları olarak kabul edilir. Dünya Adası'nın içinde yer alan Doğu Avrupa ile Sibirya bölgesi, dünyanın Heartland'ını oluşturur. Heartland, Volga Nehri'nden Yangçhe Nehri'ne, Himalayalar'dan Arktik Kuşağı'na kadar uzanan geniş bir alanı kapsar. Mackinder'in Kalp Sahası olarak tanımladığı bu bölge, önce Rus Çarlığı, ardından Sovyetler Birliği tarafından kontrol edilmiştir. Heartland'ın çevresindeki, Balkanlar'dan Çin'e kadar uzanan bölge, İç Hilal, Kenar Hilal ya da Rimland kuşağı olarak adlandırılır. Bunun dışında kalan Amerika, Afrika, Avustralya ve Japonya hattı ise Dış Hilal veya Dünya Adası'nın uyduları olarak değerlendirilir. Mackinder, Dünya'yı bu şekilde sınıflandırdıktan sonra teorisini şu şekilde özetlemiştir: Doğu Avrupa'ya hakim olan bir devlet Heartland'a hükmeder. Heartland'a hakim olan, Dünya Adası'na hükmeder. Dünya Adası'na hakim olan ise dünyayı yönetir (Akengin, 2013: 25). Ratzel de bu bağlamda Mackinder'e benzer bir görüşe sahiptir. Ratzel, bir devletin güç ve etkisinin, beslendiği ve dayandığı coğrafi alanın büyüklüğüyle orantılı olduğunu, bu alan ne kadar geniş olursa devletin uluslararası politikadaki etkisinin de o kadar artacağını ifade etmiştir (Günel, 2002: 5). Mackinder'e göre, kesin dünya hakimiyetini sağlamak için Avrasya'ya, Avrasya'ya hakim olmak için Heartland'a, Heartland'a hakim olmak için ise Doğu Avrupa'ya hakimiyet gereklidir. Mackinder'in teorisine göre, Anadolu Doğu Avrupa sahasının bir parçası olarak değerlendirilirken, Ortadoğu ise Heartland dışında kalan ve Avrasya topraklarının iç kuşağında yer alan bir merkez konumundadır (Davutoğlu, 2013: 104). Kalpgah'a göre, Avrupa'nın doğusu ve Sibirya üzerinden Asya'yı ve Rusya'yı bütünleyen kıta Avrasya

toprak bütünlüğünün kontrol altına alınmasıydı. Kalpgah, Afrika ile birlikte Dünya Adası'nı meydana getiriyordu. Kalpgah, denizle bağlantısı olmayan yeryüzündeki en büyük doğal kale durumunu getiriyordu. Mackinder'e göre de deniz kuvvetleri artık hakimiyetini kara kuvvetlerinin söz sahibi hale geleceği yeni bir Avrasya'ya bırakıyordu. Kara ulaşımının gelişmesi kara kuvvetlerinin önemini arttırıyordu. Yeni bir Avrasya'da Kalpgah'a sahip olan, ayrıca kara kuvvetlerinin yanında modern teknolojik bir donanmaya sahip olursa, İngiltere ve ABD tarafından kontrol edilen dünyanın diğer kalan tarafını da ele geçirecekti (Taşer, 2002: 88-89). Teorinin ortaya atıldığı dönemden günümüze kadar hakimiyet alanları ve bu alanlara hakim olan devletler değişmiş olmasına karşılık, Mackinder'in teorisi her zaman tartışılmıştır. Mackinder'in teorisini bir tür coğrafi determinizm olarak kabul etmemek gerekir. Mackinder teorisinin çok sınırlı olmadığını vurgulamaktaydı. Herhangi bir zamanda siyasi gücün oluşumu bir taraftan, coğrafi koşullar öbür taraftan hem ekonomik ve hem de stratejik durum ve nüfus kitlelerinin organizasyonu ile ilgilidir (Sempa, 2000: 1). Mackinder'e göre Dünya Adası'nı kontrol eden herhangi bir güç dünya kaynaklarının %50'sini kontrol edecektir. Kalp sahasının büyüklüğü ve merkezi durumu Dünya Adasının kontrol edilebilmesi için çok önemliydi. Kalp Sahasının güvenliğinin nasıl sağlanacağı hayati bir önem kazandı. Teorinin ortaya atıldığı dönemde, Volga'dan Doğu Sibirya'ya kadar olan bölgenin büyük bir bölümü yüzyıllardır Rus Çarlığı'nın hakimiyeti altındaydı. Fakat 19.yüzyıl boyunca, Avrupa başta olmak üzere batılı güçler, başlıca amacı genişleyerek sıcak denizlere inmek olan Rusya'nın genişlemesini önlemek için birleşmişlerdi. Rus Çarlığı muazzam genişlikteydi. Ancak sosyal ve politik organizasyon ile teknolojik açıdan Batı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında yeterince gelişmiş değildi. Mackinder geçmişte Heartland'ın tek bir siyasi güç tarafından etkili olarak kontrol edilemediğini iddia ediyordu. Çünkü Kalp Sahası önemli deniz

gücünden yoksundu. Bu bölgenin kuzeyinde buzul alanlarına kadar dağlar geniş yer kaplıyordu. Güneyi ise çillerle çevriliydi. Önceki dönemlerde arazinin doğu-batı istikametinde yayılması ve etkili bir ulaşım sisteminin kurulamamasından dolayı, hakimiyet için gerekli olan takviye gücün sağlanamamasına sebep olmuş bu da tersine başarısızlığa yol açmıştır (Taşer, 2002: 89-91). Mackinder 20.asrın ilk yarısında İngiltere ve ABD'nin sahip oldukları deniz gücünü dikkate alarak, bu iki ülkeyi jeopolitik bakımdan dünyanın korkulu rüyası olarak tanımladı. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine göre karalar üzerindeki modern kara ulaşımı deniz gücünden daha önemliydi. Nihayetinde Çanakkale Boğazı savunması bunu doğruluyordu. Fakat deniz kuvvetleri 2. Dünya savaşında 1. Dünya savaşından daha önemli rol oynadı. Mackinder, Kara Hakimiyet Teorisini 1920'li yıllarda gözden geçirerek son şeklini vermiştir. Mackinder'e göre dünya hakimiyeti bakımından Dış Hilalı temsilen ABD ve İngiltere'den oluşan iki dış güce karşılık, Almanya ve Japonya'dan oluşan iki güç İç Hilalı temsil ediyordu. Mackinder'in teorisi ile tutarlı olmak üzere 2. Dünya savaşının en şiddetli hakimiyet mücadelesi Almanya ile Rusya arasında geçmişti. Mackinder Ortadoğu'yu Dünya Adasının bir parçası olarak kabul ediyordu. Fakat petrolün bazı Orta Doğu Ülkelerinde jeopolitik bakımdan önem kazanacağını nasıl tahmin ettiğine dair bir bilgi yoktur. İlk açıklandığı tarihten günümüze kadar geçen yüz yılı aşan süre içinde iki defa dünya savaşı yaşanmıştır. Bu iki savaşın çıkmasını hazırlayan düşüncelerin arkasında Kara Hakimiyet Teorisinin etkileri olduğu bilinmektedir. Özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra zaman zaman teorinin geçerliliği tartışılmıştır. Ancak zaman içerisinde teorinin geçerliliğini test etmeye yönelik yukarıdaki paragrafta bahsedilen tartışmalar dikkate alındığında Kara Hakimiyeti Teorisinin önemsendiğini göstermek bakımından önemlidir. Ayrıca Kara Hakimiyet Teorisinin Kalpgahı (Hearland) olarak adlandırılan bölgenin özellikle yer altı kaynakları bakımından

dünyanın en zengin alanlarından biri olması bu bölgeye yönelik ilginin devam edeceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Heartland Teorisiyle ilgili Eleştirileri şu şekilde açıklayabiliriz: Mackinder konumla ilgili bu teorisini bilindiği gibi 1904 yılında ortaya atmıştı. Hayli ilgi çeken bu jeopolitik görüş, o zamanki şartlar gözönünde tutularak değerlendirildiğinde bu teoride içerilen hususların gerçeklere pek ters düşmediği görülür. Çünkü, 16.yüzyılda bir devlet olarak ortaya çıkmaya başlayan Rusya yavaş yavaş büyümüş, adeta sahip bulunduğu Eksen Bölge’den aldığı güçle çevresinde yarattığı baskı sayesinde topraklarını sürekli olarak genişletmiş ve 19.yüzyıl sonunda kurduğu İmparatorluğun sınırları batıda Baltık, doğuda ise Pasifik kıyılarına ulaşmıştı. Napolyon Moskova Seferi’nde yenilgiye uğramış, Hindistan ve Çin Türkistan üzerinden Rus tehdidi altına girmişti. Bütün bunları ve de Heartland’ın sahip bulunduğu çok zengin doğal kaynakları, kuzeyindeki kutup bölgesiyle güneyindeki çöl kuşağını ve yüksek dağ sıraları gibi aşılması güç fiziki engelleri dikkate alan Mackinder’in Heartland’a sahip olanan Avrasya’ya dolayısıyla Dünya Adası adını verdiği Eski Dünya’ya egemen olacağı biçiminde jeopolitik bir yargıya varmasını gayet doğal kabul etmek gerekir (Arı, 2002: 176-182). Ne var ki, 1943 yılında Heartland’ın sınırlarını kuzey Atlantik üzerinden Kanada ve ABD’ye kadar genişletmesine ve bu esaslı değişikliği Mekator haritasını bırakıp küre üzerinde yapmasına rağmen Mackinder, havacılıktaki gelişmeleri ve Heartland’ı dışarıya en kısa yoldan bağlayan kuzey kutup yolunu hesaba katmamıştı. Belki de Mackinder, büyük bir doğal engel olarak gördüğü Kuzey Kutup Bölgesinin bu maksatla kullanılmasına imkan verecek teknolojik gelişmeleri düşünmemiş ya da buna ihtimal vermemişti. Oysa, yukarda da açıklandığı üzere, ikinci Dünya savaşından sonra Kuzey Kutup Bölgesi, gerçekte Eski ve Yeni Dünya kıtalarının birbirlerine en yakın bulunduğu bir yer olarak stratejik bakımdan çok önem kazandığından her iki süper güç

tarafından burada üsler tesis edilmişti. Çünkü ABD ile Sovyet Bloku arasında çıkacak bir savaşın daha çok 50 derece paralelinin kuzeyindeki alan içinde geçebileceği muhtemel görüldüğünden Heartland'a doğrudan doğruya ulaşımı sağlayacak Alaska, İzlanda ve Grönland üzerinden kurulacak bir hava köprüsünün, Mackinder'in kuzey Atlantik yolundan çok daha önemli ve etkili rol oynayacağı kabul edilmişti. Öte yandan, Spyckman'ın haklı olarak üzerinde durduğu gibi Avrasya'nın çevresinde yer alan kenar ülkelerle bütünleşilmeden ve buralardaki kenar denizler kontrol altına alınmadan deniz gücünün baskısından kurtulabilmenin kolay olamayacağı, dolayısıyla Heartland'ın yalnız başına bir değer ifade edemeyeceği artık iyice anlaşılmıştır. Çünkü, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının ve Napolyon'la yapılan muharebelerin çoğunlukla kenar ülkelerde ve bu ülkeleri saran kenar denizlerde cereyan etmiş olması bu bölgelerin, deniz ve kara güçlerinin çatışma alanları olarak ne derecede stratejik önem taşıdığını açıkça ortaya koymuştu. Yine, 20.yüzyıl başlarında Çin-Japon savaşı, hatta Kore ve Vietnam savaşları da bu bölgelerdeki kenar ülke ve kenar denizlerde egemenlik kurmanın önem ve gereğini iyice göstermiştir. İşte bu nedenledir ki, gerek Çarlık Rusyası'nın gerekse Sovyetler Birliği'nin Heartland çevresindeki kenar ülke ve denizlere sahip olmak başlıca stratejilerini oluşturmuştur. Nitekim, Sovyetler Birliği ikinci Dünya savaşı sonunda Finlandiya'dan kareli kıstağını, Ladoga Gölünün tamamını ve kuzeyde Barent Denizi kıyısındaki Petsamoyu işgal etmiş Baltık Denizi kıyılarında Estonya, Letonya, Litvanya'yı ve Doğu Prusya'nın kuzey bölümünü alarak topraklarını bu amaçla genişletmiş, Türkiye üzerinde de taleplerde bulunmuştu. Öte yandan Doğu Avrupa ülkeleriyle Doğu Almanya'ya yerleştirdiği komünist rejimle nüfuz alanını Orta Avrupa içlerine kadar uzatmış, Atlantik kıyılarına ulaşabilmek için Batı Avrupa ülkelerini tehdit eder bir duruma gelmişti (Spyckman, 1938: 372-377). Sovyetler Birliği'nin, kenar ülkeleri içine alan NATO ittifakından büyük rahatsızlık

duyması da, bu ittifakın, Heartland'ın gücünü tam olarak sağlayabilmek için kenar ülkelerle bütünleşerek deniz gücünü dışlamak stratejisine büyük engel oluşturmasından ileri geliyordu. Sovyetler Birliği, aynı stratejiyi Uzak Doğu'da da uygulama yönüne gittiği için kurulan mahalli savunma organizasyonları ile çevrilmiş, böylece Heartland baskısı abluka altına alınmıştı. Bütün bu açıklamalar dikkate alındığında, artık uzun mesafe uçuşu yapan uçaklar, güdümlü füzeler gibi teknolojinin yarattığı olanaklarla Avrasya'nın çevresindeki denizlerin coğrafi yapısı ve kenar ülkelerdeki siyasal gelişmelerin doğurduğu organizasyonlar, ayrıca Arktik bölgenin kısa bir havayolu oluşturması gibi faktörlerin Mackinder'in coğrafi konumu nedeniyle erişilmez olarak gördüğü Heartland'ın ya da Avrasya'nın Eksen Bölgesinin bu niteliğini önemli ölçüde yitirdiği söylenebilir. Sonuç olarak denilebilir ki, siyasal ve askeri açıdan adeta bir devrim yapan coğrafi konumla ilgili bu görüşünü Mackinder, yukarıda da belirtildiği üzere 20. Yüzyılın başında, yani bugünkü teknolojik gelişmelerin mevcut olmadığı ve insanoğlunun havacılıkta henüz emekleme aşamasında bulunduğu bir zamanda ortaya atmış, kuşkusuz böyle bir dönemde bu teori çok çarpıcı ve çekici bir etki yapmıştı. Ancak ikinci Dünya savaşından sonra kaydedilen hızlı teknolojik gelişmeler, havacılık alanında büyük ilerlemeler özellikle Yıldız Savaşları adı verilen stratejik savunma sistemi ve Mackinder'in Heartland dediği kilit bölgeye kuzeyden erişmeyi imkansız hale getireceğini düşündüğü Kuzey Kutup Bölgesinin artık doğal bir engel değil, aksine Heartland'ı etkilemede en kısa ve en elverişli bir yol oluşturması, Dış Kuşağa dahil ettiği ülkelerle Heartland arasında mesafe faktörünün ortadan kalkması gibi gerçekler Mackinder'in Avrasya'nın Kalp Yeri teorisinin büyük ölçüde geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Varılan bu sonuç açık biçimde şunu da göstermiştir ki, daha önce de değinildiği üzere, coğrafya değişmez ama şartlar değişirse coğrafyanın siyasal, stratejik ve ekonomik

durumlarla ilgili olaylar üzerindeki etkileri değişebilmektedir. Bu bakımdan, bir yerin ya da bir ülkenin coğrafi konumundan kaynaklanan değer ve önemini sürekli şekilde koruması mümkün olamamaktadır. Kara Hakimiyet teorisine göre, Türkiye'nin tarihi, kültürü ve jeopolitik konumu açısından Avrasyacı bir devlet geleneğinden ortaya çıktığı söylenebilir. Üç kıtaya hükmeden Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü Avrasyacı politikalara borçlu olduğu bilinmektedir. Onun mirasçısı Türkiye, Avrasyacı politikalar oluşturarak, siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda sözü geçen hem bölgesel ve hem de uluslararası politikalar üreten ve yönlendiren bir devlet haline gelebilir.

1.4.3. Hava Hakimiyet Teorisi, Alexander P. De Seversky (1894–1974)

Hava Hakimiyet Teorisi, ABD'li hava kuvvetleri tarafından düzenli hale getirilmiş ve kabullenilmiştir. Teori Hava Kuvvetleri 'nde Albay olan Hausy Scitaklian tarafından ortaya atılmıştır. Bununla birlikte, ilk kez bir hava gücüne dayanan jeopolitik dünya fikrini etkin şekilde savunmuştur. Alexander P. De. Seversky bu teoriyi benimseyenler bütün teorilerin geręekleşmesinin hava hakimiyetine bağlı olduğunu savunmaktadır. Teorinin temel felsefesi olarak Havaya hükmeden bir devlet, tüm dünyaya hakim olur. Bundan dolayı da havacılıkta daima en önde olmak gerekir fikri kabul edilmektedir. Victory Through Air Power adlı çalışmasında, savaş esnasında tekrar gözden geçirdiği deniz gücünün yok oluşunu açıklamış, müttefikler tarafından hava gücüne yeterli önem gösterilmemesine üzülmüş ve zafer için hava gücüne dayanan yeni bir strateji önermiştir. Hava jeopolitiğinin öncüsü olarak kabul edilen A.P. de Seversky, kara ve deniz kuvvetlerinin, hava kuvvetlerinin olağanüstü hakimiyet potansiyeli karşısında göreceli olarak önem kaybettiğini ifade ederek, ABD yönetimine bu yeni unsurları dikkate alan bir stratejik değişiklik önermiştir. Seversky, Mackinder ve Spykman'ın geleneksel dünya

haritasına alternatif olarak projeksiyona dayalı bir dünya haritası geliştirmiş ve hava jeopolitiğini merkeze alan stratejik ve taktik öncelikli bölgeleri yeniden tanımlamıştır. Çift kutuplu uluslararası sistem varsayımından hareketle, dünyayı ABD ve SSCB'nin etki alanlarını temsil eden iki hakimiyet bölgesine ayırmıştır. Seversky'ye göre, nihai hakimiyet, bu iki bölgenin dışında yer alan ve karar bölgesi olarak adlandırılan bölgede sağlanacak jeopolitik hava üstünlüğüne bağılı olacaktır (Seversky, 1950). Soğuk savaş döneminde dünyanın bu yeni görüntüsünün sonucunda ve Seversky'nin tavsiyelerinin de etkisiyle ABD ve Kanada, Rusya'nın Kuzey Kutbundan yapabileceğı bir saldırıya karşı Amerika'yı korumak adına büyük bir ödenekle radar istasyonları ve hava üsleri kurmuştur. Aynı şekilde Türkiye'de ülke genelinde hava üsleri kurmuş ve Hava Kuvvetlerini teknolojik gelişmeler ışığında donatmış ve personelini bu gelişmeler eşiğinde eğitmiştir. Yetişen uzman personelleri şimdi çevre ülkelerdeki pilotların yetişmesinde rol almaktadırlar. Hakimiyet teorileri konusunu toparlarken dikkate alınması gereken husus; dünyadaki gelişmelerin kara, deniz ve hava kuvvetlerinin hakimiyet alanlarının korunmasında birbirini takviye edici etkiye sahip olduğunu göstermesidir. Günümüz dünyasında gerek kendi çevrelerinde, gerekse dünya siyasetinde etkin rol oynamak isteyen devletlerin üç alanda da güçlü olmaları gerekmektedir. Ekonomik, siyasi, teknoloji kullanımı ve kültürel anlayış bakımından küreselleşen, bütünleşen dünyada, askeri bakımdan herhangi bir bölgeye hakim olmanın dünya hakimiyeti için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır.

1.4.4. Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi, Nicholas j. Spykman (1843–1943)

Bu teoriyi ortaya atan Nicholas J. Spykman'dır. Spykman, Amerika kıtası üzerine araştırmalar yapmış ve bu kıta üzerinde merkez bölgesi aramıştır. Mackinder gibi Spykman'da dünyayı aynı

jeopolitik bölümlere ayırmış, ancak teorisini, Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisinin dayandığı temellerin tam zıddı üzerine oturtmuştur. Kenar Kuşak Hakimiyeti Teorisi, Kara Hakimiyeti Teorisine karşılık olarak ortaya atılmış bir teoridir. Amerikan hakimiyetini esas alır. Spykman'a göre kıta kenarları yoğun nüfus kitlelerini, bol kaynakları içermekte olup hem kıta içleri hem de denizlere erişimi kontrol etmektedir. Spykman, çağdaşı Mackinder gibi şu şekilde dünyayı tasnif ediyordu: Avrupa ile Afrika kıtalarını Asya, Antartika, Avustralya ile Amerika kıtalarıysa Dünyanın uydularını teşkil eder. Dünyanın Heartlandını Sibirya bölgesi ile Doğu Avrupa oluşturur. Kenar veya iç hilal denilen Rimland kuşağı Heartland çevresinde bulunan Balkanlardan Çin devletine kadar uzanan kısımdır. Kenar veya dış hilali geri kalan Avustralya, Japonya, Afrika ve Amerika hattı oluşturur. Dışarıdan içe doğru dünya hakimiyeti gerçekleşir. Kale gibi önce dışarısı sonra ise iç kısım alınır. Dış ve kenar hilallere hükmederseniz Rimland'a hükmedersiniz. Rimlanda hükmederseniz Heartlanda sahip olursunuz. Heartlanda sahip olan bir devlet dünyaya hakim olur. Spykman'ın Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisinde, Türkiye, Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisinde olduğu gibi, İç veya Kenar Hilal bölgesinde yer alır. Diğer Türk Ülkeleri ile birlikte düşünülürse, Türk Dünyası toprakları, İç veya Kenar Hilal bölgesinin büyük bir bölümünü kaplar. Spykman'a göre, Türkiye, dünya kalesine sahip olmayı arzulayan bir millet için kaleye yapılacak olan son kuşatma alanı olarak nitelendirilen bölgenin tam ortasındadır. Bu sebeple dünya hakimiyetinin yolu, Türkiye'den geçmektedir (Özey, 2010). Spykman, ABD'nin çıkarı sayesinde işlediği jeopolitiği, Mackinder'in fikirlerini Donya politikasında, Amerikan stratejisi adlı eserinde kabul etmiştir. Doğunun tek bir gücün ele geçmesi Batı dünyasını zora katacağını belirterek ABD'nin doğu eksenli bir politika izlediğini söyler. Merkezi Ural'ın batısını göstererek, Rusya, Türkiye, Pakistan, İran, Afganistan, Irak,

Kore, Hindistan, Çin'in olduğu kısım Kenar Kuşak olarak belirtir ve bu bölgeyi deniz ve kara güçleri arasında bir tampon bölge olarak gösterir. Buradan yola çıkarak eğer dünyayı kontrol edeceksen Avrasyayı kontrol etmelisin. Eğer Avrasyayı kontrol edeceksen de Kenar Kuşak ülkelerine hakim olmalısın der (Karabacak, 2003: 304). Anadolu Yarımadası'nın tarihi dönemden günümüze kadar çeşitli medeniyetlere sahiplik ettiği, kalabalık nüfus kitlelerinin geçiş güzergahı üzerinde olduğu bilinmektedir. Mezopotamya'ya hakim olan milletlerin batı istikametinde hakimiyet alanlarını geliştirmek üzere Anadolu yönünde istilalar yapması (Asur Devleti ve Pers İmparatorluğu), Avrupa'da kurulan imparatorlukların Büyük İskender, Roma İmparatorları gibi) Batı Asya ve Mezopotamya'ya hakim olmak için doğu istikametindeki seferleri Anadolu üzerinden yapması Anadolu'nun tarihi dönemdeki stratejik önemini gösterir. Selçuklular ile Osmanlının Anadolu'ya hakim olması ve buradan organize edilen seferler ile Orta Avrupa'dan Arabistan Yarımadası ve Kuzey Afrika'ya uzanan geniş bir devlet kurulması, Anadolu'nun jeopolitik önemi bakımından dikkat çekicidir. Yakın tarihte soğuk savaşın sona erip, dünyada birçok alanda küreselleşme eğilimlerinin yaygınlaşması, Anadolu Yarımadası'nın stratejik önemini azaltmamıştır. Aksine, özellikle milletlerin etnik, sosyo-kültürel, ekonomik yapıları ve tarihten kaynaklanan sorunlarının bulunması Anadolu'nun önemini daha da arttırmıştır (Özey, 2007). Kafkasya'nın jeopolitiği üzerinde araştırmalar yapan Sarah L. O'Hara, The geopolitics of resource wars : resource dependence, governance and violence (2005) eserinde "Kim Heartalındı kontrol etmek istiyorsa, Doğal gaz ve petrol hatlarını kontrol etmesi gerektiğini söylüyor. Bu ve benzeri yaklaşım ile bölgede zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin varlığı ve Orta doğunun ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan en güçlü ülkesi olan Türkiye'nin kara, deniz ve hava yolları ile enerji koridorlarına sahip olması, Türkiye'nin stratejik önemini koruyacağını göstermektedir.

Türkiye'nin genç ve dinamik, üretken nüfus kitlesi, kalkınma süreci, Kafkaslardan başlayarak doğuya doğru Türk ülkelerinin sahip olduğu enerji ve hammadde kaynakları ve bu kaynaklara sahip olan nüfus kitlelerinin batıya açılacağı kapının Türkiye olması, ekonomik ve siyasi bakımdan küreselleşen dünyada Türkiye'nin önemini korumasını sağlayacaktır.

1.5. Jeopolitik Teoriler Soğuk Savaş Sonrası

Berlin duvarının 1989'da yıkılmasıyla birlikte küreselleşen siyasi mekanı çevreleyen kimlik kavramı içinde ki jeopolitiğin inandırıcılığı da yıkıldı. Soğuk savaş zamanı yaşanan olaylar jeopolitiğin haritasını yenilemesine katkı sağladı. Yıllarca aynı kalan, değişmez denilen bir günde değişiverdi (Smith, 2001: 231). Soğuk savaş sonrası SSCB'nin dağılmasıyla yeni bir dünya düzeni kurulduğunu ve ABD'nin de tek egemen güç olduğunu dünyaya bildirmiştir. Başkan Bush, Yeni Dünya Düzenini, 1992 Haziran'ında Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmada şöyle anlatmıştır: Daha önce silahlı iki kampa bölünmüş olan dünyada artık tek ve üstün bir güç var: ABD. Dünya bunu hiçbir korku duymadan kabul ediyor. Çünkü dünya gücümüze inanıyor. Haklılar da. Adil olacağımıza, kendimizi dizginleyeceğimize inanıyorlar; itidalden yana olacağımıza inanıyorlar. Doğru olan neyse, onu yapacağımıza inanıyorlar (Bostanoğlu, 1999: 305). Yeni Dünya düzeni kavramı, Üçüncü Dünya ülkelerini borlarını yeniden düzenlenmesinden, çoğulcu uluslararası ilişkiler sistemine geçişe kadar birçok öğeyi kapsayan biçimde kullanılmıştır (Bostanoğlu, 1999: 306). Bu kavram Soğuk Savaş sonrası ortaya atılan jeopolitik teorilerin de temel referans noktası olmuştur.

1.5.1. Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Zbigniew Brzezinski

Brzezinski, teorisini *Büyük Satranç Tahtası* adlı eserinde açıklamaktadır. Ona göre Avrasya, günümüz jeopolitiğinin temel coğrafyasıdır. Brzezinski, bugüne kadar Avrasya üzerindeki egemenlik mücadelesinin bölgedeki ülkeler arasında gerçekleştiğini, ancak ilk kez bölge dışından bir güç olan ABD'nin kıtaya hakim olma mücadelesine girdiğini vurgulamaktadır. Avrasya'yı, küresel liderlik için mücadelelerin sürdüğü bir satranç tahtasına benzeten Brzezinski, Avrupa'yı ABD'nin doğal müttefiki olarak görmektedir. Avrupa ve ABD aynı demokratik değerleri paylaşmakta, genelde aynı dine inanmakta ve Amerikalıların büyük çoğunluğunun kökeni Avrupa'ya dayanmaktadır. Brzezinski'ye göre, Avrupa'nın doğuya doğru genişleyerek Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya ile bir iletişim ağı kurması, Amerikan desteğiyle daha büyük bir Avrasya güvenlik ve işbirliği yapısının temel taşı haline gelmesine olanak sağlayacaktır. Avrupa, Amerika'nın Avrasya kıtasındaki en önemli stratejik dayanak noktasıdır. Brzezinski'ye göre, Amerika küresel gücün belirleyici dört alanında üstün konumda olup, bu faktörlerin birleşimi ABD'yi tek kapsamlı süper güç yapmaktadır:

1. **Askeri olarak**, benzersiz bir küresel erişim kapasitesine sahiptir.
2. **Ekonomik olarak**, Japonya ve Almanya tarafından kısmen zorlanmasına rağmen, küresel büyümenin ana motoru olmaya devam etmektedir.
3. **Teknolojik olarak**, yenilikçilikte öncü konumunu korumaktadır.
4. **Kültürel olarak**, bazı kaba yönlerine rağmen, özellikle dünya gençliği arasında eşsiz bir cazibe merkezidir (Kocabıyık, 1998: 26).

Avrasya dünyanın en geniş ebatlarına sahip kıtasıdır ve jeopolitik olarak merkezdedir. Avrasya'ya hakim olanlar, yerkürenin en gelişmiş ve ekonomik açıdan uygun güç alanından ikisini

yönetebilir. Avrasya’da dünyanın %75’i varlığını devam ettirmektedir ve yeraltı kaynakları, ekonomik hareketlilik bakımından GSMH %60’ına ve tanınan enerji zenginliklerinin dörtte üç kadarına sahiptir. Avrasya politik açıdan en iddialı yeridir. Aynı zamanda büyük çaptaki altı silah alıcısı ve büyük çapta ekonomiyi bünyesinde barındırır. Dünyanın bir tanesi dışında bütün nükleer güçleri burada bulunmaktadır. Dünyanın en kalabalık iki ülkesi Avrasya’da bulunur. Amerika’nın tüm potansiyel açıdan ekonomik ve siyasi aktörleri Avrasyalıdır (Kocabıyık, 1998: 32). Brzezinski’ye göre Avrasya üstünde küresel açıdan öncelik elde etmek isteyenlerin mücadelelerinin oynanabileceği bir satranç tahtasıdır. Brzezinski, jeopolitik mühverleri ve jeostratejik oyuncuları şöyle tanımlar: Avrasya devletlerini sınıflandırmakta ve her bir sınıfa yeni bir ada koymaktadır. Jeopolitik münasebetlerdeki hakim fikri farklılaştırmak amacıyla devlet sınırlarının ötesinde de güçlerini deneyebilme ve ulusal arzuya sahip Almanya, Fransa, Çin, Hindistan ve Rusya’yı etkin jeostratejik oyuncu olarak ortaya koymaktadır. Brzezinski Endonezya, Japonya ve İngiltere’nin önemini bahseder ancak bu devletlerin yetecek ulusal arzuya sahip olmadıklarını ifade eder. İkinci bölüme dahil devletlere, jeopolitik eksenler ismini verir. Bu ismi hak etmelerinin sebebi güçleri ya da motivasyonları ile alakalı değil, içinde bulundurdıkları, hassas alandan dolayı bu sınıfa dahil edilir. Azerbaycan, Ukrayna, İran, Türkiye ve Güney Kore bu sınır içindedir. Brzezinski İran ve Türkiye’nin yeteneklerini sınırlı olduğunu ifade etse de aynı zamanda bu iki devletin jeostratejik oyuncu niteliğine sahip olduğunu ifade eder. Brzezinski, Amerika için Rusya’nın uygun kriterlere sahip bir ortak olamayacağını Rusya’nın gerilerde kaldığı ve harabeye dönüştüğünü düşünür. Brzezinski, Rusya için yegane jeostratejik yolların yalnızca Avrupa ile ortaklaşa hareket etmekten geçtiğini savunur. Rusya’nın böyle bir yolu seçmesi kendisini geliştirme ve yenileme olanağı vereceğini ve bu devleti jeopolitik açıdan yalnız kalmaktan çıkaracağını

belirtmektedir. Eğer Rusya bu metodu seçerse Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki yayılmacı heveslerinden vazgeçerek Avrupalılaşma, modernleşme ve demokratikleşme yönündeki yolunu kopyalamaktan başka yolu olmayacaktır. Amerika ile özdeşleşmiş, demokratik zengin ve modern Avrupa'nın Rusya'ya getireceği faydaları diğer yollar sağlayamaz (Yılmaz, 1995: 184-194). Brzezinski, Avrasya'daki etnik kökenli çatışmaların, büyük güce sahip devletlerin rekabetinin sürdürdüğünü varsaydığı alana Avrasya, Balkanları olarak nitelendirmektedir. Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Ermenistan, Özbekistan, Gürcistan, Azerbaycan ve Afganistan dahildir. Türkiye güneyde NATO'ya hizmet etmenin yanında Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemekte, Karadenizden, boğazlardan Akdenize gelişini kontrol etmektedir. Türkiye'nin istikrarsız olması Rusya'nın eski gücüne tekrardan dönmesini sağlar ve Kafkaslarda Rus hakimiyetini tekrardan görmemize ve Balkanlarda oluşabilecek şiddetin oluşmasına sebep olacaktır. Bu istikrarın devam edebilmesi için ABD'nin Avrupa kapılarının Türkiye'nin üzerine kapanmasını engellemek için tüm gücünü kullanmalıdır. Aksi taktirde NATO üyesi olan Türkiye daha İslamcı bir görünüm sergileyecek ve Veto yetkisini kullanacaktır (Cömert, 2001: 11).

1.5.2. Tarihin Sonu Teorisi, Francis Fukuyama

Tarihin sonu adlı konuşmasını Sovyetler Birliğinin dağılmasının olacağı 1989 yılı içinde Chiago Üniversitesinde makale ve kitap olarak yayınlamıştır (Fukuyama, 1989: 16). Fukuyama, The End Of History and The Last Man adlı kitabında Tarihin Sonu mu? Başlıklı makalesinde ortaya koyduğu fikirlerine gelen yoğun eleştirilere yanıt vermektedir. Fukuyama, okuyucunun tarih kavramını ele alış şeklini yanlış anladığını belirttikten sonra; Bana göre Tarih insanlara insanlık tarihinin tecrübelerini, birbiri ile ilişkili bir şekilde sunan evrim sürecidir. Fukuyama, bu tarih anlayışının Hegel'le ve

Hegel'den bu anlayışı devralan Marx'la yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. (Griffiths, 2002: 91). Fukuyama'ya göre her iki düşünürde Tarihın Sonunu söylüyordu. Marx'a göre Komünist olan toplum Hegel'e göre ise liberal bir devlettir. İmparatorluklar, monarşik yönetimlerin yok etmeye çalıştığı liberalizm Fukuyama'ya göre insanın özüne uygun bir yaşam biçimi ve toplumsal düzen sunmuştur. Fukuyama'ya göre liberalizmin günümüzdeki düşmanı kökten dinciliktir. Dünya'da yer alan dinlerin içinde sadece İslam ılımlı bir alternatif sunarken o da sadece Müslüman olanlara cazibesi vardır. Bundan dolayı da dünya çapında geçerli değişikliklere ulaşabileceği fikri bir hayli zordur. Batı yanlısı liberal demokrasiyi faşizm ve komünizm hükümet biçimlerinden ayıran, bu tarz temel iç zıtlıkları içinde barındırmamakta, bundan ötürü de insanı hükümet biçimine kavuşturmaktadır. Fukuyama'ya göre ulusçuluğu liberalizmin çözümleyemeyeceği çelişkisi içindedir. Ulusçuluğun neden olduğu arzular, savaş sonrası Avrupa'sında bir noktaya kadar yatışmasına karşın, Üçüncü Dünya ülkelerinde hala son derece güçlüdür. Ancak ulusçuluğun, liberalizmin kalbine bıçak gibi saplanmış ve uzlaşamaz bir çelişkiyi temsil ettiği de açık değildir. Dünyadaki ulusçu hareketlerin büyük bir bölümü, bir başka gruptan ya da halktan bağımsızlık istemesinin ötesinde ciddi bir siyasal programa sahip değildir ve sosyo-ekonomik örgütlenme için kapsamlı bir gündem oluşturabilecek güçten yoksundur (Gönlübol, 1996: 643-644). Ahmet Davutoğlu, Fukuyama'nın Tarihin Sonu teziyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Tarihin Sonu tezi, insanlara Batı medeniyetinin en yüksek zirveye ulaştığını ve doğrusal bir ilerleyiş gösteren tarihin bu noktada sona erdiğini öne sürüyordu. Bu sonucun gizli önermesi ise insanların erişebileceği en mükemmel, rasyonel ve siyasal düzenin artık bulunmuş olmasıydı. Bu bağlamda, bu düzenin kurucuları ve koruyucuları “iyi”, karşı çıkanlar ise “kötü” olarak tanımlanıyordu. Nitekim Bush, bunu “iyiler ve kötüler” şeklinde ifade etti. Ancak insanoğlunun en temel

arayışı ontolojik güvenlik ve özgürlük olduğuna göre, Davutoğlu'na göre, bu arayış tamamlanmadan Tarihin Sonundan söz etmek mümkün değildir. (Davutoğlu, 2014: 70).

1.5.3. Medeniyetler Çatışması Teorisi, Samuel Huntington

Samuel P. Huntington, uygarlıklar çatışması mı? Tezini 1993 yılında ortaya atmış ve tezini kabul etmeyenlere ise uygarlık değilse ne diyerek tezini doğrulama yoluna gitmiştir. Son on yıl paradigmasını tarih raflarına kaldırsa da yeni bir modele ihtiyacımızın olduğunu söyler. Çünkü; bir paradigma ancak, daha önemli olguları aynı şekilde basit ya da daha basit terimlerle açıklayan bir paradigmanın yaratılmasıyla yalanlanır (Fontaine, 2011: 27). Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* tezi şu varsayıma dayanmaktadır: "Yeni dünyada çatışmaların temel kaynağı öncelikli olarak ideolojik veya ekonomik olmayacaktır. İnsanlık arasındaki büyük bölünmelerin ve egemen mücadelelerin temel kaynağı kültürel olacak. Milli devletler, dünya siyasetinin en güçlü aktörleri olarak varlıklarını sürdürecektir, ancak küresel politikanın ana çatışmaları farklı medeniyetlere mensup gruplar ve milletler arasında gerçekleşecektir. Medeniyetler çatışması, küresel politikaya yön veren temel unsur haline gelecek ve medeniyetler arasındaki fay hatları, geleceğin çatışma hatlarını oluşturacaktır. Modern dünyadaki mücadelenin evrimi bu çatışmalarla son aşamasına ulaşacaktır" (Yılmaz, 2000: 22). Huntington'a göre, ideoloji ve ekonomiden ziyade, farklı medeniyetlerin kültürel farklılıkları çatışmaların merkezinde yer alacaktır. Batı ve İslam arasında yüzyıllardır süregelen mücadelelerin sona erme ihtimalinin bulunmadığını savunan Huntington, devletler arası mücadeleye kültürel bir paradigma kazandırarak klasik jeopolitikçilerin coğrafyaya dayalı teorilerinden ayrılmıştır. Çalışmalarında dünyayı şu sekiz medeniyete ayırmıştır: Batı, İslam, Konfüçyüs, Japon, Slav-Ortodoks, Latin Amerika, Hint

ve Afrika. Küresel siyasetin özellikle Batı, İslam ve Konfüçyüs medeniyetleri arasında şekilleneceğini belirtmiştir. Huntington, ideolojik bölünmenin sona ermesiyle birlikte, Batı Hristiyanlığı içerisinde ve Batı ile İslam arasında yeni kültürel ayrışmaların ortaya çıkacağını savunur. Batı Hristiyanlığı içindeki fay hattı, Rusya ile Finlandiya ve Baltık ülkeleri arasındaki sınırdan başlayarak, Katolik Batı Ukrayna'yı Ortodoks Doğu Ukrayna'dan ayırarak Beyaz Rusya'dan geçer. Bu fay hattı, Transilvanya'yı Romanya'dan, Hırvatistan ve Slovakya'yı ise eski Yugoslavya'nın diğer bölgelerinden ayırarak ilerler. Batı ile İslam arasındaki fay hattını ise Huntington, Katolik-Ortodoks fay hattından daha önemli bir çatışma alanı olarak görmektedir. Batı ve İslam medeniyetleri arasındaki bu fay kırıkları, Afrika'nın güneyinden Orta Asya'ya kadar uzanmakta ve yaklaşık 1300 yıldır süregelen mücadelelerin temelini oluşturmaktadır. Huntington'a göre bu hat, yalnızca farklılıkların sınırı değil, aynı zamanda kanlı çatışmaların merkezi olmuştur. Avrasya'da medeniyetler arasındaki büyük tarihi fay hatlarının bir kez alevlendiğini ve mücadelelerin bu bölgelerde yoğunlaştığını vurgulamaktadır. Huntington'a göre, Batı'nın üstünlük iddiası, İslam'ın hoşgörüsüz tutumu ve Çinlilerin ısrarcı davranışları, gelecekte tehlike sinyallerinin çalmasına yol açabilecek etkenlerdir. Batı ile İslam arasında süregelen çatışmalar, ortak düşmanları olan Komünizmin çöküşüyle birbirlerini düşman olarak görmelerine neden olmuş, Müslüman ülkelerdeki çatışmaları önlemek adına yapılan askeri ve ekonomik müdahaleler ise Müslüman toplumların Batı'ya karşı öfkesini artırmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde, Müslüman ve Hristiyan topluluklar arasındaki karşılıklı hoşgörünün azaldığı gözlemlenmiştir (Turhan, 2012: 23). Huntington, Avrupa ve Kuzey Amerika ulusları arasındaki dayanışmayı güçlendirmeyi, kültürel olarak Batı'ya yakın olan Doğu Avrupa ve Latin Amerika'yı Batı toplumlarına entegre etmeyi ve Rusya ile Japonya ile işbirliğine dayalı yakın ilişkiler geliştirmeyi önermekte, ancak İslam dünyasını

ve Çin'i bu kapsama dahil etmemektedir. Batı'nın askeri gücüne karşı koymak amacıyla, Konfüçyüs ideolojisini benimseyen Çin ile İslam ülkeleri arasında bir askeri ittifakın şekillendiğini belirtmiştir. Huntington, dünya düzenini daha iyi anlayabilmek adına, ülkelerin mensup oldukları medeniyetler ve bu medeniyetler içerisindeki nüfuzlarını göz önüne alarak beş ayrı yapı tanımlamıştır: üye ülke, yalnız ülke, merkez ülke, bölünmüş ülke ve kararsız ülke. Ona göre, yeni bir kimliğe geçiş, sosyal, politik, kurumsal ve kültürel açıdan oldukça uzun, kesintili ve sancılı bir süreçtir ve tarih boyunca bu tür girişimlerin genelde başarısız olduğu görülmüştür. Huntington, kararsız ülkelere örnek olarak Rusya, Türkiye, Meksika ve Avustralya'yı göstermektedir (Sandıklı, 2015: 21-22). Huntington'a göre, Türkiye gibi ülkelerin siyasi liderlerinin Batı'yı kendi toplumlarına entegre etme ve kendi toplumlarını Batı'ya dahil etme çabaları başarısızlığa mahkûmdur. Dünyada bu hedefi gerçekleştirebilmiş bir ülke yoktur, çünkü bu tür toplumlarda yapılan girişimler, yerli kültürlerin ne kadar güçlü ve dirençli olduğunu, Batı medeniyetinin modernleşme süreçlerine karşı koyma, bunları sınırlandırma ve kendine uyarlama kapasitesine sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Siyasi liderlerin çabalarıyla Batı kültürünün ve modernleşmenin bazı unsurları topluma sunulsa da bu unsurların tamamı kabul edilmediği gibi, toplumların yerel kültürel değerlerinin çekirdek unsurları da bu süreçle yok edilememekte ya da bastırılamamaktadır. Huntington, Türkiye'deki yönetici elitlerin, ülkenin İslami geçmişini reddederek ve dini, kültürü, mirası ve kurumlarıyla Müslüman olan bir toplumu Batılı ve modern bir topluma dönüştürmeye çalıştıklarını; ancak bu çabaların Türkiye'yi bölünmüş ve kararsız bir ülke konumuna soktuğunu savunmaktadır. Yapılan devrimlerin toplumsal değil, siyasi nitelikte olduğunu ve bu nedenle toplumda geniş bir destek bulamadığını ileri sürmektedir. Huntington'a göre, 80 yıllık deneyimin ardından Türkiye, ne Doğulu ne de Batılı, kimliksiz ve tanımlanamayan bir ülke haline gelmiştir.

Başka bir ifadeyle, Soğuk Savaş'ın sonu ve 21. yüzyılın başında Türkiye hem bölünmüş hem de kararsız bir ülke olarak tanımlanmaktadır (Davutoğlu, 2000: 374). Öte yandan, İran, Pakistan, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan ve Afganistan gibi Arap olmayan on Müslüman ülkeyi bir araya getiren Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın temelini de ortak kültür ve din unsurları oluşturmaktadır. Esas olarak 1960'larda Türkiye, Pakistan ve İran tarafından bu teşkilatın diriltilmesi ve genişletilmesinde ki saiklerden biri, bu ülkelerdeki muhtelif liderlerin Avrupa topluluğuna kabul edilme şanslarının olmadığını kavramalarıdır. Örneğin Türkiye 1950'lili yıllardan Avrupa Birliğine olan müracaatını yenileyip durur ve bazen de Avrupa Birliğinin yerin dibine batsın diyerek yönünü Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ya da Orta Doğu'ya çevirmektedir. İdeoloji temelinde ittifaklar kurmak ve destek sağlayabilmek imkanı gitgide azaldıkça, hükümetler ve gruplar, sürekli artan bir şekilde ortak din ve medeniyet kimliğine müracaat etmek suretiyle destek sağlamaya teşebbüs edeceklerdir (Huntington, 2000: 28-29). 2001 Afganistan işgali ve 2003 Irak Savaşında ve Obama ile Asya-Pasifik bölgesinde yükselen güç Çin'i dengeleme girişimlerinde Huntington'un Medeniyetler Çatışması Tezinin etkilerini inkar etmek mümkün değildir.

1.5.4 New Avrasyacılık, Aleksandr Dugin

Yeni Avrasyacılığın önde gelen isimlerinden olan Aleksandr Dugin, 2010 yılında Küre Yayınları tarafından yayımlanan Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım adlı kitabında, 2000'lerin Rusya'sının iç ve dış politikasına dair geleceğe yönelik bir bakış açısı sunmuştur. Dugin'in jeopolitik yaklaşımı, insanlığın mekân ile olan etkileşimini incelemekte ve tarihselci modernitenin Batı merkezli zaman anlayışını reddetmektedir. Bu yaklaşım, her bir coğrafyanın kendine özgü bir zamanı olduğunu ve mekânın içsel ilişkilere uygunluk

gösterdiğini varsayar. Jeopolitik, ya da mekan felsefesi olarak adlandırılabilen bu düşünce tarzı, her medeniyetin değerler sistemini tanımlamaya ve bu sistemin mantığını anlamaya yönelik bir çaba olarak Dugin tarafından post-modern çağın öncelikli aracı olarak sunulmaktadır. Dugin, jeopolitiğin temelde kara ve deniz temelli iki farklı hakimiyet modelinin çatışmasını tarihsel bir zeminden hareketle ele alarak, günümüz dünya siyasetine Rusya merkezli bir perspektif geliştirmektedir. Dugin'e göre, geniş bir kıtasal alana yayılmış olan Avrasya, kadim medeniyetlerin doğum yeri ve eski dünyanın birikimiyle günümüz küresel dünyasına karşı koyabilecek bir jeopolitik alanı simgelemektedir. Rusya, devasa kara kütlesiyle Avrasya kıtasının kalbinde tarihsel bir güç olarak konumlanmaktadır. Dugin'e göre, Avrasya'daki diğer güçler, Rusya olmadan bu bölgenin jeopolitiğini kendi lehlerine kullanma gücüne sahip değildir. Dugin, Avrasyacı jeopolitiğin Rusya'ya sunduğu fırsatları en iyi şekilde değerlendirmek için, ne Batılı ne de Doğulu bir pozisyonda olan, her iki dünyanın merkezinde yer alan Rusya'nın Rimland ile dengeli bir ilişki kurmasının gerektiğini vurgulamaktadır. Avrupa açısından bu ilişkinin Almanya ile bir ittifak kurarak sağlanması gerektiğini belirten Dugin, Doğu açısından ise Japonya'nın bu rol için en uygun ülke olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda, Moskova merkezli bir yapı oluşturarak, Batıdan Berlin'in, Doğudan ise Tokyo'nun destek sağlayacağı bir Üçlü Komisyon Hükümeti aracılığıyla, Rusya önderliğinde Yeni İmparatorluk Avrasya'sının toparlanmasını öngörmektedir (Dugin, 2010: 10-20). Dugin, Ukrayna'yı Avrasya'nın yumuşak karnı olarak nitelendirir. Sovyetlerin dağılmasının ardından Ukrayna'nın Batı yanlısı bir tavır takındığını ve bu devletin NATO'nun adeta ileri bölge karakoluna çevrilmesi şeklinde tarif etmektedir. Bunun mutlaka önüne geçilmesi gerektiğine işaret ederek, Ukrayna'nın kültürel ve etnik sorunlarının böl, idare et politikası ile Rusya yönüne çekilmesini öngörmektedir.

İran, hem Avrasyacılığın hem de şii jeopolitiğinin İslam alemindeki en büyük temsilcisidir. Ayrıca İran'ı Tokyo-Moskova-Berlin zırhına güney Avrasya'dan yani İslam alemine mutlaka katılması gereken bir güç olarak ifade etmektedir. Dugin'e göre Amerika'ya karşıtlığı Şia-devrimci stratejisi ve stratejik boyutlarının derinliğinin yanısıra enerji zenginliği ile İran Orta Asya'dan Kafkasya'ya ve Orta Doğu'ya kadar ilerleyen bir alanda Rusya'nın en önemli stratejik ortağı konumuna erişebilir. Dugin'in Avrasya rüyalarını Şii jeopolitik yanlısı ve Amerikan karşıtı, Avrasya ittifakının içinde yer alan Pan-Arapçı Rusya ve İran'ın dahil olduğu Orta Asya süslemektedir. Dugin Rus Avrasyacılığının bu alandaki karşı tezi olarak Türk milletlerine dönük tarih içinde emperyalist tutum sergileyen Türk Dış Politikasını gösterir. Turancı ve Pan-Türkçü modelinde bir Avrasya jeopolitiği, İranlıları ve Rusları ortak düşmana ittifaka çağırır gibi algılatırmasına yol açar. Dugin'e göre Rusya ve İran ortaklaşa hareket edebilirse bu alandaki Pan-Turancı yönelimlerin önüne geçebilir. Dugin, Afganistan, Pakistan ve Tacikistan üzerinden İran'ın Orta Asya'nın içine kadar etkinliğini oluşturacak kuşağı çok önemsemektedir. Böylece Turan anlayışıyla ilerleyen Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi devletlerin Türkiye ile var olan ekonomik ve sosyokültürel ilişkilerinin koparılmasını ve böylelikle Rusya'nın da Kazakistan'dan geçerek olana yayılmasını öngörmektedir (Sandıklı, 2015: 16-17). Dugin, Kafkasya'nın hassas dengelere sahip olduğunu, ilerleyen zamanlarda Rusya Avrasyacılığının karşısında olası stratejik zararların bu alanda meydana gelebileceğini vurgulamaktadır. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Bağımsız Devletler Topluluğuna ait 3 ülke olmakla beraber, bunlar mutlaka Moskova tarzı politik alana çekilmeli. Türkiye'nin aleyhine, İran ile bütünleşmiş devletler olması gerektiğini savunur. Dugin, Türkiye'nin bu alandaki varlığının etkisizleştirilmesi gerektiğini savunarak gerekirse Türkiye'de yaşayan kürtlerin kışkırtılması,

Ermeni sorununun gündeme getirilmesi ve desteklenmesi ayrıca buradaki İran sempatisi besleyen aşırı dincilerin de devreye sokulmasını söylemekten de çekinmemektedir. Pan-Türkçü jeopolitiğin, Dağıstan, Çeçenistan, Yakutistan, Osetya gibi Rusya'ya ait problemlili bölgelerden uzak tutulmasının, Avrasya'nın güvenliği için daha uygun olacağını savunmaktadır. Dugin, Türkiye'nin bu bölgedeki etkisini hem Rusya hem de İran'ın çıkarları doğrultusunda zayıflatmak için, gerektiğinde Türkiye'deki Kürt azınlıkların kışkırtılması, Ermeni meselesinin teşvik edilmesi ve Türkiye'deki İran sempatzanı aşırı dincilerin harekete geçirilmesi gerektiğini açıkça belirtmektedir. Bunun yanı sıra, Pan-Türkçü jeopolitiğin, Çeçenistan, Dağıstan, Yakutistan, Osetya gibi Rusya'nın iç bölgelerinden tamamen uzak tutulmasının, Rusya'daki Avrasyacı entegrasyonun korunması için gerekli olduğunu düşünmektedir. Dugin'in bu tespitlerinin doğruluğunu, Rusya ve İran'ın Kafkasya'daki dış politikalarında görmek mümkündür. Bu açıdan, Türkiye'nin satranç tahtasında yaptığı stratejik hamleler, oyunun sonucunu değiştirebilir. Rusların Avrasyacılık teorilerinin öncüsü ve aynı zamanda Putin'in danışmanlarından olan Aleksander Dugin, bu konuda şu ifadeyi kullanmaktadır: “Türkiye jeopolitiğin temelinin, Türk etnik kökeninin kadim katmanlarında yattığını kabul etmek gerekir. Devasa bir dünya imparatorluğu kuran Türklerin tarihi yükselişinin köklerinde de bu faktör bulunmaktaydı. Çağdaş Türkiye'nin ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun kökleri saf Avrasyacılık çevresine dayanır” (Dugin, 2005: 13).

1.6. Ulusaşırı Jeopolitik Eğilimler

1.6.1. Hazar Bölgesi Jeopolitiği

Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan'ın Rusya karşısında oluşturacakları bir işbirliği Türkiye'nin işine yarayacaktır. Çünkü Hazar Denizi Türkiye devletinin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine açılmasında kilit rol oynar. Türkiye Hazar bölgesi

ile ilgili geliştirmiş olduğu politikalar şunlardır: Kuzey Kafkaslarda bulunan Cumhuriyetleri glendirek Hazar ve Orta Asya'ya geçişi bu Cumhuriyetlerden birinden sağlamak, İran Devleti ile gerilimli olan ilişkileri akılcı politikalara dönüştürerek Rusya'nın İran'ı da yanına almasını engellemek ve Kafkaslardaki etkisini dengelemek ve Orta Asya lkeleri arasındaki her türlü işbirliğini teşvik etmek. Türkiye'nin Hazar bölgesine etkinliğini bu havzayı denizlere ulaştıracak hatlar ile sağlayabilir. Soğuk savaş sonrası Orta Asya lkeleri deniz bağlantısından uzak kara devletleri olduğu için dünya ile olan bağlantılarını sağlayabilecek birkaç yol bulmaktaydı. Bunlar: Rusya zerinden Avrupa'ya, Çin zerinden Pasifik Okyanusuna, Hindistan zerinden Hint Okyanusuna ve diğer bir yolda İran ve Türkiye zerinden Akdeniz'e. Bu yollardan en büyük atışmayı Rusya ve İran-Türkiye üzerinden yaşamakta. Türkiye'nin burada ki sahip olduğu önemli avantajı güneyde İran ve kuzeyde Rusya ile aynı zamanda ortak ilişkiler iine girebileceği jeopolitik konumda olmasıdır. Fakat bu potansiyel avantajın esnek ve dinamik bir diplomasi ile desteklenememesi sonucunda son yıllarda bu konuda zemin kayması yaşanmıştır. Türkiye bölgeye sistemik glerin temsilcisi olarak giren ülke imajı ile hem Rusya hem de İran ile ilişkilerinde dengesizlikler yaşamıştır. Bu durum aslında çıkarları tamamen çatışan İran ve Rusya'nın konjoktürel alanlarda yakınlaşması sonucunu doğurmuştur (şimşek, 2002: 131-142). Türkiye'nin jeopolitik konumundan dolayı denizlerle olan bağlantısı ve Asya-Avrupa-Ortadoğu arasında köprü konumunda olması sayesinde bu kıta devletleri ile iyi ilişkiler kurabilmesi için deniz stratejisini geliştirmesi gerekmektedir. Bu stratejiyi geliştirirken ekonomiyi, siyasi ve askeri güç devreye koymalı ve bölgesel faaliyetleri bu noktada değerlendirmelidir. Son zamanlarda bir tarafta Hazar havzası petrol ve doğal gaz kaynaklarının zenginliği ile diğer taraftan da boru hatlarının geçişi ile ilgili yaşanılan rekabetin merkezi haline gelmektedir. Bu rekabete dahil olan ülkeler olarak

bölgede yaşanan siyasi ve demokratik istikrasızlıklar, etnik gruplar arasındaki çatışmalar endişe ile izlenmektedir. Hazar Denizinden 19. Yüzyıldan itibaren çıkartılan petrol 19. Yüzyılın başında Rusya’da çıkarılan petrollere oranı %98’leri buluyordu. Dünya da ise yarı yarıya karşılamaktaydı. Bakü Petrolü Sovyetler Birliğinin 19. Yüzyılın ortalarına kadar petrol üretiminde %70’ini karşılar duruma gelmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Hazar Bölgesinde bulunan Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan devletleri yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Çünkü Hazar bölgesinde ki petrol ve doğal gaz kaynaklarının varlığı komşu devletleri ve Petrol, doğal gaz ihtiyacı olan ülkeleri bu bölgeye çekmiştir. Hazar Petrolü (İran, Türkmenistan, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan) 10 milyar varil tespit edilmiştir. Tahmini petrol hacmi 233 milyar varildir. Hazar havzasında bulunan doğal gaz hacmi ise tahmini olarak 170 Trilyon cubic feettir. Özbekistan da dahil olmakla hacmin tahmini doğal gaz olarak 293 trilyon cubic feettir (Ekberov, 2003: 66-67). Onu da kayıt etmek lazımdır; hazar havzasının hidrokarbon ihtiyaçları ile bunun neticesi olarak Azerbaycan da bulunan petrol ve doğalgaz rezervi ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır (İbadoğlu, 2002: 73). Azerbaycan Enerji Bakanlığının verdiği bilgiye göre, Azerbaycan’ın imzaladığı antlaşmalarda petrol hacmi 6-8 milyar varildir. Sadece Azerbaycan Çırag- Güneşli yataklarında petrol hacmi 730 milyon tondur. Yukarıda verilen bilgide Azerbaycan’ın dünya petrol ihtiyacının %7’sine sahip olduğunu söyleyebiliriz (<http://www.bp.com/centres/energy>). Azerbaycan devletinde faaliyet içinde olan petrol yataklarında yer alan doğalgaz hacminin 200 milyar civarı olduğu söyleniyor. Azerbaycan’da kesin olarak söylenen doğalgazın 1.37 trilyon metreküptür. Buna göre Azerbaycan Dünyada bulunan doğalgazın %0.8’ine sahiptir. Azerbaycan’da kesin olmamakla birlikte toplam 10.7 trilyon metreküp doğalgazın olduğu söyleniyor. Bu doğal gaz hacmi ile

Azerbaycan gelecek 10-15 yıl içinde petrol ile beraber gaz da ihraç eden ülkeler arasına girecektir (Sucayev, 2003: 36-37). Şu an da bakıyoruz ki denilen oldu ve Azerbaycan petrolün yanında doğal gaz da ihraç eden ülke durumuna geldi. Yabancı Petrol Şirketlerinin oluşturduğu AIOC şirketinin geliştirdiği ve hayata geçirmekte olduğu 50 milyon ton/yıl petrol ve 20 milyar metreküp/yıl kapasiteli gaz üretim projeleri ile yeniden dünya enerji piyasasına girmiştir. Petrol, 2005 yılı 30 Haziranında, Azerbaycan Bakü'den Ceyhan'a meşhur BTC boru hattı ile akacak ve Ceyhan terminalinden, dünya piyasasına ihraç edilecektir. Kısaca, Azerbaycan'ın özellikle petrol tarihi bakımından 1900'lü yılların başında dünya üretim birincisi ve 1954'lü yıllarda da dünya ikinci büyük üreticisi olmasıdır (Özmen, 2004). Boru hatları Hazar havzası ülkelerin Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine enerji isteklerine cevap vermektedir. Türkiye sayesinde bu arzı sağlamasıyla Avrupa ülkeleri ve ABD Hazar havzasına olacak yatırımlarını arttıracaktır. Bu yatırımlar bu bölgenin ekonomik ve siyasi yönden gelişmesini sağlayacaktır. İstikrarı engelleyebilecek tek devlet olarak Rusya görülmektedir. Rusya'nın Güney Osetya'yı gerekçe göstererek Gürcistan üzerinden gerçekleşen enerji hatlarını tehdit etmektedir. Bölgenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine rağmen dünyada enerji tüketiminde gereken öneme sahip değildir (Crandall, 2006: 264). Hazar havzası Suudi Arabistan gibi ülkelere oranla yeterli enerji rezervlerine sahip olmasa da, sağladığı petrol ve doğalgaz ile Avrupa Birliği ülkeleri için önemli bir bölgedir.

1.6.2. Asya Bölgesi Jeopolitiği

Geçmişten günümüze Orta Asya her zaman doğu ile batı arasında köprü görevi görmüş, ipek yolunun, fazlasıyla enerji nakil hatları projelerinin olması bölgenin önemini daha da arttırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan

devletlerin yeterince güçlü olmamaları, bu bölgede güç sahibi olmak isteyen devletlerin ilgi odağı hileni gelmiştir. Coğrafi konumundan dolayı güçlü ve istikrarlı olmayan ülkelerin yer aldığı Orta Asya’da tarihe bakıldığında jeopolitik konumundan dolayı dünyaya hakim olma arzusu güden devletlerin ilgisi üzerinde olmuştur. İngiliz jeopolitika uzmanı Halford Mackinder Orta Asya’ya hakim olanın dünya da söz sahibi olacağını belirtmesi dikkat çekmiştir (Mackinder, 1996: 170-190). Jeopolitika uzmanı Brzezinski dünyaca ünlü bir satranç tahtasına benzeterek Avrasya’ya hakim olan Dünya’da söz sahibi olabileceğini söylemiştir. Bu nedenle de merkez konumda yer almaktadır. Bu bölgeye ilgisi olan güç odaklarının terörizm tehditleri nedeniyle önemle bu bölgeye yaklaşmaktadırlar. İlgi odağı olması tabiki de geniş bozkır toprakları değildir. İçinde barındırdığı yer altı zenginlikleriyle (doğalgaz, petrol ve kömür) dünyada sayılı bölgelerden biridir. Dünya da ki toplam rezerv 233 milyar ton petrol iken bu bölgede 2.261 milyar ton petrol bulunmaktadır

(<https://www.worldenergy.org/publications/2013/worldenergy.resources2013-survey>). 2012 yılından itibaren Azerbaycan, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan’ın yer aldığı Hazar denizinde günlük 2.6 milyar varil petrol ve 2.5 trilyon metreküp doğalgaz üretimi mevcuttur (<http://www.eia.gov/countries/index.cfm>). Verilen istatistiksel rakamlar bölgenin dünya genelindeki önemini göstermektedir. Petrol ve doğalgaz kaynaklarının dışında hidroelektrik enerji potansiyeline de sahip bir bölgedir. İçinde barındırdıkları hammadde kaynakları konumunda yer alan Orta Asya devletleri, sanayileşmiş devletleri içinde önemli birer ekonomik Pazar olmaları, bölgenin önemini arttırmaktadır. 1990’lı yılların başında ABD Hazar havzasında yer alan petrol rezervini 150 milyar varil olarak hesaplasa da daha sonra 50 milyar varil olarak düzeltmişlerdir. Ortadoğu ülkelerinde bulunan toplam rezervlerden daha düşüktür. Petrol’ün araştırılmadığı ve işletilmediği son bölge

olan Hazar havzasında ve Orta Asya ülkelerinde 1998 yıllarında 13 Ülke içinden 24 petrol şirketi ile petrol araştırma sözleşmeleri imzalanmıştır. Bu dönemde Kazakistan'ın 85 milyar varille en büyük petrol rezervine sahip olduğu tahmin ediliyordu. Ancak bunun 15-16 milyar varillik kısmı kesin biçimde belirlenmiş durumdaydı. Azerbaycan'da ise tahminen 27 milyar varil petrol rezervinin 4-11 milyar varili kesin olarak belirlenmiştir. Türkmenistan'ın tahmini petrol rezervi ise 32 milyar varildi ve bunun yalnızca 2 milyar varili kesin olarak belirlenmişti. Özbekistan'ın petrol rezervi ise 1 milyar varil tahmin edilmektedir. Hazar bölgesinde kesinleşmiş doğalgaz 236 trilyon feet/küp arasındadır. ABD'nin ise kendi topraklarında yaklaşık 300 trilyon feet/küp doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Türkmenistan 159 trilyon feet/küp tahmini doğalgaz rezervi ile dünyanın 11. büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir. Özbekistan 110 trilyon feet/küp, Kazakistan 88 trilyon feet/küp, Azerbaycan ve Özbekistan ise 35'er trilyon feet/küp doğalgaz rezervine sahip bulunmaktadır (<http://makalem.tr.gg/ABD/Mehmet-ATAY.htm>). Sovyetler Birliğinin dağılması ile bağımsızlığını kazanan ülkeler enerji ihtiyacı olan ülkelere sağladıkları arz'dan elde ettikleri gelirlerle hızlı bir şekilde ekonomik büyüme sergilemişlerdir. Örneğin Kazakistan ve Türkmenistan devletlerini gösterebiliriz. Çin'inde dikkatini çeken bu gelişmeler Çin'in de bu bölgede söz sahibi olma çalışmalarına girmesine sebep olmuştur. Son olarak şunu söyleyebiliriz Rusya ve Ortadoğu'nun arkasından Orta Asya enerji kaynakları ikinci sırayı almaktadır.

1.6.3. Avrupa Birliği Jeopolitiği

Bir zamanlar, AB (Avrupa Birliği), ABD'ye rakip olabilecek bir süper ulus olarak görülmekteydi. Ancak özellikle 2008 mali krizinde AB temelindeki yapısal zayıflıklar su üzerine çıkmıştır. Bunu Güney Avrupa ekonomilerindeki krizler takip etmiştir. Almanya, AB ortaklarının hatalarını gözden geçirmeye karar verdi

ve kendisi için önceliklerini tekrar gözden geçirmeye başladı. Değerlendirme sonucu ortaya çıkan genel kanı Almanya'nın Avrupalı komşularından çok Rusya ile daha büyük çıkar birliği paylaşıyor olduğudur. Almanya Avrupa'daki ticari ortaklıklarından ne kadar kar edebilecek olsa da doğal gazın çok büyük bir bölümü için Rusya'ya bağımlı kalmaya devam etmektedir. Batı, Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte bağımsız olan yeni devletlere göz dikmişti. ABD ve AB kendi enerji ihtiyaçlarını gidermek için Hazar bölgesine ayrı bir önem vermektedir. Kuzey Denizinde yer alan petrol ve doğalgaz miktarının azalıyor olması, Hazar Bölgesi AB için çıkar yol olarak görülüyordu (Amireh: 2003). Hazar havzası ayrıca AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmakta ve Körfez ülkelerindeki gaz rezervlerini de denge altına almasını sağlamada rol oynayacaktı. Çünkü aşırı talebi karşılamakta sıkıntı çeken ve kesintiler yaşayan Körfez bölgesi Petrolü Hazar havzası sayesinde de rahatlayacaktı (Ssolosky: 1999, 69). Hazar bölgesindeki coğrafi, politik ve ekonomik sorunlar ilerleyen zamanlarda AB'ye olan enerji alanındaki katkısını azaltacaktır (Scolosky, 2001: 19). AB bu kapsamda İNOGATE (İnterstate Oil and Gaz Transport to Europe) ve TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım Programı) projelerini geliştirerek Hazar Bölgesine gereken önemi verdiğini gösterdi. Hazar Petrollerinin taşınması ile ilgili birçok petrol ve doğalgaz boru hattı projeleri düşünüldü. Bunların en önemlileri hiç şüphesiz BTC (Bakü, Tiflis, Ceyhan) ve BTE (Baki, Tiflis, Erzurum)'dir. BTC petrol boru hattı iken BTE ise doğalgaz boru hattıdır. Bu boru hatlarında AB ve ABD şirketlerinin içinde büyük pay sahibi olanlar vardır. Örneğin BP %30 ve SOCAR %25 şeklindeydi. ABD boru hatlarının güvenliği için asker bulundurma garantörlüğünü vermesi Rusya'yı az da olsa kontrol altında tutmaktadır. ABD ne kadar asker bulundurursa da Rusya bu koridorda yer alan Gürcistan'a daha öncede belirttiğimiz üzere Güney Osetya'yı bahane ederek müdahalede bulunarak yine

de tehlike arz etmektedir (<http://www.rferl.org/featuresarticle/2005>). Sonuç olarak AB ve ABD kendi enerji ihtiyacını gidermek için bu devletlere yatırımlarını esirgemeyecektir.

2. Siyaset, Siyaset Sosyolojisi ve Siyaset Teorileri

2.1. Siyaset Sosyolojisi ve Tanımı

Siyaset sosyolojisi, genel sosyolojinin bir alt dalı. Tıpkı, kent sosyolojisi, din sosyolojisi, aile sosyolojisi ya da iktisat sosyolojisi gibi. Adından da belli olduğu üzere siyaset sosyolojisinin inceleme alanı toplumda meydana gelen siyasal süreçlerle ilgili. Ama biliyoruz, siyaset sosyolojisinin yanı sıra, siyaset bilimi de siyasal süreçler ve siyaset olgu üzerinde odaklanmış bir bilim dalı (Vergin, 2014: 17). Siyaset bilimi seçim, parlamento gibi siyasetin oturmuş öğelerini incelerken, parlamento, devlet gibi kurumların yer aldığı yapının kültürel ve yapısal özelliklerini siyasetle ilişkilendiren ise siyaset sosyolojisidir. Örneğin, her iki bilim dalının önde gelen bir objesi olan devlet incelemelerinde siyaset sosyolojisi devletin toplumla ilişkilerine öncelik veriyor. Topluma atfedilen bu öncelikten ötürüdür ki, R. Bendix ve S. Lipset gibi iki önde gelen bilim adamı siyaset sosyolojisi siyaset biliminden farklı olarak öncelikle toplumu inceleyip, daha sonrasında toplumun devleti ne şekilde etkilediğini sorguladığını belirtiyor (Vergin, 2014: 18.) İbn Haldun da buna benzer olarak toplum mu devlet içindir, devlet mi toplum içindir sözünü irdelemeye çalışmıştır.

2.2. Siyasi Coğrafya ve Siyaset İlişkisi

Sosyoloji, sosyal bilimler içinde en disiplinli alandır. Siyaset Bilimi, Tarih, Psikoloji ve Coğrafya, Sosyolojiyle en fazla ilişki içinde bulunan bilim dallarıdır. Sosyoloji, bu disiplinlerin perspektifinden toplumu açıklayabilir. Toplumu ve toplumsal eylemi inceleyen bir bilim olan Sosyoloji, inceleme nesnesinin çok boyutlu yapısı nedeniyle kendisi de çok boyutlu bir karakter kazanmıştır. Sosyoloji, diğer bilim dalları gibi bağımsız bir bilim olma gerekliliklerini karşılamak için özgün araştırma nesnesi, yöntemleri ve

terminolojisiyle öne çıkar; ancak, diğer disiplinlerden farklı olarak tüm sosyal bilimlerle de etkileşim içindedir. Sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkışından önce Batı’da daha çok Felsefe, Doğu’da ise Tarih ve Siyaset Bilimi içinde yer alması, disiplinin interdisipliner yapısına işaret etmektedir. Bu özellik, sosyolojinin kurucularından Émile Durkheim tarafından da dile getirilmiştir. Durkheim, sosyolojinin diğer bilimler gibi "bilim evinde" müstakil bir odaya sahip olduğunu, ancak odalar arası bağlantıyı sağlayan koridorun da sosyolojiye ait olduğunu belirten bir analogi yapmıştır. Böylece Durkheim, sosyolojinin interdisipliner özelliğini açık bir şekilde ifade eden klasik bir sosyolog olmuştur (Alptekin, 2013: 78).

Siyasi Coğrafya ile Siyaset Bilimi arasındaki ilişkiye dair önemli yaklaşımları bulunan birkaç düşünürden bahsetmek yerinde olacaktır. Friedrich Ratzel, insan toplulukları ile mekân arasındaki ilişkilere farklı bir bakış açısı getirerek modern beşeri coğrafyanın kurucusu olmuştur. Ratzel, fiziki çevrenin insanı etkilediğini ve tüm faaliyetlerine yön verdiğini belirtmiştir. Beşeri coğrafyaya uyguladığı organik devlet teorisinde, devletlerin de canlı organizmalar gibi doğmak, gelişmek, yaşlanmak ve ölmek aşamalarından geçtiğini savunmuştur. “Politisch Geographic” adlı eserinde, devletlerin büyüme ve gelişmelerinin yeni alanlar kazanmasına bağlı olduğunu, bu süreçte güç kullanmanın biyolojik bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Sosyolojideki ilk belirgin coğrafyacı determinist düşünürlerden biri İbn Haldun’dur. İbn Haldun, bu konudaki fikirlerini ünlü eseri Mukaddime’de toplamıştır. Dünyayı yedi iklim tipine ayıran İbn Haldun, her iklim kuşağında yaşayan toplumların karakterlerini bu kuşakların iklimiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre, beşeri gelişmeye en uygun iklim dördüncü kuşak ve bu kuşağın güney ile kuzey sınırlarına yakın bölgeleridir. Bir diğer önemli coğrafyacı determinist Montesquieu’dur. Montesquieu, düşüncelerini özellikle Kanunların Ruhu Üzerine adlı eserinde dile getirmiştir. Toplumsal olayların arkasındaki nedenleri araştıran Montesquieu, bu nedenlerin coğrafyaya göre değişiklik gösterdiğini belirtmiştir. Örneğin, sıcak

lkelerde yaşayan insanların hazzı ve eğlenceye daha düşkün olduklarını, kuzeye gidildikçe ise insanların daha alışkan ve erdemli hale geldiklerini savunmuştur. Montesquieu, İbn Haldun gibi coğrafyanın insan yaşamını, karakterini ve toplumların gelişimini etkilediğini ifade etmiştir. Aynı şekilde, Avrupalı işçiler üzerine yıllarca araştırma yapan Le Play de iklimin insan yaşamı üzerindeki etkilerini ele almıştır. Bu bağlamda Karl Ritter, Friedrich Ratzel ve Ellsworth Huntington gibi isimler de bu yaklaşımla anılabilir. Sosyolojide bir coğrafyacı bakış açısı bulunmakta olup, bu akım, toplumların yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle şekillendiğini ve toplumsal kimliklerine yansıdığını savunmaktadır. Alman filozof Friedrich Hegel'in, bir dönem Anadolu'da Hititler ve Frigler gibi medeniyetler yaşarken bugün "barbar Türklerin" bulunduğunu belirterek olumsuz bir tavır takındığı görülse de, aynı Türklerin Orta Asya bozkırlarında yaşayan akrabalarından ne kadar farklılaştıklarını hesaba katmayarak coğrafyanın etkisini küçümsediği söylenebilir (Alptekin, 2013: 82).

2.3. Siyaset Teorisi

Yunanlılar iyi veya kötü diye eleştiremeyeceğimiz kendilerine has bir siyaset teorisi yöntemi keşfettiler. Siyasi ilkeleri ister sistematik, ister analitik sorgulama metotlarıyla tartışarak tanımlar birçok ince ayrıntısıyla ve karşıt düşüncelerin de bulunduğu, siyasi haklar ve ahlaki kuralların temeline kadar inildiği sorgulayıcı ve eleştirici bakış aıları geliştirdiler. Batı lkelerinde siyaset birçok düşünürün etkisiyle biçimlenmiş olsa da, Batının siyasi düşünce biçiminin temeli de Yunanlılarca oluşturulan siyaset teorisinin izlerini taşımaktadır. Her yönden ticarete kullanılan tekniklerden ticaret faaliyetlerine, denizcilik ve zanaatın bütün kollarını kapsayan Yunanlılardan daha gelişmiş eski medeniyetlerde insanların uğraşlarıyla ilgili geniş çapta yazılı eserler oluşturuldu hatta canlının başlangıcından kainatın oluşumuna dair kuramsal eserler ortaya konuldu ama siyasi düzen eleştirel bakış açısıyla şekil alamadı. Batı lkelerinin siyaset teorilerini Eski Yunan

düşünürlerine dayandırmaktayız. Öncelikli olarak başta gelen felsefeciler Protogoras, Platon, Sokrates ve Aristoteles siyaset teorisi geleneğinin sorgusuz kabul edilen düşünürleri olmakla birlikte birçoğumuzun aşına oldukları felsefecileridir. Machiavelli, Aziz Aguinolu Thomas, Aziz Augustinuss, Locke, Hobbes, Hegel, Mill ve Rousseau ve diğerleri. Saydığımız tüm düşünürlerin eserleri farklı bakış ve fikirleri yansıtısa da ortak paydada buluştukları yerler de vardır. Ortak noktalarına baktığımızda da ortaya konulduğunu unutmamalıyız. Siyaset teorilerinin en çok üretildiği zamanlar insanlığı uzun ve derinden etkileyen toplumsal ve siyasal uzlaşmazlıkların yaşandığı dönemlere denk gelir. Sukünet ortamının korunduğu zamanlarda dahi siyaset kuramcıları sorularını tarihsel yöntemlere dayanarak sormuşlardır. Siyaset bilimcilerin nasıl ki insanlık için her zaman geçerli olabilecek görüşleri varsa onların da yaşadığı dönemler sebebiyle tarihsel varlıklar olduğu unutulmamalıdır. Bu görüşlerini niye ortaya koydukları, hangi olaylara karşı tepki gösterdikleri, yaşadıkları hayatı nasıl algıladıkları, kimlere niçin söyledikleri, nelerin değişmesini, nelerin korunmasını istediklerini anlayabilirsek yaşadığımız zaman diliminin sorunlarını da aydınlayabiliriz. Siyaset teorisyenlerinin düşüncelerini kavramak için hangi soruları cevaplamaya uğraştıklarını anlamamız gerekiyor. Karşılaştıkları bu sorunlar belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan olaylar, toplumu ilgilendiren konular, siyasi çelişkiler kaynaklıdır. Siyaset disiplini genellikle iki ya da bazılarına göre üç alt bölüme ayrılır: siyaset bilimi, siyaset teorisi ve siyaset felsefesi. Her ne kadar siyaset bilimi 20. yüzyılın bir ürünü olarak görülse de, kökleri 17. yüzyıl deneyciliğine kadar uzanmaktadır. Bilim, gözlem, deney ve ölçüm yoluyla bilgi edinmeyi hedefler ve temelinde bilimsel yöntem yer alır. Bu yöntem, hipotezlerin tekrarlanabilir deney verileri ışığında doğrulanması ya da yanlışlanması esasına dayanır. Modern dünyada bilimin sorgulanamaz konumu, onun objektif, değerlerden bağımsız ve hakikate ulaşmada en güvenilir yöntem olduğu iddiasından kaynaklanır. Bu bağlamda siyaset bilimi, hükümet ve diğer siyasi

kurumları tarafsız bir şekilde tanımlayıp analiz etmeyi amaçlayan, deneysel bir yaklaşım benimser. Siyasete bilimsel bir perspektifle yaklaşım, özellikle 1950'ler ve 1960'larda ABD'de davranışçı ekolün etkisiyle zirveye ulaşmıştır. Psikolojiden doğan davranışçılık, yalnızca gözlemlenebilir ve ölçülebilir insan davranışlarını incelemeyi hedefler. Bu yaklaşım, David Easton gibi siyaset bilimcilerini, siyaset biliminin doğa bilimlerinin metodolojisini benimsemesi konusunda cesaretlendirmiş ve sistematik verilerin rahatlıkla elde edilebildiği seçmen davranışları üzerine yapılan çalışmaları artırmıştır (Yayla, 2002: 9-10).

2.4. Siyaset Teorileri

2.4.1. İbn-i Haldun Siyaset Teorisinde ki Asabiyet Kavramı

İbn-i Haldun asabiyetin sadece nesep birliğinden olduğu fikrini savunur. Nitekim akrabalık bağı denilen kavram insanların doğasında mevcuttur. Örneğin insanın, akrabalarından birinin başına musibet yahut acı bir olay geldiğinde içinde hissettiği üzüntü, acıma hissi ve akrabasının yardımına koşma arzusu hep bu tabii bağın varlığından kaynaklanır. Tüm bu göstergeleri izlediğimizde asabiyetin, akrabalık bağının uzak ve yakın olma durumuna göre farklı kademelerde olduğunu anlayabiliriz. Akrabalar arasında yakın kan bağı mevcutsa, o kişilere duyulan yakınlık, samimiyet ve yardımına koşma isteği o derece güçlü olur. İbn-i Haldun akrabalara duyulan yakınlığı suya atılan taşın oluşturduğu halkalara benzetir. Yakınlık duygusu kişinin kendi ailesinden başlayarak en gerilerde aynı soydan geldiğini düşündüğü en geniş grubun üyelerine varıncaya kadar yayılır. İbn-i Haldun'a göre aile grubunun sayısı çoğaldıkça mevcut bulunan kan bağı gerçekliğini kaybeden esas olmayan bir hisse dönüşür. Nesep bağının bozulmadan devam ettiği bir grup olarak bedevileri gösterebiliriz. Çünkü onlar geçimlerini sağlamak için deve yetiştiriciliği yaparlar ve çölün en derinliklerinde diğer toplumlardan izole bir hayat sürdürürler. Bunun dışında şehirlerde ve şehire yakın yerleşim yerlerinde neseplerin karışmadan

korunması imkansızdır. Nitekim asabiyet için kan bağıının olup olması değil, yakın ilişki ve karşılıklı yardımlaşmayı sağlayacak akrabalık bağıının mevcut olması gerekir. Gerçek ya da vehmi kan bağı asabiyetin en temel kaynağıdır. İbn-i Haldun asabiyeti kan bağı ile sınırlı bir kavram olarak görmez. “İbn-i Haldun’a göre, Velayet (vela) ve ittifak (hulf) de asabiyeti meydana getiren ilişkilerdendir” (Arslan, 2015: 432). Vela veya hulf bağıyla birbirine bağlı insanlar arasındaki asabiyet te aynen aralarında kan bağı mevcut bulunan insanlar arasındaki asabiyette olduğu gibidir. Yine bu insanların başına zülüm gelmesi, hor görülmesi durumunda nasıl ki yakın akrabaya duyulan üzüntü hissi gerçekleşirse aynı durum veya yakını bir zillet hissi insanın yüreğinde oluşur. “Zira vela sebebiyle hasıl olan kaynaşma nesep sebebiyle vücuda gelen kaynaşma gibidir. Veya ona yakındır” (Arslan, 2015: 431). “Asabiyetteki müdafaa ve mücadeleden kast olunan husus, sadece nesep ile tam olarak gerçekleşir. Zira yardımlaşma hali, hısım ve akraba arasında birbirini yardımsız bırakarak; dağılma hali ise yabancı ve uzak olanalar arasında görülür. Hulf veya rıkk ile, yani ahidleşme ve azat etme durumu ile husule gelen velayet ve muhuluta (içli dışlı olma) da o duruma gelir; zira her ne kadar nesep tabii bir şeyse de, nihayet o da vehmidir. Kaynaşmanın husule gelmesine esas olan husus ise, bir arada yaşama, yekdiğerini savunma, uzun süren mümarese, birlikte yetişme ve süt emme durumunun meydana getirdiği rabita ile hayat ve mematla ilgili olan sair hallerden ibarettir. Söz konusu durumla kaynaşma (iltiham) hasıl olunca, imdada koşma ve yardımlaşma hali onu takiben ortaya çıkar” (Arslan, 2015: 531). İbn-i Haldun asabiyeti genetik bir kavram olmaktan çıkarır. Bu doğrultudan bakıldığında Fransız Rosenthal’in de söylediği gibi İbn-i Haldun’un asabiyete verdiği anlam bu kavramın geleneksel kullanımından çok başkadır. Asabiyet geleneksel kullanımında kabile örgütlenmesi olarak karşımıza çıkar bu da dışlayıcı bir durum meydana getirir ki merkezi devlet veyahut imparatorluk gibi kabile örgütlenmesinin üstünde bulunan siyasi mekanizmanın ortaya çıkmasını güçleştirir.

2.4.1.1. Dinin Asabiyet üzerindeki etkisi

İbn-i Haldun din ve asabiyeti birbiriyle ilişkili olduğunu hatta Mukaddime'nin bazı bölümlerindeki tartışmalarında asabiyet ve dini birbiriyle özdeşleşmiş tamamlayıcı özelliklerinden bahseder. İlki daha önce de açıkladığımız gibi bedavetteki yaşam biçiminden dolayı insanlar hayra daha yakındır. Bedavete has bir özellik olarak ilk fitrat üzere doğarlar. İlk fitrat durumundan kasıt olarak ulemaların da görüş birliğinde bulunduğu islam halidir. İbn-i Haldun'a göre insan doğası, hayır ve şerden kendisine hangisi şetiştirse onun özelliğine bürünür. Badiye'de sosyo-ekonomik örgütlenme ilk fitrata daha yakın iken hararete bunun tersine saflığı bozucu durumlar insanların fitratlarında mevcut değildir. Nitekim bedavette insanlar israftan uzak, her türlü lüksün dışında sadece hayatta kalacak şekilde yaşamlarını sürdürürler. Bu nedenle bedavette doğan insanlara ilk fırtar özelliği olarak hayır ulaşır ve ilerleyen zamanlarda iyilik bu insanların doğası durumuna gelir. “Şanın üzerine bina edildiği bir aslı ve kökü vardır. Unun hakikati bu esasla gerçekleşir. Bu da asabiyet ve aşiretten ibarettir. Şanın bir de fer'i ve dalı vardır. Onun varlığı bu sayede tam ve kamil hale gelir. Bu fer (içtimai ve ferdi) hasletlerdir. Mülk, asabiyetin gayesi olduğu gibi, onun fûrû ve tümammimatı olan hasletlerin de gayesidir. Zira tamamlayıcı unsurlar olmadan mülkün mevcut olması, organları kesik olan bir şahsın varlığı gibidir veya halk arasına çıplak olarak çıkan bir kimseye benzer” (Arslan, 2015: 458). Bütün bu örnekler ve açıklamalar ışığında asabiyet ve din arasında birbirini tamamlayan ve birbiriyle özdeşleşen özelliğin mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Din içeriği itibariyle insanları kültürel, sosyal ve ekonomik sınırları belli bir siyasi tutuma yönlendirerek asabiyet ile ayrılmaz, bütünleştirici bir durum sergiler. Din ile asabiyeti birbirinden ayırmak, soyutlamak birbirini tamamlayıcı olmak bir yana parçalayıcı ve bölücüdür.

2.4.1.2. Asabiyetin Kaynağı

Hadari hayat tarzının ortaya çıkmasıyla birlikte oluşan lüks ve konforun asabiyeti nasıl zayıflattığı yukarıdaki başlığa bakıldığında

daha iyi ortaya çıkar. Asabiyetin asıl temeli kan bağı olsaydı, asabiyet hadari hayat biçiminden etkilenmezdi. Lüks ve konfor aradaki bağı biyolojik yönünden çok sosyo-psikolojik sonuçlarını “kaynaşma”yı (iltiham) etkiler. Bu açıdan bakıldığında asabiyetin badiyedeki gücünü daha iyi görebiliriz. Çünkü badiyenin zorlayıcı koşulları daha güçlü bir kaynaşmayı oluşturmaktadır. Bedavete bakıldığında ise içinde bulunulan grubun dışında hayatta kalmak zor olduğundan bireyle toplum iç içe geçmiş gibidir. Badiyede ise insanlar hayatlarının her safhasında birbirlerine muhtaçtırlar. Yaşam alanları iç içe geçmiş gibidir. Birlikte çalışmak, canlarını, mallarını birlikte korumak gibi. Bundan dolayı da iltiham sebebiyle oluşan asabiyet badiyelerde daha kuvvetlidir. İbn-i Haldun açıkça ortaya koymuş olamasa da kaynaşmanın itibari bir terim olduğu anlaşılır. Bazı olaylar sonucu itibariyle psikolojik kaynaşmaya sebep olurken bazılarında meydana gelen kaynaşma hali daha zayıftır. Bu doğrultudan bakılırsa şartların zorluk derecesi ile bu şartlar altında kurulan ilişkilerin meydana getirdiği kaynaşma hali de o derece yoğun olacağı düşünülebilir. Dolayısıyla kaynaşma durumunun en yoğun olduğu durumlara soykırım veya savaş halleri gibi can mal kaybının yaşandığı ölüm kalım anlarının paylaşıldığı ortamları örnek verebiliriz. Dolayısıyla asabiyetin nasıl ve niçin meydana geldiğini daha anlaşılır bir şekilde görebiliriz. Asabiyei meydana getiren tek etmen mahrumiyettir. Badiye de hayat sürdürmek diğer insanların desteği ve yardımı ile mümkündür. Bir arada bulunma, birlikte yaşama ve yetiştirme, aynı sütü içme gibi durumlar oluşturduğu rabıta ile yaşam ve ölüm ile ilgili olan sair hallerde asabiyei doğurur. Başka bir ifadeyle İbn-i Haldun’un metodunun merkezinde olan sebep-sonuç ilişkilerine göre insanların kaynaşmasına neden olan etken asabiyet değil tam tersine asabiyet ilerleyen zaman dilimlerinde, şartların zorluğu neticesinde ortaya çıkan kaynaşmanın (iltihamın) bir sonucu olarak meydana gelir. Mantık çerçevesinden bakıldığında zor şartlar içinde bulunmakla asabiyetin doğması arasında zamansal açıdan fark bulunmaktadır. Nitekim asabiyet bir kere açığa çıktı mı bireylerin siyasi açıdan ortaklaşa hareket

etmelerine neden olur. İbn Haldun yalnızca asabiyeti siyasi konularla alakalı durumlarda kullanmaktadır (Lacoste, 1984: 100). Bundan dolayı asabiyetin temelini oluşturan mahrumiyetin siyasi bir mahrumiyet olması gerekir. Yerküreyi iklimi baz alarak yedi bölgeye ayıran İbn Haldun, üç ve altıncı bölgeler arasında dördüncü ve beşinci iklim bölgelerinde umranın ortaya çıkacağını belirtiyor (Arslan, 2015: 283). Başka bir ifade ile coğrafi koşullar ve iklim elverişliliği açısından yeryüzünün diğer alanları insan medeniyetine uygun değildir. Bu bağlamda asabiyetin bir meydan okuma sonucunda doğduğunu ifade edebiliriz. Ancak bu meydan okumanın ne fiziksellikten uzak gereksinimi karşılayamayacak kadar yetersiz olmamalıdır. İbn-i Haldun yeryüzünün coğrafi koşullarını sıralarken açıkça fiziksel olarak haddi aşarak meydan okumanın ne umranı ne de asabiyeti mümkün kılmadığını ifade eder. Bu açıdan bakıldığında İbn-i Haldun'a göre üç ile altıncı iklim alanlarının dışında hayatlarını sürdüren insanların içinde bulundukları coğrafi koşullarının zorluğu sebebiyle asabiyet oluşturmaları mümkün değildir. Durum itibarıyla meydan okumada aşırıya kaçılması zorbaca hareket etmeye neden olur ki bu da insan fitratına aykırı bir siyasi otoriteye razı olmaya sebebiyet verir. Yani kendi başına bir asabiyet meydana getirme gücü olan bir topluluğa üye insanların, içinde bulundukları siyasi otoritenin başındakilerine boyun eğmemeye güçleri yetmiyorsa durum itibarıyla orada aşırı bir meydan okumadan bahsedebiliriz. Meydan okumada aşırıya gidilmek asabiyetin varlığını tehdit eder. Yetersiz olan meydan okumada ise bir grubun mülkün bütününe elde etmeden ulaştıkları lüks ve refah hayat koşulları şeklinde ifade edebiliriz. Nitekim bedevilikten gelen dikkat çekilen unsurlar kaybolmuş, insanların yaşamlarını sürdürmek için çok fazla çaba sarf etme durumları ortadan kalkmıştır. Böylece zor koşulların birlikte üstesinden gelmekten kaynaklanan kaynaşma durumu ve bu durumun ilerleyen zamanlarda ortaya çıkardığı asabiyet te yok olur. Sonuç olarak asabiyet siyasi bir terimdir. Oluşması durumunda gruba üye olanları siyasi bağlamda ortaklaşa hareket etmeye yönlendirir. İnsanları içinde bulundukları siyasi mevkiden daha üst

mevkiyi arzu etmeye iter. Diğer bir husus ise asabiyeti meydana getiren etmenler şartların zorluk derecesi ile mahrumiyettir. Eğer mahrumiyet diğer insanların zorlamaları sonucunda ortaya çıkıyorsa, bu hal asabiyeti ortaya çıkarmaktan çok mevcut durumda yer alan asabiyeti tehdit eder. Bir meydan okuma sonucunda asabiyet ortaya çıkar. İbn Haldun’a göre bedavet umranın başlangıcı; hadaret ise sonucudur (Arslan, 2015: 423). Bedavette güvenlikten siyasi bir otorite veya güvenlik gücü bulunmaz. Kendi can ve mal güvenliğini bedeviler kendileri korumak zorundadırlar. Bu şekilde olduğu için yerlerine yetişen nesillerde de zor şartlara dayanma yetisi, cesaret dikkatli olmak, atak davranmak gibi huylar vuku bulur. Çünkü insanlar adetlerinin ve alışkanlıklarının sonucu şekillenir. Doğumu itibari ile sahip olduğu fitratı ve mizacının ürünü değildir. “Bir kimse huy, meleke ve adet vaziyetine gelecek derecede bir takım hallerle ülfet ve ünsiyet ederse, artık bu haller o kimsenin tabiatı ve cibilliyeti durumuna gelir” (Arslan, 2015: 425).

2.4.1.3. Asabiyet İbn-i Haldun’a Göre

Asabiyet bir hakime (yöneticiye) insanları zapturat altına alma ve kendi yoluna gitme gücünü veren ögedir (Arslan, 2015: 274). İnsanlar asabiyet ile ancak gönülden siyasi bir otoriteye itaat etme eğilimi gösterir. Asabiyet yalnızca nesep birliğinden ortaya çıkar. Asabiyet kabilelerdeki tüm boy ve kolları içine alabilecek genişlikte olan, en altta bulunan sosyal ve siyasi birimlere kadar uzanabilen iç içe geçmiş gibi farklı derecelerde etkileyen bir unsurdur. İbn-i Haldun’a göre asabiyetin kaynağı şeref ve ailedir. Asabiyet amacı mülk olan bir özellik taşır. Asabiyet ile insanlar haklarını arayabilir, himaye ve müdafaa edilebilir. Diğer bir ifadeyle asabiyet, her türlü ortaklaşa amacın gerçekleşebilmesi için muhakkak bulunması gereken bir unsurdur. Asabiyet, belli bir kademe ve rütbede bulunmalarının daha üst mevkileri arzu etmesine neden olan bir özellik gösterir. Bir alanda birden çok asabiyet ortaya çıkmışsa en güçlü ve büyük olan asabiyet diğerlerini egemenliğine alır ve onları kendine bağlar. Bu hallerde bütün asabiyetler güçlü olan asabiyetin

içinde birleşip kaynaşırlar ve büyük bir asabiyet meydana gelir. “Eğer asabiyetler güç bakımından birbirine eşit ise birbirlerini egemenlik altına almadan kendi alanlarında egemenlik kururlar ki yeryüzünde eş zamanlı olarak böyle asabiyetler mevcut bulunmaktadır. asabiyet ulaşılması gereken mülke erişmeden başta bulunanların zevke dalmaları sonucunda yok olabilen bir unsurdur. İbn Haldun’a göre Allah asabiyetlere ve sahiplerine uygun olan güzel ve iyi huyları onlara vermiştir. Nitekim onlarda bulunan galibiyet ve asabiyet tesadüf değildir. Asabiyet soydan soya farklı özellik gösterdiği gibi, refah durumunun çoğalması veya azalması ile de ters orantılı çoğalıp azalabilen bir unsurdur. Asabiyet, insanın kendisinin varlığını korumak için mücadele ettiği ve içinde bulunan grup üyelerinin birbirleri uğruna canlarını ortaya koymalarını sağlayan bir özellik taşır. Asabiyet devlet ortaya çıktıktan ve işleri düzene soktukten sonra kendisine istek sunulmayan bir ögedir. Örnek olarak; Mu’tasım ve oğlu Vasık zamanında bozulan bir asabiyet söz konusudur” (Arslan, 2015: 482). Din, asabiyet sahipleri arasındaki haset ve rekabeti ortadan kaldırır. Asabiyet dini davetle birlikte şekillenir. Asabiyet, halkın kendisine her alanda ihtiyaç hissettiği bir unsurdur. Sayı çokluğu asabiyyeti oluşturur. Asabiyet birçok grubun kaynaşması ve birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir unsurdur. Asabiyet sahipleri dayanıklı ve metanetlidir. Mülk her asabiyyetin sahip olduğu güç değildir. Hakiki anlamda mülk yalnızca kahir bir güce, gücün din üstünde güç olmayan asabiyyete aittir. Asabiyet, Hz Muaviye ve Hz Ali arasındaki fitnenin kaynağıdır. Asabiyet soyun dışında ortaya çıkan birleşme ve kaynaşma ile de meydana gelir. Bazı durumlarda eşkıya ve ayak takımı arasında da birleşme ve asabiyet ortaya çıkabilir. Mukaddime bütünüyle incelendiğinde siyasi dönüşümü belirleyen ve yön veren asabiyet kavramı apaçık bir şekilde ortaya çıkar. İbn-i Haldun asabiyyeti kumulatif bir biçimde Mukaddime boyunca açıklamıştır. Bundan dolayı da asabiyyeti doğru bir biçimde idrak edebilmek için asabiyyetin anlamlarını bir araya toplamak ve Mukaddime’nin aslına uygun şeklinde anlamlandırmak gerekir. Daha anlaşılır ifadeyle asabiyet bir

kişinin dahil olduğu kabileye hiçbir şart getirmeden destek olması, hatta zamanı geldiğinde canını malını feda edebilmesini sağlayan ve kan bağından esinlenen bir ait olma duygusudur. Asabiyet, içinde güven, aidiyet, özgüven, dayanışma, güç, cesaret, şeref, güzel ahlak, özgürlük gibi siyasi bakımdan büyük önem teşkil eden birçok özelliğin toplandığı dinamik bir unsur taşır. Bu sebeple yaygın bir biçimde olduğu gibi asabiyeti yalnızca dayanışma olarak tasvir etmek tamamlayıcı değildir. Çünkü sosyolojik bir anlam teşkil eden dayanışma, asabiyeğin tersine dayanışmayı benimsemiş grubu mecburi olarak daha üst siyasi isteklere yöneltmez. 19. yüzyılın sonlarında 20. Yüzyılın ise ilk çeyreklerinde asabiyeti bu dönemdeki teorik tartışmaların ve siyasi gelişmelerinin merkezinde teorik tartışmaların ve siyasi gelişmelerinin merkezinde bulunan milliyetçilik olarak görme eğilimi çok fazladır. Milliyetçiliğin birkaç çeşidinin asabiyeğin bir yönü olarak ortaya çıkabilir. Nihayetinde milliyetçilik, zihinleri ve kalpleri ortak bir unsur için birleştiren ve insanları ortaklaşa siyasi faaliyetlere yönlendiren dinamik bir akımdır. Nitekim asabiyet ve milliyetçiliği birbiriyle bağdaştırmak büyük bir yanlış olur. Milliyetçilik modern çağda hayranlık uyandıracak bir olgu olmasına rağmen, asabiyet İbn-i Haldun ortaya attığı bir iddia olarak, insanlık için geçmişten bugüne siyasi değişimlerin motoru olmuştur. Bundan dolayı asabiyet milliyetçilikten daha derin ve büyük, kendine özgü bir yol çizen canlı bir özellik taşır. “Asabiyeğin karşıtlıkları kullanarak gerçekleştirilen akıl yürütme yönü vardır. İçerisinde anti-tezini de bulundurur. En önemli amacı iktidar olup iktidar ise bünyesinde asabiyeti yok edici bir unsur taşır. Asabiyet öz gereği akıl karşıtı ve akıl dışı siyasi bir enerjidir. Yani sonsuza kadar aktif bir şekilde var olması mümkün değildir. Goodman’ın dediği gibi, “asabiyeğin başkalaşımı siyasetin de başkalaşımıdır, asabiyeğin ilkeleri ve sınırlılıkları siyasi değişim ile aynıdır. Asabiyeğin yasaları tarihinde yasalarıdır” (Goodman, 1972: 257). Asabiyeti güçlü olan bir toplumda siyasi hak ve sorumluluklar ön plana çıktığında insanlar hiçbir zaman harici özelliklerle kısıtlandığı ve yönlendirildiği

hissine kapılmaz. Eğer bireylerde böyle bir his duyulmaya başlamışsa o vakit de asabiyet gücünü kaybetmeye başlamış demektir. Asabiyet grupta bulunanların en az düzeyde ortaklaşa hareket etmelerini en yüksek düzeyde ise grup için kendi varlıklarını ortaya koymalarını sağlar. Bilmemiz gerekir ki tüm siyasi oluşumun gidişatını insan ve içinde bulunduğu grup ile kurduğu bağın mahiyeti belirleyici unsur olur. İnsan ile siyasi güç arasındaki bağ, mecburi bir bağ ise o devletin yapısının sağlam ve sağlıklı olduğu söylenemez. Çünkü devlet yalnızca bireylerden kurallardan, kurumlardan meydana gelen bir teşkilat değildir. Bu teşkilatı canlı kılan, insanların siyasi katılımları ile anlam kazanan, toplum arasındaki dayanışma ile güveni sağlayan meşruiyet ve adalet inşa eden, kişisel iradeleri homojen bir ortak iradeye dönüştürebilen bir ruha gereksinim vardır. İşte bu ruhtan kastedilen de asabiyettir. Özetle asabiyet, siyasi oluşumun yapısal özelliğinin sağlıklı bir biçimde ilerlemesini sağlayan, nitekim soyut özellik taşır. İbn Haldun bu düşünceleriyle yalnız değildir elbette onun gibi düşünen düşünürler de vardır. İbn-i Haldun'a göre asabiyet kavramı endojendir. Endojen den kasıt İbn-i Haldun'un programındaki diğer verilerle bağlantılı bir değişkendir. Değişimi ve ortaya çıkışı hem izlenebilir hem de sebep sonuç bağlantısı kurularak açıklanabilir. Asabiyet öte yandan iç bütünlüklü ve çevreleyici bir düşünce sistemine dayanır. İbn-i Haldun asabiyet ile siyasi mekan ve zaman boyutuna taşır (Arslan, 2015).

2.4.2. Umran İlmi ve Asabiyet Kavramlarının Tarihselci Devlet Kuramına Etkisi, İbn-i Haldun

İbn-i Haldun, sadece umran biliminin konu ve çerçevesi üzerinde durmamış aynı zamanda, toplumun nasıl inceleneceği sorunsalına ilişkin önemli açıklamalar da yapmıştır. İbn Haldun, toplum konu ve sorunlarına çok geniş bir pencereden bakmıştır. İbn-i Haldun, toplum olaylarını tek bir faktöre bağlı olarak ele almamış, onları tahlil ederken, tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarını da incelemiştir. İbn-i Haldun, toplum gerçeğini

çözümlerken tarih ve coğrafya bağlamı üzerinde yoğunlaşmıştır. Umran bilimi, araştırma nesnesi olarak insanı, insanın içinde yaşadığı toplum düzenini ve insanoğlunun yapıp ettiği her şeyi temel alır. Umran bilimi, insan ve toplum gerçeğini değişim sürecinde açıklamayı amaçlar, söz konusu disiplin, tarihte, zaman içinde, insanın geçirdiği değişim ve dönüşümler üzerine odaklanmıştır. Zaten, İbn-i Haldun'un mefkuresi de, insanın toplumsal durumunu anlaşılır kılmaktır. İbn-i Haldun burada tamamıyla sosyolojik bir tarih tanımı, tasarımı ve açılımı yapmıştır. İbn-i Haldun, insan ve toplum gerçeğini analiz ederken gözlem, değişim ve nedensellik ilkesi çerçevesinde tutarlı bir bakış açısını temel alan tarih anlayışı ekseninde hareket etmiştir. Toplum olaylarının, sosyal ve insani gerçeklerin nedenlerini derinlemesine kavrayış olarak şekillenen tarih, olup bitenlerin nedenlerini nasıl başlayıp nasıl geliştiğini inceliğiyle ortaya koymadır. Bunun için tarihçinin geniş bir kavrayış zenginliğine sahip olması, sosyal kanunları, toplum ve çağların durumlarını, sosyoekonomik, politik ve kültürel olayların etkilerini ve kendi süreçleri içindeki değişimlerini bilmesi gerekir. Tarihçi geçmişte yaşanan durumları, olayları çağındaki gelişmelerle karşılaştırıp gözden geçirip, nedenlerine inip, bunların nasıl ortaya çıktığını geniş bir çerçevede yöneticilerle ilgili haberlerle incelemelidir. Olayların nedenlerine inerek, temellendirerek incelenmelidir. O zaman aktarıla gelen bir haberi elindeki kurallara ve ölçülere vurur, eğer o kurallara, ölçülere uygun düşünüyor, sağlamlık ilkeleri doğrultusunda haberin sağlamlığını değilse çürük olduğunu anlar ve almaktan vazgeçer o haberi. Böylelikle, tarih, insan ve toplumların hallerinin nasıl değiştiğini, bu değişimin yeni yapılanmalara hangi yönde kaynaklık ettiğini, devletlerin sınır ve güçlerinin nasıl hangi yönde genişlediğini ve insan birlikteliklerinin yerküreyi nasıl imar ettiklerini açıklama çabasıdır. Demek ki, tarih, sosyal gerçekliğin nedenlerini bulmak ve anlamaktan ibarettir. İbn-i Haldun'a göre, tarihin vazifesi, dünyanın insan yaşayabilecek yerlerini cemiyetler halinde yaşayarak imar etmekten ve bu mamurluğun tabii haline arız

olan vahşilik ve birbirine alışkanlık kesbetmelerinden, kendilerini ve mensup oldukları uruğ ve kitleleri korumalarından ibaret olan asabiyetlerden bahsetmek ve insanların birbirine her çeşit saldırganlıklarına ve tagallüplerine ve bu tagallüplerin bir sonucu olarak, devletlerin kuruluşuna, bu devletlerin kuvvet ve şevketlerinin derecelerine, insanların çalışarak kazanma ve geçinmelerine, ilimlere, hüner, sanat ve umumiyetle sanayie ve tabii olarak bu mamurluktan husule gelen medeni eserlere dair bilgiler vermek ve bu konularla ilgili olan haberleri nakil ve rivayet etmektir (Arslan, 2015: 18-50). İbn-i Haldun, tarih bilimini, toplum olaylarını, insan ve sosyal gerçekliği açıklamada, tarihsel süreci, değişim ve dönüşümleri kavramada yararlı bir bilim olarak ele almıştır. Tarih insanlara, geçmişten günümüze kavimlerin ve toplumların hal ve ahlaklarını, yöneticilerin ve hükümdarlarının hal ve hareketlerini, devletlerinin durumlarını ve işlemiş oldukları politikayı bizlere öğretir. Tarihe göz atarak insanlar din ve dünya işleri ile ilgili bilgileri alarak örnek edinerek, Tarih ilmin den faydalanırlar. İbn-i Haldun, tarihi öyküyle sınırlandıran anlayışa, yani tarihin görünen yüzü dediği şeye şiddetle karşı çıkmıştır. İbn-i Haldun'un umran bilimi adında yeni bir bilim kurmasının ana gayesi, tarihi konularda gerçek olan sosyal olayların, yalan bilgi ve söylentilerden kurtarılmasıyla Tarihin içine boş inançların katılmasının önüne geçmektir. İbn-i Haldun, tarihi yüzeysel, aktarmacı, hikayeci anlayıştan arındırmak çabasına girişmiş, geleneksel tarihçilik kavrayışının dışına çıkmış, onu tutarlı ve derinlemesine kavrayış zenginliği bağlamına yerleştirmiş, onun konu ve metodolojisine dair özgün açılımlar yapmıştır. Kısaca, İbn-i Haldun, tarihi doğru kavramış, tarihin sosyolojik ve felsefi yorumunu yapmıştır. Bu yönüyle İbn-i Haldun, tarih sosyolojisinin ve tarih felsefesinin öncülerinden birisi olmuştur. İbn-i Haldun, toplumu analiz ederken, tarihsel etkenlerin yanı sıra coğrafi koşullara da büyük ehemmiyet vermiştir. Onun Mukaddime adlı ana eserinin bir kısmı, toplum olayları coğrafya bağıntısını açıklamaya dönüktür. O çözümlemelerinde coğrafi etkenlerin önemi üzerinde durmuştur.

İbn-i Haldun, öncelikle, yerkürenin mamur ve meskun olan kısımlarındaki dağları, denizleri ve vadileri baştan sona kadar coğrafya kitaplarında tasvir etmiş ve onlar hakkında geniş bilgiler vermiş olan coğrafyacı Batlamyus ve İdrisi'den hareketle yerküreyi iklimlere ayırmış ve özellikleri anlatmıştır. Dünyanın coğrafi durumuna bakıldığında, her yanının suyla çevrildiği görülür. Dünya, su yüzünde yüzen bir üzüm tanesi görünümündedir. Fakat, zamanla dünyanın bazı yerlerinden sular çekilmiş ve böylelikle sosyal hayata elverişli yerler oluşmuştur. Ancak, zamanla suların çekildiği kesimlerde, çöller ve boş alanlar çoğalmıştır. Çöller ve boş alanlar ise, üzerinde yaşanan bayındır yerlerden daha fazla yer kaplamaya başlamıştır. Üzerinde insanların rahat bir biçimde yaşayacağı bayındır kesim, yedi iklim bölgesinden ibarettir. Yedi bölge içinde bulunan birinci ve ikinci bölgeler, öteki bölgelerden daha az bayındırdırlar. Bu iki bölgenin bayındır sayılabilecek kesimlerinin arasına boş alanlar, çöller ve kumluklar girmiştir. Söz konusu iki bölgenin insanları pek yoğun değildirler. Fakat, üçüncü, dördüncü bölge ve öteki bölgeler öyle değildir. Bu bölgelerde çöl ve kumluklar azdır ya da hiç yoktur. Üçüncü, dördüncü bölge insanları, birinci ve ikinci bölgeye nazaran son derece yoğundurlar. Bayındırlık, sosyal hayat, üçüncü bölge ile altıncı bölge arasında toplanmış durumdadır. Güney ise, baştanbaşa boştur. Bu durum, genellikle sıcaklığın çok oluşu ve güneşin başlar üzerine gelirken yeterince eğik olmayışıyla izah edilmeye çalışılmıştır. Bu yedi bölge, yedi iklim bölgesi içinde üç ve altıncı bölgeler dışında yer alan dördüncü bölge umran bakımından en ılımlı olanıdır. Üç ve beşinci bölgeler ise itidale çok yakındır. Bir ve yedinci bölgeler ise ılımlı olmaktan çok daha uzaktır. Bundan dolayı ilim, sanat, yiyecek, giyecek, bina, hayvan ve canlıların var olma hassasiyetine sahip olan 3. 4. ve 5. bölgelerdir. Peygamberlerin bile bu bölgelerin dışında geldiği görülmüştür (Arslan, 2015: 107-117). Dünyadaki bu bayındır yedi bölge, doğusundan ve batısından ikiye ayrılır. Batı yarısının ortasında Rum Denizi, Doğu yarısının güney yönünde ise Hint Denizi vardır. Batı yarısı, Doğu yarısından daha az bayındır. Çünkü ortasındaki Rum

denizi, genişlemiş ve toprağının çoğunu kaplamış durumdadır. Güney yanı, aşırı sıcaktan dolayı daha az bayındırdır. Bayındır bölge, yalnızca kuzey tarafındadır. Doğu yarısının bayındır bölgesi çok daha fazladır. Çünkü, ortasında bir deniz yoktur. Güney yanında çok geniş olan Hint Denizi yer alır. Hint denizinin suya komşuluğu nedeniyle havası yumuşaktır. Mizacı varlık için ılımlıdır, tüm bölgeleri mamurluğa elverişlidir ve bu yüzden de çok gelişmiştir (Arslan, 2015: 118-126). İbn-i Haldun, suyla gelişmişlik ve uygarlık arasında ilişki kurmuş, toplumların gelişmelerinde suyun önemini vurgulamıştır. Yerkürenin gelişmiş kesimlerinde, Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun adı verilen Belh nehri gibi en büyük nehirler vardır, biçimdeki tespiti, onun su ile uygarlık arasındaki ayrılmaz bağı gördüğünün en iyi dalaletlerinden birisidir. Ülkemizin güney kısmı çöl oranı fazla olan ülkelerdir. Bu ülkelere bitki örtüsü, iklimi ve bunlara bağlı olarak da tarım sektöründen gelen gelirleri az olmaktadır. Tarım da dışa bağımlı bir hal almaktadır. Ayrıca Deniz Hakimiyet Teorisinde Mahan'ın söylediği gibi bir ülkenin denizlerle olan bağlantısı o ülkenin diğer ülkelere olan geçiş yollarını verir. Bu geçiş yolları sayesinde Ekonomik olarak dışa bağımlı bir duruma gelmez. Azerbaycan'da dünyanın en değerli madeni olan petrol çıkmasına rağmen deniz ile hiçbir bağlantısının olmaması petrolün piyasaya sürülmesinde deniz yolu olan ülkelere bağımlı hale getirmiştir. Coğrafi koşulların ve iklimin toplum üzerinde derin izleri mevcuttur. İklim, bireylerin kişiliğini biçimlendiren önemli bir faktördür. İklim, bireyin yapısı, dünyası ve özgürlüğüyle yakından ilişkilidir. İklim koşullarının insan kişiliğini şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Sıcaklığın, soğukun, karanlığın, aydınlığın, dağ ve ova durumu gibi faktörlerin önemini yadsımak doğru olmaz. Örneğin, dağlarda yaşayan insan özgürlüğüne daha düşkündür. Toplum kurallarına uyum sağlamakta güçlük çeker, sıcak bölgede olan insanın, sıcakkanlılığı, soğuk bölgede yaşayanın soğuk yapısı hemen göze çarpan bir durumdur. İbn-i Haldun, doğanın ve iklimlerin insanların halleri ve huyları üzerinde etkilerinin bulunduğunu ileri sürmüştür. İbn-i Haldun, sosyal olaylar üzerinde

coğrafi tesire önem vermiş, hatta milletlerin karakterlerini bile bu tesirle açıklamıştır. Kısaca, İbn-i Haldun, Araf coğrafyacısı İdrisi'nin dünya coğrafyasına ilişkin görüşlerini izleyerek dünyanın sularla kaplı olmayan kısmını yedi bölgeye ayırmıştır. İbn-i Haldun, coğrafi iklimsel şartlarla insanın fiziksel ve ruhsal özellikleri hayat tarzları, umran tipleri arasındaki ilişkileri irdelemiştir. Sıcak soğuk dengesinin kurulduğu en ılımlı bölge, dördüncü bölgedir. Bundan dolayı da dünyanın en mamur bölgesi olmaya namzet olmuştur. İbn-i Haldun, coğrafi iklimsel şartların insanın bedeninin biçimini, derisinin rengini, mizacını ve karakterini belirlediğini ileri sürmüştür. Jeopolitik konumu gereği Türkiye Dünya'nın en mamur olan bu bölgesi içinde yer almaktadır. İbn-i Haldun, tarih ve coğrafya ekseninde umran biliminin çerçevesini belirginleştirdikten sonra, onun özü ve toplumun temeli olan asabiyet konusuna yönelmiştir. Cahiliye dönemi Arap toplumunda, aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluğa Asabe; bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir tehlikeye karşı savunma refleksini harekete geçiren birlik ve dayanışma ruhuna da asabiyet denilmekteydi. Türkçedeki tutkunluk ya da dayanışma kavramına çok yakın bir anlama sahiptir (Çiftçi, 2013: 83-93). Bir başka deyişle, düşman saldırılarından korunmak ve düşmanları bertaraf etmek için insanların bir araya gelmesine Asabiyet denir. Düşmanların saldırmasından korunmak ve saldıranları kovmak ve istilalar kişilerin bir araya toplanmasıyla olur ve buna Asabiyet adı verilir. Akrabalık bağları, insanoğlunda doğal olarak vardır. Bu bağın önemli bir özelliği, insanların herhangi bir haksızlığa uğradıkları zaman kendisini göstermesidir. Bu bağ, akrabaların birbirlerini koruma coşkusuyla kaynaklık eder. İnsanlar, akrabalarının bir haksızlığa uğramaları karşısında eziklik duyar, kendilerini tehlikenin ortasına atar ve muazzam bir dayanışma örneği gösterirler. Zorlu koşullarda, akrabaların birbirlerine yardım etmeleri, akrabalık bağının ne kadar önemli olduğunu gösterir. İbn-i Haldun'un ifadeleriyle, hısımlık ve akrabalık bağı, çok az bir kısmı hariç, insanlarda doğal ve yaradılıştan gelen bir özellik olarak kabul

edilir. Herhangi bir zulme uğradığında ya da felakete maruz kaldığında, insanlar diğerlerinde bir yakınlık ve sorumluluk duygusu hisseder, akrabalarının başına gelen bu felaketi engellemeye çalışır, bu da insanlarda doğuştan gelen bir özellik olarak kabul edilir. Nesep bağı, çok yakın olduğunda, akrabalık daha belirgin hale gelir, bu da yardımlaşma ve birbirine destek olma davranışlarını güçlendirir. Nesep bazen unutulmuş olabilir; haberler çeşitli yollarla iletilmiş ve şecere kaybolmuş olabilir, bu durumda sadece bir şöhret kalmış olabilir. Böyle bir durumda, nesebinden gelen birinin zulme uğraması, kişinin kalbinde yakınlık ve sorumluluk duygusu uyandırarak, akrabasını savunma için harekete geçmesine yol açar. İbn-i Haldun, Mukaddime adlı eserinde, yardımlaşma ve birbirini koruma amacıyla muhafaza edilen nesep şecerelerinin, çöllerde ve ıssız bölgelerde, ilkel bir yaşam süren Araplar ve benzer kavimlerin yaşama biçimlerinden kaynaklandığını belirtir. Zorluklarla geçim sağladıkları, yoksulluk içinde yaşadıkları ve ekonomik koşullarının bu yaşam tarzını zorunlu kıldığı gerçeği, onları bu şekilde yaşamaya mecbur etmiştir (Arslan, 2015: 326). Buradan da anlaşılabacağı üzere Türkiye ve Türk Cumhuriyeti ülkelerin üzerinde bulundukları jeopolitik konumdan dolayı bir birlik içinde yaşamalı ve dıştan gelecek tehditlere karşı birleşmelidir. Aynı Türkiye'nin Karadağ savaşı sonrasında sınırlarını Ermenistan'a kapatarak aynı soydan nesepten geldiği Azerbaycanlı kardeşlerinin yanında olduğu gibi. Asabiyet, bireyler arasında birlikteliği temin eder, onları birbirine bağlar, sosyal bağları güçlendirir. Birlik, dirlik, düzen ve dayanışmaya katkıda bulunur. Asabiyet bağları güçlü birey, akraba, topluluk ve toplumlara düşmanları kolay kolay saldırmaya cesaret edemez. Yukarıda da belirtildiği üzere aynı soydan gelen bir millet iki devlet anlayışıyla Türk Cumhuriyetleri olarak NATO gibi örgütlenebilsek ve de bir Türk Birliği kurabilsek bölge ülkeleri Rusya ve İran olmak üzere biz Türk Cumhuriyetlerine karşı taciz de bulunmaktan kaçınacaklar böylelikle ekonomik olarak da tam bağımsız birer ülke konumuna geleceğiz. Toplumda dayanışmayı temin etmeye dönük işlevi bulunan asabiyetin iki şekli vardır. Aynı

soydan gelme, aynı soy kütüğüne mensup bulunma ve kandaş olma koşulunu içeren ve irade dışı bir özelliğe sahip olan nesep asabiyeti ile söz konusu koşulları içermeyen ve iradi özniteliği bulunan sebep asabiyeti. İbn-i Haldun'a göre, kavimlerin güç kazanmaları ancak nesep asabiyetiyle birbirlerine bağlanmalarıyla olanaklı hale gelebilir. Nesep asabiyeti, akrabalık ve hısımlık temelinde insanları bir araya getirir, birlik ruhu aşılır, insanlar arasında dayanışma sağlar ve düşmana karşı birlikte harekete geçmelerini temin eder. İnsanlar, nesep asabiyeti sayesinde en zor koşulların dahi üstesinden gelirler. İbn-i Haldun sosyolojisinin kilit terimi asabiyeti, devlet mekanizmasıyla birlikte ele alıp değerlendirmek gerekir. İbn-i Haldun'un devlete dönük argumanlarını iyi anlamak için asabiyetten dolaşmak zorunludur. İbn-i Haldun'a göre, asabiyet ile siyasal erk arasında yakın bir ilişki vardır. Bir toplumda siyasal erki ele geçirecek potansiyele sahip olmak, iktidarı elde etmek ve sürdürmek için asabiye gereksinim vardır. İbn-i Haldun var olan her varlığın hayat süresini onun mizaç kuvvetine bağlamış, devletlerin mizaçlarını ise asabiyetle ilişkilendirmiştir. Bir devleti koruyan asabiyet güçlüyse, devletin bünyesi de, ona bağlı olarak güçlü olur, devletin ömrü de o nispette uzun olur. İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde, ayrıca, devletin kuruluş ve yıkılışında asker ve memur sınıfın, yani kılıç ile kalemin rolüne de değinmiştir. Devletin askeri ve memurlar, devleti idare edebilmesi için kılıç ile kalem gibi vasıta ve aletleri kullanabileceklerdir. Devletin kuruluş zamanında ordu teşkilatına ihtiyacı vardır. Çünkü kuruluş aşamasında hükümdarın emirlerini kalemle yazarken, bu emirleri yerine getirirken de ordu teşkilatına ihtiyaç vardır. Yıkılma çağı gelerek, devleti kuran ve koruyan asabiyet zayıf düştükten sonra da devlet mülki kurullardan ziyade kılıç kuvvetine muhtaçtır. Çünkü ihtiyarlama çağı geldiği ve devleti koruyan kuvvetler zayıf düşmüş olduğu için, devlet kılıç sahiplerine, yani asker olan yabancıların yardımına başvurur. Devletin kuruluş aşamasında ordu teşkilatına ihtiyacı olduğunu söylemekte ve bu ordu teşkilatı mülki idareten de üstündür. Devlet başkanı kılıç kuvvetinden az çok müstağni olabilir. Çünkü hükümdar

devleti ve idaresini kurmuş olduğu için o, şimdi çeşitli vergiler toplama, bu paraları biriktirme ve diğerk devletlerle şeref ve meziyetlerde yarış ve emirlerinin yerine getirilme çağındadır. Kalem bu hususların her birinde devletin yardımcısı olduğu için hükümdar kılıçtan ziyade kalem kullanmaya muhtaçtır. Bu çağda kılıçtan ziyade kalem kullanmaya muhtaçtır. Bu çağda kılıçlar kınlarında, işsiz bırakılmış haldedir. Ancak, kılıç kullanmayı icabeten olayları yatıştırmak ve açılan gediğı kapatmak zarureti bundan müstesnadır. Bundan başka hallerde kılıca ihtiyaç yoktur. Devlet bu çağında iken kalem sahiplerinin devlette dereceleri yüksek olur, en yüksek rütbe onlara verilir. Kalem sahipleri refah ve servet içinde yaşarlar. Meclislerinde sultana en yakın ve yüksek yerlere onlar otururlar, sultanın katına en çok girip çıkanlar onlar olur, çünkü baş başa kalarak sultanlar onlar konuşurlar. Sultan ve tebaanın menfaatleri kalem vasıtasıyla düzenlenir kalem, devletin hal ve durumu ile öğünmenin aletidir. Vezirlik onların elinde olur. Sultan bu çağda komutanlardan müstağnidir. Bu çağda bunlar başlarına felaket gelmesinden korkarlar ve bundan sakınırlar. Çünkü bunlar bu çağda, sultanın katından uzaklaştırılır. İbn-i Haldun, devlette canlılardaki gençlik, olgunluk ve yaşlılık dönemleri gibi doğuş, gelişme ve dağılma dönemlerinin olduğu ileri sürmüştür. İbn-i Haldun, devletin olanak alanlarının hükümdarların çıkarlarına dönük kullanmasıyla yok olduğunu bildirmiştir. Bilindiğı üzere, devlet, üstünde oturduğu temeller tahrip olunca çöker. İbn-i Haldun, bu noktaya gayet güzel işaret etmiştir. Şevket ve Asabiyet temelleri üzerine kurulan devlet gücünü ordudan alır. Gücünü alacağı orduyu beklemek içinde paraya ihtiyacı vardır. Devlet'te ordu ve ekonomisinden kaynaklı fesat ve bozgunluklar ortaya çıkar (Arslan, 2015: 431-436). Kısaca, İbn-i Haldun'un temel alanı siyaset olduğu için en fazla ilgisini çekmiş olan konu, devletin doğuşu ve yıkılışıdır. İbn-i Haldun, devleti kuran asıl öğenin asabiyet olduğuna dikkat çekmiş, devletin inşası, gücü ve ömrünü onu kuran kavmin asabiyetinin durumuyla ilişkilendirmiş, devletin kuruluşu gibi yıkılışını da asabiye bağlamış, devletin doğup, büyüyüp ve ölmesinin normalliğine işaret etmiştir. İbn-i

Haldun’a göre, bir devletin çöküşünün ilk belirtileri, devletin temel iki kurumunda kendini gösterir. Bu kurumlar, askeriye ve maliye olarak belirlenir. Devletin savurgan harcamaları, maliyeyi zayıflatırken, askeri harcamaların azalması da devleti koruyan gücü, yani askeri yapıyı zayıflatır. Ayrıca, refah ve lüks nedeniyle devlete rüşvet, görev suistimali gibi ahlaki bozulmalar da sızar. Bu durum, canlıların yaşlılık döneminde görülen hastalıklar gibi, tedavi edilemez bir hal alır. Çünkü bu, değiştirilmesi mümkün olmayan bir kaderdir, doğal bir süreçtir. İbn Haldun’a göre, bu noktaya gelindiğinde devletin çöküşü kaçınılmazdır. Sonuç olarak, ya komşu devletler saldırıya geçer ya da içindeki bir asabe (yeni bir kadro) iktidarı ele geçirir ve yeni bir devlet kurulmuş olur. Döngüsel bir tarih anlayışına sahip olan İbn-i Haldun’a göre, tıpkı canlılar gibi devletlerin de doğal ömürleri vardır. Devletler de doğar, büyür, gelişir, yaşlanır ve ölür. Tanrı’nın yarattığı her şeyde olduğu gibi, devletler için de bir yok olma, mukadder ölüm süreci söz konusudur. Daha önceki konularımızda da bahsetmiştik jeopolitik teorisyen Ratzel de devleti organizmaya benzetmiş, insan da var olan yaşam ve ölüm döngüsünü devlete biçimlendirmiştir. Diğer yandan İbn-i Haldun’un Türklere ilişkin görüşleri ise olumludur. O, Türk devletlerinin doğuda malik oldukları ülkelerin hal ve durumlarını incelemiştir. İbn-i Haldun Türklerin soyunun nereden geldiği, onların kökenin ne olduğu sorusu üzerine kafa yormuştur. Ona göre Türkler, Nuh’un oğullarından Yafıs’ten türemişlerdir. İbn-i Haldun, Türklerin Türkmen ve Araplar gibi sahra ve çöllerde yaşayan kavimlerden olduğunu ileri sürmüştür. İbn-i Haldun, Türklerin yaşadıkları coğrafyayı aydınlığa kavuşturmuştur. O, Türklerin yurdu Karadeniz’in her iki sahilinde, Irak ve Şam’ın arka tarafında yaşayan bir millettir demiştir (Arslan, 2015: 185-188). İbn-i Haldun, dünyada Türklerin sayıca çok olduğuna, Türk nüfusunun fazlalığına ve dünyanın her tarafına yayıldığına ilişkin tespitler yapmıştır. Ona göre Türkler, sadece nüfus olarak değil, yapıp ettikleri ve insanlığa sunduğu olumluluklarla da dünyanın en büyük milletlerinden birisidir. Soy bilimciler ve tarihçiler, dünya milletlerinin çoğunun iki

bölük olduğunda ittifak etmiştir. Bunlar Araplar ile Türklerdir. Dünyada bu ikisinden daha çok sayıda olan millet yoktur. Biri yeryüzünün güneyinde, öteki kuzeyinde. Dünyada mülkü sırayla paylaşadururlar. Kimi zaman Araplar hakim olur, Arap olmayanları kuzeye doğru uzaklaştırırlar. Kimi zaman da, Arap olmayanlar ve Türkler, Arapları güney tarafına iterler (Arslan, 2015: 235). Türk tarihçiliğinin ihmal etmemesi gereken kaynaklardan birisi olan İbn-i Haldun, Türklerden bahsederken, dünyada yer alan milletlerin en kalabalığı ve büyüğü Türklerdir. Onlardan daha büyük ve kalabalık topluluk yoktur (Fındıklıoğlu, 1950: 77). İbn-i Haldun, Türklerde devlet geleneği konusunda da açıklık getirmiştir. Türkler, devletsiz kalmamışlardır ve tarihte devlet geleneğine sahip büyük milletlerdendirler. Türklerde asabiyet bağı güçlü olduğu için devlet kurmakta herhangi bir zorlukla karşılaşmamışlardır. İbn-i Haldun'un işaret ettiği gibi, asabiyetler bulunmayan ülke ve yurtlarda devlet kurmak kolay olur. İbn-i Haldun, Türklerin askerlik sanatında ileri olduğundan söz etmiştir. Türkler, yurtlarının korunması noktasında savaş uzmanıdır. Bize ulaştığına göre, şu çağdaki Türk toplumlarının savaşları, ok atılarak olur. Savaş düzenleri, ayrı ayrı birliklerden sıralar biçimindedir. Türkler, 3 sıra birlik oluştururlar. İç içe sıralar yaparlar. Atlarından inip oklarını önlerine korlar, sonra oturdukları yerde atarlar. Her sıra, bir önceki sıraya destek olur, düşmanın ansızın bastırmasına karşı korur öndeki sırayı. Savaşan iki yandan biri, başarı sağlayıncaya dek savaş böyle sürer. Bu savaş düzeni ilk sağlamlıkta bir savaş düzenidir. Türkler tarihlerinin her aşamasında savaşçı niteliklerini yitirmemişlerdir (Arslan, 2015: 430-431). Türkler savaşçı karakterleri sayesinde İslam'ın kurtarıcısı ve kahramanı sıfatını hak etmişlerdir. İbn Haldun'a göre de Türkler savaşçı karakterleri ve kahramanlıkları nedeniyle İslam'ın kurtarıcısı olmuşlardır. İbn-i Haldun, Türklerin Doğu medeniyeti dairesi içinde yer aldığını iddia etmiştir. Ona göre, Türkler, Batılı değil, Doğuludur. Türkler, Doğu medeniyetine dahildirler. Bu medeniyet ise, dünyanın en gelişmiş yüksek medeniyetidir. Kısaca İbn-i Haldun'un Türklere ilişkin görüşleri ilgi çekicidir. İbn-i Haldun,

Türklerin soy kütüğünü irdelemiş, yaşadıkları coğrafyayı aydınlığa kavuşturmuştur. Ona göre, Türkler, İslam'ın kurtarıcısı ve gerçek kahramanıdır. Türkler, güçlü devlet geleneğine sahiptirler, dayanışmaya önem verirler, eğitim, bilim işlerini severler, yetenekli, becerikli, mert, yiğit ve savaşçı bir kimliğe sahiptirler. İbn-i Haldun'un konu ile ilgili teorisine yönelik benzerlik gösteren bilim insanlarına da aşağıda kısaca değinip açıklayacağız. İbn-i Haldun, toplumdaki tüm olaylar arasında iktisadi olayların önemine ve onların en çok tayin edici etken olduğuna işaret etmiştir. Ülken'e göre, İbn-i Haldun açıkça Marx'ın öncüsü olarak görünüyor. İktisadi hadiselerin bütün içtimai hadiseler üzerinde müessir olduğunu söylemekle kalmayarak, aynı zamanda bizzat fikirlerin ve ruhi hayatın onunla izah edildiğini iddia etmesi, kendisini tamamiyle Marx'a yaklaştırır (Ülken, 2015: 257). İbn-i Haldun, bir 19. Yüzyıl Marxcısı gibi, toplumsal olayların kökünü ekonomik temelde ve üretim araçlarında görmüş, ruhumuzu oluşturanın ekonomik koşullar olduğunu ileri sürmüş, neredeyse üstyapıyı altyapı belirler demiştir (Hançerlioğlu, 1985: 261). İbn-i Haldun, Devlet olana dek kısacası refaha ulaşana kadar kabile içi siyasi otoriteyle yetinmeyip, diğer kabilelerle mücadele edip sınırlarını genişletmek zorundadır. Sınırlarını genişleten Asabiyet, karşısına güçlü bir devlet çıktığında ona itaat ederek lükse ulaşacak ya da yok olacaktır. Eğer kendisinden zayıf bir devlet çıkarsa karşısına onu yıkacaktır. Devlet olmak için bu iki ihtimali yerine getirecektir. Medeni toplumlarda sınırlar genişledikçe kalabalık nüfus oldukça bireysel çıkarlar oluşacak ve ahlaki yozlaşmalar görülecektir. Bu insanların kontrol altında tutulabilmesi için güç ve baskının olması gereklidir. İbn-i Haldun dünya da gücün hak olduğunu savunur. Devlet adına ve devletin bekası için gücün kullanılması gerektiğinden bahsediyor. İbn-i Haldun, devletin kuruluşunu güce ve gücün kaynağını da asabiyete dayandırıyor ise de devletin istikrarını ve gelişip genişlemesini sağlamada bu faktörleri yeterli de görmemektedir. Ona göre devlet, esas itibarıyla asabiyetler için dünyevi bir nimet ve gaye olduğundan, kaçınılmaz bir biçimde rekabet ve ihtilaf duygularının

kaynağı olmaya devam edecektir. Her ne kadar galip asabiyet devleti, hakimiyeti altına aldığı diğer asabiyetlerle birlikte kuruyor ve aynı nimetleriyle tamamen kaynaştıkları, daha doğrusu farklılıkların tamamen ortadan kalktığı anlamına da gelmemektedir. Durumun böyle olmadığını, bilahare galip asabiyetin diğerlerini tasfiyeye girişmesi ve asabiyete ihtiyaç duymamaya başlaması da göstermektedir. Dolayısıyla devletin, hem istikrarı sağlayabilmesi hem rekabet ve ihtilaf duygularını engelleyebilmesi hem de geniş sınırlar üzerinde hakimiyetini tesis edebilmesi için bir başka faktöre dayanması gerekmektedir ki bunu sağlayabilecek teme faktör dindir. Çünkü dinin nihai hedefi dünyevi nimetler olmadığından, rekabet ve ihtilaf duygularının gelişmesine değil, insanlar arasında kardeşlik duygularının gelişmesine vesile olmaktadır. Dini mensubiyet, farklı asabiyetler arasındaki rekabet ve ihtilaf duygularını ortadan kaldırdınca, yapılan her türlü faaliyette Tanrı'nın rızasını kazanmak ön plana çıkar. Bu durumun hasıl olması demek, devletin istikrara ve geniş sınırları kavuşması için önünde hiçbir engelin kalmaması demektir. Zira artık insanların hedefleri de istekleri de hep aynı şeydir, Tanrı'nın rızasını kazanmak ve o uğurda canlarını da seve seve feda etmek. Akli siyaset tabiri yerine rasyonel siyaseti kullanmak daha yerinde olacaktır. İbn-i Haldun'a göre Rasyonel siyasette iki çeşit vardır. Birincisinde toplum devletten önce gelir. Devlet toplum içindir. Öz itibariyle siyaset budur. İkini ise toplum devlet içindir. Devletin menfaatleri Toplumun menfaatlerinden önce gelir. İkincisinde asıl olan devlet olduğu için baskı kaçınılmazdır. Hangi dine mensup olurlarsa olsunlar her devlet ikinci tür siyaseti seçmiştir. Örneğin Cihan Devleti olarak anılan Osmanlı Devleti için ve diğer Türk toplumları içinde, Devletin bekası her şeyden önemli olduğu için ikincisin seçmişlerdir. İbn-i Haldun'a göre yönetim tarzı, devlet idaresi, halka yumuşak muamele esasına dayanmalıdır. Devlet, eğer insanlara sert bir şekilde muamele eden, onların mahremiyetlerini araştıran, zulüm ve baskıyı devlet için gerekli gören bir otorite olursa insanların üzerine korku ve zillet çöker. Bu durumda yalancılık, hile karlık ve benzeri şeyler, insanlarda huy ve

karakter haline gelir. Dolayısıyla ahlaki zafiyet kaçınılmaz olur. Böyle bir devletin ömrü elbette ki uzun sürmez. Şayet yönetim yumuşak muameleye dayanırsa halk ve devlet tamamen bütünleşir. Böyle bir durumda insanlar devletin bekası için her şeyi yaparlar. İyi idarenin temel unsurları insanların can güvenliğini sağlamak ve geçim şartlarını kolaylaştırmaktır. İbn-i Haldun böylesi bir siyasal anlayışın gerçekleşmesini yöneticilerde bulunması gereken niteliklere bağlar. Ona göre, fazla zeki olan insanların yönetimde bulunmaları halinde yönetilen insanlara yumuşak muamele etmeleri pek nadirdir. Böylesi muamele daha çok vasat düzeydeki insanlar tarafından sergilenir. Fazla zeki olan idareciler, halktan beklenilmemesi gereken şeyleri beklerler. Bu yüzden de halk sıkıntıya düşer. Marxist sosyoloji teorisyenleri, İbn-i Haldun ile Marx arasında benzerlik kurmuş ve onu tarihsel materyalizmin öncülerinden birisi olarak görmüşlerdir. Kadim Çağın Müslüman Marx'ı şeklinde nitelenen İbn-i Haldun'un tarihsel materyalizmin öncüsü sayılmasının temel nedeni, onun toplumların sosyal ve siyasi yapılarını, onların geçim tarzlarına ve ekonomik etkinliklerine göre açıklamasıdır. İbn-i Haldun Mukaddimede ekonomik olayların diğer sosyokültürel ve siyasal olaylar arasında en önde geldiğini, toplumların oluşumunda temel etken olduğunu vurgulamıştır. O, ekonomik olayların toplumların yönünü belirlediğini iddia etmiş, toplumları, ekonomik üretim tarzlarına göre sınıflandırmış böylelikle de Marx'ın öncüsü olmuştur. İbn-i Haldun Marx'tan beş yüz yıl önce toplumların tarihsel gelişimlerini ekonomik olaylara dayandırdığı için Marxist sosyoloji kuramcılarının dikkatini çekmiştir. İbn-i Haldun, toplumlar arasında görülen farklılıkların, onların içinde bulunduğu iktisadi koşullardan kaynaklandığını, dolayısıyla belirtilen toplumlar arasında düşün, inanç, fikir yapısı, gelenek, görenek ve hayat biçimlerinde görülen ayrılıkların kökenini burada aramak gerektiğini vurgulamış, böylelikle de Marx'ın altyapının, yani ekonomik temelin din, sanat, felsefe, bilim, ahlak ve kültür gibi alanları içeren üstyapıyı belirlediğine ilişkin görüşünün adeta beş yüzyıl önce habercisi olmuştur. Devletin kahramanlara ve

güce dayandığını ileri sürmeleri nedeniyle İbn-i Haldun ve Machiavelli arasında benzerlik kurulmaktadır. Onlara göre zayıflar ve güçsüzler, her zaman için ezilirler (Arslan, 2015: 150-152). Machiavelli'nin silahlı peygamberler fetihlerde bulunurken silahsızların mahvolması biçimindeki görüşü benimsemesi ve bu görüş bağlamında şekillenen iktidar kavrayışıyla İbn-i Haldun'un asabiyet teorisi arasında koşutluklar vardır. İbn-i Haldun'un coğrafya, çevre ve iklimin topluma etkilerine dair temel tezlerinin Montesquieu'nun görüşleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, onun coğrafya ve iklimlerin toplum yapılarına tesirlerine ilişkin argümanlarının izlerini Montesquieu'da bulmak olanaklıdır. İbn-i Haldun Montesquieu'nun öncüsüdür. Garp'ta, devletlerin yapısını coğrafi şartlara göre tetkik ederek onların yükseliş ve yıkılış sebeplerini bu şartlarda araştıran ilk mütefekkir Montesquieu'dur. Bu bakımdan onun Esprit des lois'daki fikirleriyle İbn-i Haldun'un, Mukaddimesi arasında büyük benzeyişler vardır. İbn Haldun sosyal teorisini oluştururken coğrafi etkenleri ve doğal çevreyi betimlemiş, coğrafi faktörlerle doğal çevrenin nüfusun karakter ve eylemleri üzerine tesirlerine değinmiş, özellikle iklimin insanların fiziksel görünümü, rengi, karakteri, siyasal ve ekonomik faaliyetlerine etkisine işaret etmiştir. İbn-i Haldun'a göre toplumların oluşumunda, üretim tarzlarında ve yönetiminde coğrafya önem arz eder. Benzer bir biçimde yüzyıllar sonra Montesquieu'da ülkeleri yönlendiren temel kuvvet olan yasaların, önemli ölçüde, ülkelerin tabii durumuna, yani soğuk, sıcak ya da mutedil olan iklimine, toprağın türüne, yerine ve büyüklüğüne, insanların geçim tarzlarına, yani çiftçi, avcı ya da çoban olarak hayatlarını kazanma durumlarına göre biçimlendiğini bildirmiştir. Kısaca İbn-i Haldun ile Montesquieu'nun coğrafyanın toplum üzerindeki etkilerine dair görüşleri arasında paralellikler mevcuttur. Ayrıca İbn-i Haldun'a göre, insanlar arasında biyolojik bağların bulunduğu toplumlarda güçlü bir asabiyet vardır. Asabiyet bağı sayesinde toplumda birleşme ve bütünleşme sağlanır. Asabiyet, insanları bir arada tutan önemli bir sosyal bağdır, onlar arasında

birlik, dayanışma ve yardımlaşmayı temin eder. Böylece, topluda asabiyet, ya ortaklaşa düşünme, hareket etme, ortak değerler ve normlar sayesinde uyum ve düzen sağlanır. Benzer bir şekilde, Durkheim da mekanik dayanışmanın, yani kişilerin birbirlerine benzediği yapılarda uyum ve oydaşımın sağlanması noktasında asabiyetin önemli rol oynadığını vurgulamış, özellikle de İbn-i Haldun gibi, bireyler akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlı olduğu topluluklarda grup dayanışmasının güçlü olduğunu belirtmiştir.

2.4.3. Max Weber Sosyolojisinde Otorite Tipleri ve Siyaset İlişkisi

Siyasetin Sosyologları, siyaseti eğitim, aile gibi toplumsal konumlarda analiz etmektense der devlet aygıtı içinde irdelemeleri gerektiğini söyler. Siyaset kavramını devlet ile bu şekilde özdeş tutulmasının birçok nedeni vardır. Uzun bir süre siyaset sosyolojisi siyaset biliminin etkisi altında kalmıştır. Bunun için siyasal sürecin odağı ve tek dayanağı olarak devleti algılamalarına sebep olmuştur (Vergin, 2008: 27-35). Geleneksel siyaset biliminin oluşturduğu kavramsal çerçeve, siyaset sosyolojisini etkileyerek, özellikle siyaset kavramının tanımında kendisini göstermektedir. Siyaset nedir? Bu sorunun cevabı hala tartışılmaktadır. Ayrıca, siyasetin bir sanat mı, bilim mi yoksa bir yaşam gerçeği mi olduğu konusu da üzerinde durulan bir diğer tartışmadır (Daver, 1993: 1-50). Siyaset aslında bu üç unsuru da barındırmaktadır. Siyaset bilimleri literatürün de en çok alıntı yapılan siyaset adamı Harold Laswell, siyaseti “kimin nerede, ne zaman ve ne elde edeceğinin otorite aracılığıyla belirlenmesi” veya “kaynaklar ve değerlerin otorite ile dağıtılması” olarak tanımlar (Yayla, 2002: 3). Aristo ise insanları siyasal bir varlık olarak tanımlar ve insanoğlunun doğası gereği siyasal bir hayvan olduğunu belirtir (Yayla, 2002: 5). Birçok akademik kurumda siyasal olgunun, özellikle devlet yapıları çerçevesinde şekillendiği konusunda genel bir görüş birliği vardır. Geleneksel siyaset bilimi anlayışına göre, siyaset öncelikle devlet içerisinde şekillenir. Bu görüşü savunan araştırmacılar, siyaseti

devletle özdeşleştirirler ve devletin çözülmesi gereken temel olgu olduğunu kabul ederler. Örneğin, Prelot gibi siyaset bilimciler, devlet yapısını ve kurumlarını, büyük ölçüde hukuki bir yaklaşım ve egemenlik kavramı çerçevesinde incelerler. Eğer siyaset, devletin sınırları içerisinde bir olgu olarak kabul edilirse, bu durumda devleti tanımlamamız gerekecektir. Ancak devletin tanımı da farklı yaklaşımlar doğrultusunda değişiklik gösterebilir. Devletin varlığı, yalnızca onu oluşturan kurumlardan mı ibarettir? Buradaki sorun şu olacaktır: Devlet kurumlarında çalışan herkesin görevleri siyasal bir nitelik taşır mı? Örneğin, Topkapı Sarayı'nda görevli bir bekçi ya da Başbakanlıkta çalışan bir kayıt memurunun yaptığı işin siyasal bir boyutu yoktur. Aynı şekilde, bir lise öğretmenin yaptığı işin de siyasal bir niteliğe sahip olduğunu söylemek zordur. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, siyaset anlayışını devlete indirgemek ve kurumsal çözümleme yaklaşımını benimsemek, tanım ve yöntem açısından birtakım zorluklar doğurur. Max Weber, devletin başlıca özelliğini, şiddeti bir araç olarak kullanabilme yeteneğiyle tanımlar ve devletin bir siyasal örgütlenme olarak toplum üzerindeki iradesini kabul ettirebilmesi için güce başvurusu gerektiğini vurgular. (www.yenifelsefe.com). Weber, ulus devletin, bu özelliklere en iyi şekilde sahip olan bir devlet modeli olduğunu belirtir. Weber'e göre, ulus, belirli bir grup insanın başka insanlara karşı bir dayanışma duygusunu harekete geçirebilmesidir (Erkış, 2013: 57). Modern devletin bir diğer özelliği ise hukukla olan ilişkisidir. Modern devletler, yönetimlerini hukuk temeli üzerinde inşa ederler ve bu kurallar, hem devletin kendisi hem de kamu görevlileri ve yurttaşlar için bağlayıcıdır. Modern hukuk, geleneksel hukuktan farklı olarak, bilinçli bir biçimde usun ve iradenin ürünü olup, değişime açık ve kanunların tadil edilebilir olmasını gerektirir. Oysa geleneksel hukuk, değişmez normların ürünü olarak kabul edilir. Modern devletin otoriter bir yapıya kayması durumunda, egemenlik altındaki topraklarda, bireyi ya da aileyi ilgilendiren tüm faaliyetler üzerinde hakimiyet kurma potansiyeline sahiptir. Bu, modern ulus devletlerin, geleneksel devletlerden farklı olarak vatandaşlık/yurttaşlık

tanımında da görülebilir. Günümüz yurttaşlığı, belirli haklar ve yükümlülükler doğurur (Erkış, 2013: 61). Weber, devletin başlıca yönetim aracı olan bürokrasinin, toplumların karmaşıklığının artması ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte daha da güçleneceğini ve toplum üzerindeki etkisinin artacağını öngörmüştür. Gerçek şu ki, egemenlik ve itaat ilişkisi, her toplumda var olan evrensel bir ilişkidir. Ancak bu ilişkinin düzenleniş biçimi, her toplumda farklılık gösterir; örneğin Fransa, Çarlık Rusya'sı, Çin veya bir Afrika kabilesinde bu düzenleme farklılıklar arz edebilir.

2.4.3.1.Otorite ve Meşruluk Tipleri

Weber'in otorite tiplerini açıklarken kullandığı temel kavramlardan biri egemenlik, diğeri ise yasallıktır. Bir sosyal eylem, egemenlik ilişkisi temeline dayanır. Özellikle ekonomik açıdan önemli olan sosyal yapılar içerisinde egemenlik ilişkisi büyük bir rol oynar. Egemenlik, başkalarının davranışlarını kendi isteklerine zorla uyarlama gücünü ifade eder. Weber, iki tür egemenlikten bahseder: karşılıklı çıkarlar ve otorite ilişkileri. Weber'in özellikle vurgulamak istediği ikinci egemenlik türü, emretme gücüyle ilişkili olan otoriter ilişkiler olarak tanımladığı egemenlik tipidir. Weber, otoriteyi sosyal bir olay olarak ele alır ve otorite tiplerini açıklarken temel çıkış noktası olarak meşruluğu inceler. Her otorite, bu meşruluğu geniş halk tabakalarında güçlü bir inanç uyandırmaya ve bu inancı sürdürmeye çalışır (Kızılçelik, 1994: 258-259). Karizmatik otorite, Weber'in tanımladığı otorite ve meşruluk türleri arasında, diğeri iki türden daha zor açıklanabilen bir otorite tipidir. Karizma, bir şahsı sıradan insanlardan ayıran, ona doğüstü, insanüstü ya da en azından özel, istisnai güçler veya nitelikler atfeden bir özelliktir (Akın, 2014: 91-92). Karizma , liderin halk üzerinde oluşturduğu büyüleyici etkinin adıdır ve dinsel kaynaklıdır. Her şeyin hemen her çağda yeni değerler, ahlaksal dinsel ya da politik toplumlarda görülmesinin ardından, modern çağda güçlü liderlik özelliklerine sahip insanların yanı sıra seçkinler, sanatçılar, yazarlar ve sporcular arasında da yaraşır bir kavram haline gelmiştir. Modern çağ insanın sosyal,

kültürel ve siyasal sorunlara olan eğilimleri, toplumsal değişimdeki ilerlemelere bakıldığında azalma göstermektedir. Çağdaş dünyadaki bu yeni oluşum, insanların yönünü toplumsal sorunlardan çevirerek bütün beklentileri bireysellik temelinde düğümlenmektedir. Toplumsal sorunlara olan duyarlılık toplumsal dayanışma ve bütünleşme cemaatten cemiyete, birincilden ikincile geçiş süreçleri bireyselleşmeyi hızlandırmıştır. Bu düşüncenin kanıtı olarak çok partili parlamenter sistemlerde bireylerin seçim hakkını kullanma oranlarındaki düşüştür. Seçimlerdeki katılım oranlarının ülkelerin gelişmişlik durumları da dikkate alınarak söylenebilir ki o toplumu oluşturan bireylerin toplumsal sorunlara olan ilgilerinin bir göstergesidir. Kimin yöneteceğinden çok nasıl yöneteceğinin önemli olduğu ideolojik temelden, ekonomik temelli kaygılarla yöneticilerin seçildiği bir çağda bireysel yaşam adına tercih yapmak doğan bir sonuç haline gelmektedir. Dinlerin ve siyasal toplulukların kurucuları güven ve inanç bağıyla insanlar etrafında toplayarak karizmatik lider olmuşlardır. Mesajlarındaki anlamla o ana kadar var olmayan bir değerler sistemi kurmuşlardır. Bu değerler sistemi toplumun arzuladıklarını temin ederken insanları düştükleri yıkımdan kurtarmak için mutlak manada bir kurtarıcıya olan gereksinimi kaçınılmaz kılmıştır. Ülkemize baktığımızda seçimlerde liderlerin kullanmış olduğu sözlerde bunları rahatlıkla görebiliriz. Toplumdaki hakim umutsuzluk hali, kökten bir değişim ihtiyacını doğururken, meşaleyi tutuşturacağına dair inanç geliştiren bu kurtarıcılar siyasal ya da dinsel araçlarla toplumu peşinden sürüklemişlerdir. “Kollektif bilincin, cemaat, ümmet, millet kavramlarının zayıflayıp tüm bunların önüne birey bilincinin geçtiği dönemler karizmatik liderlerin varlığını tehlikeye düşürmektedir” (Kaya, 2013: 101). Weber, karizmanın rutinleşmesi kavramını geliştiriyor ve karizmatik otoritenin ve meşruluğun ister istemez kısa süreli, kısa ömürlü bir otorite tipi olduğuna işaret ediyor. Karizmatik gücün geçerliliği için belirleyici olan şey güce bağımlı olanların kabulüdür (Akın, 2014: 93). Karizmatik otoritenin istikrarsızlığa neden olabileceğini ya da rutinleşerek değişime uğrayacağını

öngörüyor. Weberin karizmatik otoritenin ve bir liderin karizmasına bağlanmanın us dışı temellere dayandığını belirtmesinden hareketle, birçok araştırmacı bu tip bir otoritenin ve meşruluğun ussallaşma sürecinde yol kat etmiş olan çağdaş sanayi toplumlarından daha çok az gelişmiş, geleneksel toplumlarda var olduğunu, başka bir deyişle, sanayi toplumunun rasyonel düşünce çerçevesinden yoksun ya da ona henüz erişememiş toplumların ve örneğin, özellikle batı dışı toplumların karizmatik liderlerin yeşermesi için uygun bir ortam teşkil ettiğini belirtiyorlar. Türkiye’de de politikacılar ve bazı siyaset analistleri aynı doğrultuda beyanlarda bulunuyor ve karizmatik liderliğin çağdışılığına işaret etseler de seçim sonuçlarının da peş peşe gösterdiği gibi toplumun önemli bir çoğunluğunu sürüklemeye ve mobilize etmeye imkânına sahip olan son dönemlerdeki siyaset adamlarının karizma olgusu, yönelttikleri yadsıyıcı görüşleri sanki reddediyor gibi. Örneğin Recep Tayyip Erdoğan gibi liderlerin peş peşe aldıkları büyük oy oranları ise Karizmatik lidere ait olan Karizmatik gücün hala devam ettiğini gösteriyor. “Unutulmamalıdır ki Peygamberin havarileri, Komutanların bedenleri, liderlerin de takipçileri vardır” (Akın, 2014: 94).

Sonuç

Jeopolitik konum, devletlerin karar alma süreçlerini ve otoritenin meşruiyetini etkileyebilir. Enerji kaynaklarına sahip bir ülke veya stratejik ticaret yolları üzerinde bulunan bir devlet, yalnızca iç otoritesini değil, aynı zamanda uluslararası sistemdeki etkisini de bu faktörlerle güçlendirebilir. Weber’in karizmatik otoritesi, tarih boyunca jeopolitik avantajı güçlü liderlerin nasıl kullandığını gösterirken; geleneksel otorite ise bu avantajların kurumsallaşarak uzun vadeli stratejik unsurlara nasıl dönüştüğünü açıklar.

Max Weber’in sosyolojisinde tanımladığı otorite tipleri – geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal devletlerin yönetim biçimlerinin meşruiyet zeminini açıklarken, bu otorite tipleri, devletin jeopolitik konumunun ulusal ve uluslararası politikadaki rolüyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin, geleneksel otoriteye dayalı devletlerde,

jeopolitik konum genellikle tarihsel olarak inşa edilmiş bir güç kaynağıdır ve devletin devamlılığı açısından kritik bir unsur olarak görülür. Karizmatik otoritenin hâkim olduğu durumlarda ise liderler, jeopolitik avantajları dinamik bir şekilde kullanarak hem iç hem de dış politikada etkili olabilir. Yasal-ussal otoriteye sahip modern devletler içinse jeopolitik konum, rasyonel bir stratejiyle ulusal çıkarların maksimum düzeyde korunmasını sağlar.

Bu perspektif, klasik jeopolitik teorilerle desteklendiğinde daha da derinleşir. Mackinder'in "Kalpgah Teorisi", Spykman'ın "Kenar Kuşak Teorisi" ve Mahan'ın Deniz Gücü Teorisi, devletlerin jeopolitik konumlarının uluslararası sistemdeki güç dengelerini nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Örneğin, Mackinder'in teorisi, Avrasya'nın merkezi bölgelerinin kontrol edilmesinin küresel hâkimiyet için kritik olduğunu savunurken, Weber'in otorite tiplerinden geleneksel otorite, bu kontrolün tarihsel ve kültürel bir meşruiyet çerçevesinde nasıl şekillendirilebileceğini açıklar. Benzer şekilde, Spykman'ın kenar kuşak stratejisi, yasal-ussal otoriteye sahip modern devletlerin çevresel bölgelerde dengeleyici bir rol oynama eğilimlerini açıklayabilir.

Siyaset teorileri bu bağlamda, devletlerin uluslararası sistemdeki davranışlarını anlamada jeopolitik konumu temel bir değişken olarak kabul eder. Realist teori, jeopolitik avantajların güç arayışında nasıl kullanıldığını açıklarken; liberal teori, bu avantajların işbirliği ve barışçıl ilişkiler için nasıl bir fırsat sunduğunu ortaya koyar. Konstrüktivist bakış açısı ise jeopolitik konumun, devletlerin kimliği ve uluslararası sistemdeki algısı üzerindeki etkisini vurgular.

Sonuç olarak, Max Weber'in otorite tipleri, siyaset ve jeopolitik teorilerle birleştirildiğinde, jeopolitik konumun devletler açısından yalnızca fiziksel bir gerçeklik değil, aynı zamanda otoriteyi pekiştiren ve uluslararası sistemdeki pozisyonlarını güçlendiren bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, jeopolitik konumun doğru stratejilerle yönetimi, devletlerin hem ulusal hem de küresel düzeyde başarılı bir aktör olmalarını sağlayacaktır. Devletlerin

önünde birçok seçenek bulunmaktadır ve bu seçeneklerin belirlenmesinde, çalışmamızda örneklerle açıkladığımız jeopolitiğin önemi, devletler yerkürede var oldukça her zaman geçerli olacaktır.

Kaynakça

Akengin, H. (2013). Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi. Ankara: Pegem Akademi yayıncılık.

Alptekin, M.Y. (2013). Sosyolojide Coğrafyacı Yaklaşım ve Trabzon'da Toplumsal Karakterin Ekolojik Yorumu, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Yıl 8, Sayı 15, Sayı: 78-82.

Amireh, M.P. (2003). Caspian Energy, EIAS, Brussels.

Arı, T. (2002). Uluslararası İlişkiler Teorileri. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arslan, T. (2015). İbn Haldun, Mukaddime1. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

Bostanoğlu, B. (1999). Türkiye-ABD ilişkilerinin Politikası. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Brzezinski, Z. (1998). Büyük Satranç Tahtası, Çev: Ergun Kocabıyık, İstanbul: Sabah Kitapları.

Cömert, S. (2001). Jeopolitik ve Türkiye'nin Yer Aldığı Yeni Jeopolitik Ortam. İstanbul: Harp Akademileri Yayını.

Crandall, M.S. (2006). Energy Economics, And Politics in The Caspian Region: Dreams and Realities, Praeger Security International, Westport CT. p.264.

Çağrııcı, M. (2013). Asabiyet. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991, c:3 S. 453-455 den akt. Ali Çiftçi ve Nihat Yılmaz, İbn Haldun'un Siyaset Teorisi ve Siyasal Sistem sınıflandırması, International Periodical For The Languages, Volume 8/7 Summer, P. 83-93.

Daver B. (1993). Siyaset Bilimine Giriş. Ankara: Siyasal Kitapevi.

Davutoğlu, A. (2000). Medeniyetler Çatışması, Fukuyamadan Huntington'a Bir Bunalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorisinin Pragmatik Kullanımı. Ankara: Vadi Yayınları.

Davutoğlu, A. (2013). Stratejik Derinlik. İstanbul: Küre Yayınları.

Davutoğlu, A. (2014). Küresel Bunalım. İstanbul: Küre Yayınları.

Dugin, A. (2005). Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım. (İ. Vügar, Çeviri Ed.). Ankara: Küre Yayınları.

Dugin, A. (2010). Rus Jeopolitiği; Avrasyacı Yaklaşım. İstanbul: Küre Yayınları.

Ekberov İ.T. (2003). The Role and Ecomonic İmportance of Caspian Sea Region, Materials of the İnternational Bakü, p.66-67.

Erkiş, İ.U. (2013). Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, ISSN: 1303-8370, Ekim Sayı 26-27,61.

Fındıklıoğlu, Z.F. (1941). Jeopolitik. İstanbul: Gençlik kitapevi.

Fındıklıoğlu, Z.F. (1950). İçtimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Fontaine, A. (2001). Fukuyama'dan Huntington'a Yapay Paradigmalar, İdea Politika Dergisi. Sayı: Kasım, s. 27.

Fukuyama, F. (1989). The End Of History, The National İnterest. Summer. Number: 16.

Goodman (1972). İbn Khaldun and Thucydides, American Oriental society, p. 257.

Gönlübol, M. (1996). Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1945). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Griffiths M. (2002). International Relations Concepts, London, p.91.

Günel, K. (2002). Coğrafyanın Siyasal Gücü. İstanbul: Çantay Kitapevi.

Haçerlioğlu, O. (1985). Felsefe Ansiklopedisi, Düşünürler Bölümü. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Holger, H.H. (2003). Jeopolitik: Hitler, Houshofer ve Lebensraum, Jeopolitik Strateji ve Coğrafya, (K.Tuğrul. Çeviri Ed.). Ankara: ASAM,

Huntington, S.P. (1995). Medeniyetler Çatışması. (Y. Murat. Derleyen Ed.). İstanbul: Vadi Yayınları.

Huntington, S.P. (2000). Medeniyet Çatışması. Ankara: Vadi Yayınları.

Huntington, S.P. (2012). Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması, (T. Mehmet.ve T. Mehmet. Çeviri Ed). İstanbul: Okyanus Yayınları.

İbadoğlu, Q. (2002). Azerbaycanın İnkişaf Stratejyasında Neftin Rolu: Protestan Hazar Nöğtesiyle, 2023 Dergisi, Number:18, 15 Ekim. p.73.

İlhan, S. (1989). Jeopolitik Duyarlılık. Ankara: TTK Basımevi.

Karabulut, B. (2013). Strateji Jeostrateji Jeopolitik. Ankara: Barış Kitabevi.

Kaya A.V. (2013). Karizmatik Liderlik ve Toplumsal Değişim, Atatürk-Hitler Humeyni. İstanbul: Hemen Kitap Yayıncılık.

Kızılçelik, S. (1994). Sosyoloji Teorileri. Konya: Yunus Emre Grafik Tasarım.

Lannig, M.L. (1988). En büyük 100 Asker: Tarihin Gelmiş Geçmiş En Etkili Askeri Liderleri, (B. Dişbudak. Çeviri Ed.). İstanbul: Show Kitap Tarih Dizisi.

Mackinder, H. (1996). A study in the Politics of Reconstruction, National Defence University Press. p.170-190.

Özey, R. (2002). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği. İstanbul: Aktif Yayınev.

Özey, R. (2007). Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya. İstanbul: Aktif Yayınları.

Özey, R. (2010). Merkezi Türk Hâkimiyeti Teorisi. İstanbul: 21. Asır Yayınevi.

Özmen A. (2004). Birleşik Devletler Topluluğu Ülkesi. Azerbaycan Günlüğü 1991-2004. Bakü.

Sandıklı, A. (2015). Türkiye'nin Jeopolitiği. İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Scolosky R. And Charlick T. (1999). NATO and Caspian Security, Washington. p.69.

Scolosky R. And Charlick T. (2001). Threats to Western Energy Supplies, Rand Publications. p.19.

Sempa, F.P. (2000). Mackinder's World American Diplomacy. Volume V. Number 1. North Carolina.

Seversky, A.P. D. (1950). Air Power: Key to Survival, New York: Simon and Schuster.

Smith, M.F. (2001). The Geopolitical Landscape-Cold War. Germany. Space and Policy, Number.3. p.213.

Spykman N.J. (1938). Geography and Foreign Policy, Robert L. Politics and The International System 2nd ed. New York. J.B. Lippincott, Company, p. 372-377.

Sucayev, F. (2003). Azerbaycanda Gaz Hasılatı ve Ona Olan Talebin Karşılansının Başlıca İstikametleri, Azerbaycan Müstegillikden

Sonra Beynelxalq Konferansın Materyalleri, Bakü, 3-4 Mart, s.36-37.

Şimşek, H. (2002). Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi. İstanbul: IQ kültür sanat yayıncılık.

Tarakçı, N. (2003). Devlet Adamlığı Bilimi, Jeopolitik ve Jeostrateji. İstanbul: Çantay Kitapevi

Taşer, M. (2002). Düünden Bugüne Jeopolitik. İstanbul: Ülke Kitapları.

Türköne, M. (2013). Siyaset. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Ülken, H.Z. (2015). İslam Düşüncesi: Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Vergin, N. (2008). Siyasetin Sosyolojisi. İstanbul: Doğan Kitapevi.

Vergin, N. (2014). Siyasetin Sosyolojisi – Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar. İstanbul: Doğan Kitap yayıncılık.

Versan, V. (1946). Jeopolitiğin Tarifi. İstanbul: Gençlik Kitapevi.

Yayla, A. (2002). Siyaset Teorisine Giriş. Ankara: Liberte Yayınları.

Yayla, A. (2014). Siyaset Teorisine Giriş. İstanbul: Kesit Yayınları.

Wirtschaft and Geselleschaft, (2014). Max Weber, Oxford University Press,(A.Bahadır. Çeviri Ed.). Bürokrasi ve Otorite. Muğla: Adres yayınları.

www.yenifelsefe.com

<http://www.bp.com/centres/energy>

<https://www.worldenergy.org/publications>

<http://www.eia.gov/cuontries/index.cfm>

<http://makalem.tr.gg/ABD/Mehmet-ATAY.htm>

<http://www.rferl.org/featuresarticle/2005>

BÖLÜM 5

İNSAN ÜZERİNDE DENEY SUÇU

Neslihan Z. AKKANAT¹

Giriş

İnsanlık tarihiyle başlayan tıp bilimi, insan sağlığını korumayı ve hastalıkları iyileştirmeyi amaçlamıştır. Tıp biliminin gelişmesi ve birçok hastalıklara çare bulunması yapılan deneme ve deneylerle yoluyla olmuştur. Bilimsel çalışmaların önemli bir aşaması olan deneyler bir gerçeği ortaya çıkartmak veya bir varsayımı ispatlamak amacıyla yapılmaktadır. Bilimsel gelişmeler, son yıllarda önceki yıllara göre daha hızlı gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu nedenle tıbbi deneylerle ilgili uluslararası ve ulusal mevzuatlar zorunlu hale gelmiştir. Böylece deneye tabi tutulanların, haklarının korunması sağlanmaya ve bilimsel araştırmaların da önü kesilmemeye çalışılmaktadır.

İnsan üzerinde deney yapılamamasını ileri süren yaklaşımlar mevcuttur ancak insan, fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak kompleks bir varlık olduğu için insan bedeni üzerinde deney yapmak zorunluluktan kaynaklanmaktadır. İnsan üzerinde deney yapılmaması beraberinde birçok sorunu ve cevaplanamayan soruları getirmektedir. Tıp biliminin ilerlemesi için elzem olan

¹ Doktora, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sağlık Hukuku Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0001-9390-775X

deneyler, gereklilik olması durumunda uygulanmalı ve hastalıklara çare bulunma amacı gütmelidir. İnsan üzerinde yapılan deneyler, kişilik ve sağlık hakkını tehdit etmeyecek şekilde yapılmak zorundadır ve mevzuatta belirtilen düzenlemelere uygun olarak ve etik ilkeler göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Hukuk ve etik dışı yapılan deneyler cezai yaptırıma tabidirler.

Deney Kavramı ve İnsan Üzerinde Yapılan Deneylerin Tarihçesi

Bilimsel gelişmenin en önemli aracı olan deney, genel anlamda; “bilimsel bir gerçeği, yasayı ya da varsayımı göstermek, saptamak, doğrulamak, kanıtlamak ereğiyle, belirli yöntem ve kurallara uygun olarak yapılan işlem” (TDK; 15.05.2025) Araştırma aşamasında olan ve insanlara uygulandığında nasıl bir sonuç ortaya çıkacağı tam anlamıyla bilinmeyen yöntemlerin uygulanması da tıbbi deney olarak tanımlanmaktadır (Özgür, 2012: 182).

Tıbbi yöntem, tıbbi cihaz veya tedavinin insanlar için etkili ve güvenli olup olmadığını ortaya koyan faaliyetler klinik araştırmalardır. Dolayısıyla deney ve denemelerin klinik araştırmalar olduğunu söylemek mümkündür (Bayındır, 2018: 96). Gönüllü insanlar üzerinde gerçekleştirilen ve belli bilimsel sorulara cevap bulmak için yapılan araştırmalara klinik deneyler denilmektedir (sağlık.gov.tr; 15.05.2025). Klinik araştırmalarda, hastayı iyileştirmekten ziyade araştırmanın sonucunun gözlenmesi söz konusudur (Özgül, 2017: 839).

Tıbbi araştırmalar, sağlıkla ilgili teknolojiden en fazla etkilenen alandır (Ögenler, 2015: 38). Tıp alanında yapılan bilimsel deneylerin, hastalıkları iyileştirmekten ziyade gelecekteki hastalıkların tedavilerinde kullanılan ve kesinleşmemiş olan tıbbi teorilerin kabul veya reddedilmesine yönelik olduğu görülmektedir.

Bu nedenle, tıbbi deneyler olumlu olabildiği kadar olumsuz da sonuçlanabilmektedir (Bayındır, 2018: 94)

İnsan üzerinde yapılan deneylerin geçmişine bakacak olursak; tıbbi deneyler, tıp biliminin başlaması ile eş güdümlüdür demek mümkündür. Herophilus ve Erasistratus tıp okulunu kuran ilk kişiler olarak tarihe geçmişlerdir ve halkın önünde cesede disseksiyon (parçalara ayırma) yaptıkları ileri sürülmüştür. Aynı zamanda Ptolomerler döneminde, mahkûmlar canlı iken disseksiyon yapıldığı böylece, doğanın gizeminin çözüleceği varsayılmıştır. Tarih boyunca deneklerin alt sınıftan insanlardan seçildiği görülmüştür. Örneğin; M.S. 2. yy'da İranlı prensin, tıp öğrencilerine üst statüde olmayan, alt statüden seçtikleri kişiler üzerinde deneyler yapıp, tecrübe etmeleri gerektiği yönünde önerilerinin olduğu ileri sürülmüştür. Bir diğer örnek ise; 1685'te, Kral 14. Louis'in rektumunda oluşan kitleyi yok etmek için cerrah olan Charles Felix'e görev verilmiştir. Felix, Kralı ameliyat edeceği döneme kadar, alt sınıftan seçtiği kişileri yapacağı ameliyat için denek olarak kullanmış ve bu yoksul insanlar üzerinde pratik yapmıştır, deney kurbanlarını da halkın haberi olmaması için gece gömmüştür (www.deontoloji.hacettepe.edu.tr,15.05.2025). Buna benzer birçok örnekler tarihi kayıtlar mevcuttur.

Hipokrat geleneğine sahip hekimler, yaptıkları tıbbi araştırmalarda ilk denekler kendileri olmaktadır yani ilk deneyleri kendi üzerlerinde yapmaktaydılar. Yaptıkları deneylere insanları dâhil etme durumu, üzerinde yoğun olarak düşünüldükten sonra ve zorunlu olarak yapılmaktaydı ve hastaların iyiliği esas alınmaktaydı. Pasteur, Paul Ehrlich ve Robert Koch'un çalışmalarında Hipokrat geleneğini görmek mümkündür (Altunkaş, 2011: 52). İnsanlık tarihi boyunca deneyler mevcut iken, insanlar üzerinde deney yapılmasının 19 yy'da Avrupa ülkelerinde yaygın olmadığı görülmektedir. Ancak insan üzerinde yapılan deneyden

ötürü ceza verilmesi durumu, 1767 yılında Baker Stapelter davasında görüldüğü söylenebilir (Hakeri, 2020: 517) fakat bu konuyla ilgili yazılı ilk örneğe 1852 yılında rastlanmaktadır. Bu yılda yayınlanan Alman Tıp Dergisinde Albert Neisser tarafından gnotokkus (bel soğukluğu) etkenli olan frengi hastalığıyla ilgili çalışmasında, frengili bir kadın hastadan mikrobu alıp 17- 28 yaş aralığındaki on bir kadın ve erkeğe mikrop enjekte etmiştir ve bu işlem sonucunda bu kişiler frengiye yakalanmışlardır. Ancak Neisser'in bu çalışmayı deneklere bilgi vermeden yaptığı ortaya çıkmış bunun sonucunda da Neisser'e kınama ve para cezası verilmiştir (Altunkaş, 2011: 51). Amerika Birleşik Devleti ordusunda cerrah olan William Beaumont 1833'te üzerinde deney yapılan kişinin rıza göstermesi gerektiği kayıtlara ilk geçen örnektir (Bandır & Elibol, 2021: 709).

Ancak, tıp tarihinde etik ilkelere uyulmadan yapılan deneylerin devam ettiğini söylemek mümkündür. 1920'lerin sonunda, Lübeck Çocuk kliniğinde yatan çocuklara deney amaçlı canlı basillerle aşılanmışlardır ve bu aşılanma sonucunda birçok çocuk tüberküloza yakalanıp ölmüştür. Yaşanan bu olumsuz durumdan sonra tartışmalar büyümüş ve Alman İçişleri Bakanlığı 28 Şubat 1931'de insan üzerinde deney ve tedavilerle ilgili Richtlinien Tüzüğü'nü yayınlamış ve hastanelerde yapılan araştırmalar kurallara bağlanmıştır. Bu tüzük tıbbi tedavi ve girişimlerin insanlardan önce hayvanlar üzerinde denenmesi, daha sonra da denegin rızası alınması gerektiği ve çocuklar üzerinde olmamak koşuluyla deney yapılabileceği hususlarını içermiştir (Altunkaş, 2011: 56). Aynı zamanda Richtlinien Tüzüğü, etik olmayan insan üzerinde yapılan deneylerin ceza kapsamına alınmasıyla birlikte yararlılık ve zarar vermeme ilkesi ile birlikte "hasta" esası üzerinde durmuştur. Bu tüzüğün önemi belirlenen ilkelerinden çok tarihte bilinen ilk aydınlatılmış rıza konusuna yer vermiş olmasıdır (Wollman and Winau, 1996: 1446).

II. Dünya Savaşı boyunca Richtlinien Tüzüğü'nün aksine hareket edildiği görülmüştür. Savaş sonrasında savaş suçlularının yargılanması için kurulan Nuremberg Duruşmalarında Nazi doktorları, birçok insanın hayatının kurtulması için birkaç insanın hayatının feda edilmesinin zorunluluk olduğunu savunmuşlardır (www.deontoloji.hacettepe.edu.tr, 15.05.2025). Nuremberg Mahkemeleri, insanlar üzerinde deney ve deneme kavramlarını bütün yönleriyle ele alıp tartışan ilk platform olması ve uluslararası belge niteliğine sahip olması açısından son derece önemlidir. Çünkü bu yargılamalar sonucunda, deney yapılırken uyulması gereken etik ilkeler belirlenmiştir (Pazarcı, 2012: 32). Nuremberg mahkemelerinin yanı sıra 1932-1972 yılları arasında siyahi erkekler üzerinde frengi deneyi yapılmış ancak tedavisi olduğu halde deneklere bilgi verilmemesi sonucunda birçoğunun öldüğü, ırksal eşitsizlikleri barındıran Tuskegee deneyleri de etik ilkelerin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır (Alsan ve Wanamaker, 2016: 30).

İnsan Üzerinde Yapılan Deneylerle İlgili Uluslararası Düzenlemeler

İnsan üzerinde yapılan deneylerin etik kurallara bağlanmasında ve bu kurallar çerçevesinde hukuki düzenlemelerin yapılmasında Nuremberg Mahkemesi son derece önemlidir. II. Dünya savaşıdan sonra Nuremberg Mahkemelerinden sonra oluşturulan Nuremberg Kodunda belirtilen temel ilkeler şunlardı: Denek gönüllü rıza vermeli ve yasal kapasiteye sahip olmalıdır. Deneyden elde edilecek sonuçlar, başka yöntemle elde edilemeyecek şekilde ve toplum faydasına olmalıdır. İnsan üzerinde yapılacak olan deney, hayvan deneylerinin sonucuna dayalı olarak tasarlanmalıdır ve deneyler fiziksel ve zihinsel ıstıraptan kaçınılacak şekilde uygulanmalıdır. Söz konusu deney, ölüm veya sakatlığa neden olabilecekse deney yapılmamalıdır. Deneyde girilecek risk hiçbir zaman sağlanacak olan faydadan daha yüksek

olmamalıdır. Düşükte olsa yaralanma, sakatlanma durumlarına karşı tedbir alınarak deney ortamı hazırlanmalıdır ve deney sadece yetkin kişiler tarafından yapılmalıdır. Son olarak da deney sırasında insan deneye devam edemeyecek duruma gelmiş ise deney sonlandırılmalıdır (Code Nuremberg,1949: 181).

Nuremberg Kodundan sonra 1964 yılında Dünya Tabipler Birliği tıbbi deneylerde uyulması gereken etik çerçeveyi belirlemek üzere Helsinki Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Bildirge' de Nuremberg Code' da belirtilen ilkeler detaylandırılmış ve bir miktarda gevşetilmiştir. 1975, 1983, 1989, 1996, 2000, 2008, 2013 yıllarında olmak üzere yedi defa revize edilmiştir (Hakan ve Temel, 2016: 226).

Bir diğer uluslararası düzenleme olan ve 173 ülkenin taraf olduğu 23 Mart 1976'da yürürlüğe giren, 15 Ağustos 2000'de ülkemizin üye olduğu Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinde, insan hak ve özgürlükleri esas alınmıştır ve 7. Maddesinde *“Hiç kimse işkenceye ya da zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmaya maruz bırakılamaz. Özellikle, hiç kimse kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tabi tutulamaz.”* Şeklinde düzenleme son derece önemlidir.

Son derece önemli olan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1160 (1991) sayılı Tavsiye Kararı doğrultusunda “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi” hazırlanmıştır ve “İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi” Avrupa Konseyi kapsamında 4 Nisan 1997 tarihinde imzaya açılmıştır. TBMM, 3 Aralık 2003 tarih ve 5013 sayılı kanun ile Sözleşme'nin onaylanması uygun bulunmuştur. Bu kanun uyarınca Sözleşme 16 Mart 2004 tarihinde onaylanmıştır. İnsan hakları açısından ve biyoetik konuları temel alması açısından son derece önemli bu sözleşmenin genel hükümlerinde; tıbbi müdahaleler için aydınlatılmış rıza, sağlığa

erişimde eşitlik, çocuk hasta veya deneklerde, yasal temsilcinin tıbbi müdahaleye onay verebileceği gibi esaslar belirtilmiştir. Ayrıca, Biyotıp Sözleşmesinde şu konulara değinilmiştir: Deneklere hakları ve yasal güvenceleri hakkında bilgi verilmeli ve etik kararlar multi disiplinler bir kurul tarafından verilmelidir. Aynı zamanda araştırma amacı ile embriyo oluşturmak yasaktır ve in vitro embriyo oluşturulması, yasalar mümkün kıldıkça ve embriyo yeterince korunabiliyorsa yapılabilir. Üzerinde araştırma yapılmasını kabul eden kişi, istediği zaman onayını geri alabilir. Sözleşmenin 15, 16, 17 ve 18. Maddelerinde “bilimsel araştırmalar” başlığı altında detaylı olarak düzenlendiği gibi, 1997 yılında yayınlanan “Unesco İnsan Genomu ve Hakları Evrensel Bildirgesi” nde ise insan genomu ile ilgili çalışmalara etik ve hukuki sınırlar çizilmektedir.

Son olarak da 1 Ocak 2025 itibarıyla, AB genelinde yürürlükte olan bu yönetmelik, tüm klinik araştırmaların Avrupa İlaç Ajansı'nın (EMA) dijital platformu olan Klinik Araştırmalar Bilgi Sistemi (CTIS) üzerinden yürütülmesini zorunlu kılmıştır. CTIS, başvuru, değerlendirme ve denetim süreçlerini tek bir dijital platformda birleştirerek, özellikle çok uluslu araştırmalar için süreçleri kolaylaştırmaktadır. 18 Haziran 2024'te yürürlüğe giren yeni şeffaflık kuralları, ticari sırlar ve kişisel verilerin korunması dışında, klinik araştırma verilerinin kamuya açık hale getirilmesini sağlamaktadır.

İnsan Üzerinde Yapılan Deneylerle İlgili Ulusal Mevzuatlar

Ulusal mevzuatlarımız, uluslararası mevzuatlarla paralel olacak şekilde düzenlenmektedir. İnsan üzerinde deney yapma hususu, Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın “kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı” başlığı altında; 17.madde de “*Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda*

yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz.” Şeklinde düzenleme yapılarak insan üzerinde yapılan deneylerin hukuki çerçevesi ana hatlarıyla belirlenmiştir.

Türk Ceza Kanunu’nda insan üzerinde deney konusu ile ilgili detaylı düzenlemeler yapılmıştır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunun 77. Maddesinin (e) fıkrasında “*Bilimsel Deneylere Tabi Kılma*” insanlığa karşı suçlar başlığı altında yerini almıştır. Yine TCK’nın “İnsan üzerinde deney” başlığı altında; 90. Madde’ de hukuka aykırı insan üzerinde deney yapılması durumunda verilecek cezalar ve insan üzerinde yapılacak deneyin hukukiliği düzenlenmiştir.

Bir diğer düzenleme ise, 29.12.1995 yılında ilk defa yayınlanan “İlaç ve Biyolojik Ürünlerin Klinik Araştırmaları Hakkında Yönetmelik” 13 Nisan 2014 yılına gelene kadar sekiz defa revize edilmiştir. 1960 yılında yayınlanan “Tıbbi Deontoloji Nizamnamesi” nin 11. Maddesinde de hukuk dışı insan üzerinde yapılan tıbbi deneylerle ilgili düzenlemeyi görmek mümkündür. 1993 yılında yürürlüğe giren “İlaç Araştırmaları Hakkında Yönetmelik” de ise insanlar üzerinde ilaç araştırmaları için düzenleme görülmektedir. 1998 yılında yayınlanan “Hasta Hakları Yönetmeliği”nde “tıbbi araştırmalarda rıza” başlığı altında, detaylı düzenleme söz konusudur.

Bir diğer düzenleme ise niteliği açısından farklılık arz eden ancak tıp araştırmaları açısından son derece önemli olan 13 Nisan 2013 yılında yürürlüğe giren 28617 Sayılı “Klinik Araştırmalar Hakkında Yönetmeliği”. Yönetmeliğin 1 ve 2. Maddesinde klinik araştırmaların amaç ve kapsamı belirtilmiştir. Ayrıca 5. Madde de araştırmanın genel esasları 6,7,8 ve 9. Maddede çocuk, lohusa, gebe, kısıtlı ve yoğun bakımdaki hastaların araştırmaya katılmaları detaylı bir şekilde düzenlenmiştir.

İnsan Üzerinde Yapılan Deney Suçu

Bilimin gelişmesi için deneylerin varlığı şarttır. Özellikle tıp biliminde gerek laboratuvar ortamında gerekse insan veya hayvanlar üzerinde deneyler yapılarak ancak hastalıklara çare bulunmaktadır. 1982 Anayasasının “Bilim ve sanat hürriyeti” başlığı altında “*Madde 27 – Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir*” şeklinde düzenleme yapılmıştır. Bu açıdan bakılacak olursa deneylerin, araştırmanın önemli bir parçasını olduğu ve özgür bir şekilde yapıldığı takdirde bilime katkı sağlayacağı mümkün olacaktır. Ancak burada bilimsel araştırma ve deneyler, “özgürlük” ifadesi sınırsız olmamakla beraber belli hukuki ve etik kurallara bağlanmıştır.

Tıbbi müdahalelerde olduğu gibi insan üzerinde yapılan deneylerde de kişinin, üzerinde yapılacak olan deneye rıza göstermesi gerekmektedir. Yapılacak olan insan üzerindeki deneyin hukuki şartları sağlayabilmesinin esasını “*rıza*” oluşturmaktadır. Diğer adı “onam” olan rıza; bir kişinin kendisi ile ilgili bir konuda başka bir kişinin tasarrufla bulunmasına izin verme durumudur. Rıza bir hukuki işlemdir ve irade beyanıyla ortaya çıkmaktadır. Rızaya yönelik irade beyanının açıklanmasıyla sonuçları doğmaya başlamaktadır. Kişinin rızaya dayalı irade beyanını özgürce verebilmesi gerekmektedir. Korkutma, hile, hata gibi unsurlarla verilen rıza sakatlanmaktadır. Aynı zamanda verilen rızanın kanuna, kamu düzenine ve genel ahlak kurallarına aykırı olmaması gerekmektedir (Çınarlı & Aykın, 2016: 329)

1982 Anayasasında “Kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı” başlığı altında madde 17 – “Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz” şeklinde düzenleme yapılarak rıza

göstermeden kişiye deney yapılması hususunun yasaklandığı görülmektedir.

Biyotıp sözleşmesinin 16 maddesinde de “Üzerinde araştırma yapılan kişilerin korunması” ile ilgili “Bir kimse üzerinde araştırma, ancak aşağıdaki şartların tümünün yerine getirilmesi halinde yapılabilir: i) insanlar üzerindeki araştırmayla karşılaştırılabilir etkinlikte başka bir seçeneğin bulunmaması; ii) araştırmaya konu olan şahsın maruz kalabileceği tehlikelerin, araştırmanın beklenen yararlarıyla oransız olmaması; iii) araştırma projesinin bilimsel değerinin, araştırma amacının öneminin değerlendirilmesi ve etik bakımdan kabul edilebilirliğinin çok disiplinli bir gözden geçirmeye tâbi tutulması dahil, yetkili bir kurum tarafından bağımsız bir şekilde incelenmeden sonra onaylanmış olması;” iv) üzerinde araştırma yapılan kişilerin, korunmaları için kanun tarafından öngörülen hakları ve güvenceleri hakkında bilgilendirilmiş olmaları; v) 5. Maddede öngörülmüş bulunan muvafakatin açıkça ve belirli bir şekilde verilmiş olması ve bunun belgelendirilmiş bulunması. Bu muvafakat her zaman serbestçe geri alınabilir.” detaylı düzenleme yapıldığı görülmektedir.

5237 sayılı TCK’da “Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar” bölümünde 187. maddede yer verilen bu suç “Kişilerin hayatını ve sağlığını tehlikeye sokacak biçimde ilaç üreten veya satan kimseye bir yıldan beş yıla kadar hapis ve adli para cezası verilir” şeklinde düzenlenmiştir. 5237 TCK’nın 77. Maddesinde “İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar” başlığı adı altında 1. Fıkrasının (e) bendinde “bilimsel deneylere tabi kılma” hususunun belirtildiği görülmektedir. İşkence suçu kişilere karşı suçlar kısmında TCK m. 94’te “Bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanması yol açacak davranışları

gerçekleştiren kamu görevlisi hakkında üç yıldan on iki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur...” şeklinde düzenlenmiştir.

5237 Sayılı TCK’da 90. Maddesinde ilk defa insan üzerinde deney suçu ayrı bir başlık altında düzenlenmiştir. 90. Madde yetişkin ve çocuk ayrımı yapılmadan tek bir madde altında deney şartlarının ve deney şartlarına uyulmadığı takdirde verilecek cezalar belirtilmiştir. TCK 90. Madde’nin 1. Fıkrasında insan üzerinde yapılan bilimsel deneylerin hukuki şartlarına şartlar sağlanmadığı takdirde verilecek cezaya değinilirken 4. Fıkroda insan üzerinde tedavi amaçlı deneme suçuna açıklık getirildiği görülmektedir.

TCK’nın 90. Maddesi tehlike suçudur (Uğurlubay, 2015: 171). TCK m. 90 I “‘insan üzerinde bilimsel deney yapan kişi... cezalandırılır’ demekle bu suçun herkes tarafından değil ama ancak bilimsel deney yapmaya yetkili olan kişi tarafından işlenebileceğini belirtmiştir... Zirâ suçu somut olayda söz konusu deneyi yapmakla görevlendirilmiş olan kişi ya da kişiler işlemezlerse, bu kişiler isterlerse gerçekten bilimsel bir deney yapmak istemiş olsunlar, hukuka uygun olarak verilmiş bir yetki, bir hak olmadığından ortada bilimsel bir deney de yoktur. Fiilsiz suç olmaz. Şu hâlde yetkili olmayan bu kişi ya da kişilerin işledikleri suç oluşa göre bir başka suça, örneğin yaralama suçuna vücut verebilir, ama insan üzerinde deney suçunu oluşturmaz” (2015: 174).

TCK’nın 90. Maddesiyle; kişilerin yaşam ve sağlık hakkı, özel hayatın gizliliği, vücut dokunulmazlığı ve vücut bütünlüğü, kişinin bizzat kendisi, vb. değerler korunmaktadır. Ayrıca hastanın hukuka aykırı olarak deney aracı yapılmasının yasaklanarak kişisel ve kamusal yarar sağlanmaktadır (2015: 169). İnsan üzerinde deney suçu sadece hareket suçu olarak değerlendirilmiş ayrıca bir sonucun ortaya çıkmasına bakılmamıştır. Bu bağlamda, TCK’nın 90. Maddesinin 5 fıkrasında kasten yaralama veya öldürme suçuna ilişkin hükümlere yer verilmiştir (Bandır & Elibol, 2021: 724).

Deney yapılacak kişinin rızasının geçerli olabilmesi için deneyin konusu, yapılma şekli, karşılaşılabilecek zararlar yani riskler belirtilmiş olması gerekmektedir. Kişinin rızayı aydınlatılmış olarak ve özgür iradesine dayanarak onay vermiş olması gerekmektedir. Biyotıp Sözleşmesi'nin Ek Protokolü'nün 13. Maddesinde ve 5237 Sayılı TCK'nın 90. Maddesinin 2. Fıkrası (g) bendinde rızanın geçerli olabilmesi ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve için rızanın yazılı bir şekilde verilmesi belirtilmiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi deneysel tedavi ve ilaçların kullanımı ile ilgili iki tür dava incelemektedir. Birincisi, kişinin rızası olmadan tıbbi deneye veya ilaç kullanımına tabi tutulmasıdır. İnsan hakları düzenlemelerinde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde garantiye alınan hak ve özgürlüklere aykırı olduğu kesinlik arz etmektedir. İkincisi ise, kişinin serbest rızasına dayalı olarak deneysel araştırmalara veya ilaç erişimine izin veya imkân verilmemesidir. Taraf devletler, AİHS çerçevesinde deneysel tedavi ve ilaçlara erişim yükümlülüğü kabul etmemiştir (Karakul, 2017: 38).

Bir kişi üzerinde bilimsel deney veya deneme yapılabilmesi için mutlaka kişinin rızasının alınması gerekmektedir. Kişinin rızası yok ise veya rızası alınmamış ise diğer şartlar gerçekleşmiş olsa bile bilimsel deney veya deneme yapılmamış sayılmaktadır. Somut olayda rıza vermeye yetkili kişi tarafından yetki verilmelidir. (Yani denek veya hasta) Rıza mutlaka deney veya deneme başlamadan ya da en geç deney veya deneme başladığı anda rızanın verilmesi gerekir. Deney veya deneme tamamlandıktan sonra verilen rıza, deney veya denemenin hukuka aykırılığını kaldırmayacaktır. Rızanın geri alınması durumunda, o ana kadar yapılan deney ve deneme hukuka uygun olacaktır (Bayındır, 2018: 102).

Konuya ilişkin olarak Hekimlik Meslek Etiği Kuralları' nın 40. 41. 42. ve 43. maddelerinde, insan üzerinde yapılacak tıbbi araştırmalara ilişkin usul ve esaslara yer verildiği görülmektedir. Bu düzenlemede denegin, uygulanacak olan deneyin veya denemenin kapsamının, yöntemini, risklerini, ortaya bir problem çıkarsa bu problemin nasıl çözümleneceğini, uygulamanın süresi vb. konularda aydınlatılması esaslarının belirtildiği görülmektedir. Ayrıca, çocuk veya mümeyyiz olmayan kişilerin velisinden veya vasisinden alınacak rızanın detayı düzenlenmiştir. Bu düzenlemede dikkat çeken husus, alınacak rızanın diğer tıbbi müdahalelere göre daha detaylı aydınlatmaya dayanıyor olmasıdır. Kişinin tamamen gönüllü olarak veya tedavi amacıyla tıbbi müdahaleye rıza göstermesi söz konusudur. Bunun yanı sıra rıza somut müdahalelere yöneliktir ve genel rıza geçerli değildir. Gönüllünün aynı anda sadece bir deneye katılması mümkündür (Bayındır, 2018: 103).

Deney suçunun mağduru herkes olabilir ancak embriyo veya cenin insan statüsünde olmadıkları için deney veya deneme mağduru olarak kabul edilmemektedir (Bayındır, 2018: 91). Hukuka aykırı yapılan deney sonucunda kişinin yaralanması veya ölmesi gerçekleşmiş ise suçun manevi unsurlarına bakılmaksızın kasten yaralama veya kasten öldürme suçu söz konusu olacaktır. Bunun yanı sıra hukuka uygun deney sonucunda kişinin ölmesi veya yaralanması sonucunda failin taksir nedeniyle kusurunun olup olmadığına bakılacaktır (Subaşı, 2021: 94)

Deney suçu işleyen fail, TCK'nın 90. Maddesinin 1. Fıkrasına göre 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Deneme suçu ise, yine 90. Maddenin 4 fıkrasına göre 1 yıla kadar hapis cezası belirlenmiştir. Bu cezaya verilecek alt sınır 1 aydır. Dava aşım süresi 8 yıldır ve davanın açılacağı mahkeme suçun işlendiği yerdir, görevli mahkeme ise Asliye Mahkemesidir. Deney sonucunda mağdur ölmüş ise fail

hakkında kasten adam öldürme suçuna ilişkin cezalar uygulanmakta ve ağır ceza mahkemesi görevli olabilmektedir. İnsan üzerinde yapılan deney ve denemelere ilişkin suçlarda şikâyeteye gerek yoktur. Kamu yararına bağlı olması gerekçesiyle resen kovuşturulur. Fail kamu personeli ise; 4483 Sayılı “Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun” hükümlerine göre yetkili kurum amirinden izin alınması gerekmektedir. İnsan üzerinde hukuk dışı deney veya deneme yapan fail tüzel kişi ise tüzel kişilere özgü ceza hükümleri uygulanacaktır. Özel hukuku tüzel kişilerinin bu suçun faili olmaları durumunda müsadere veya iznin iptali gibi cezalar uygulanabilmektedir (Bayındır, 2018: 114).

Sonuç

Türk Ceza Kanunu’nun 90. maddesi, insan üzerinde yapılan izinsiz deneyleri açıkça cezai yaptırıma bağlayarak, bireyin fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü koruyan temel bir norm işlevi görmektedir. Bu düzenleme, bireyin rızası olmaksızın üzerinde deney yapılmasını “deney suçu” olarak tanımlamakta ve modern ceza hukukunun insan onuru ilkesini esas alan yaklaşımıyla uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. Söz konusu hüküm, yalnızca tıbbi ya da bilimsel amaçlarla yapılan deneylerde değil, cezaevleri, askeri kurumlar ya da koruma altındaki gruplar gibi kırılgan topluluklar üzerinde yapılabilecek istismar risklerine karşı da güçlü bir koruma mekanizması işlevi görür.

Ayrıca TCK 90, yalnızca iç hukuk açısından değil, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler açısından da önem arz etmektedir. Özellikle *İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi* ile *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* çerçevesinde bireyin vücut dokunulmazlığı, rıza, bilgi edinme hakkı ve etik gözetim ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda madde, etik kuralların hukuki norm haline getirilmiş biçimi olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, TCK m. 90 yalnızca cezai sorumluluğu düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda tıbbi araştırma etiği ile insan haklarının kesişim noktasında yer alan ve bireyin özne olma statüsünü hukuken güvence altına alan temel bir normatif güvencedir. Bu maddeyle birlikte, bilimsel ilerlemenin insan hakları sınırları içinde gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmakta ve hukukun, bireylerin araçsallaştırılmasına karşı bir fren mekanizması olarak işlev gördüğü açıkça ortaya konmaktadır.

Kaynakça

- Alsan, M., & Wanamaker, M. (2016). *Tuskegee and the health of Black men* (NBER Working Paper No. 22323 No. 14). National Bureau of Economic Research.
- Altunkaş, A. (2011). *İnsan üzerinde deney ve deneme suçları (TCK m. 90)* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı.
- Bandır, O., & Elibol, C. E. (2021). İnsan üzerinde deney suçu (TCK m. 90/1). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(4), 705–747.
- Bayındır, S. (2018). İnsan üzerinde deney ve deneme suçları (TCK. m. 90). *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 77–121.
- Code, Nuremberg. (1949). The Nuremberg Code. In *Trials of war criminals before the Nuremberg Military Tribunals under Control Council Law*.
- Çınarlı, S., & Aykin, A. C. (2016). *Sağlık personelinin hukuki sorumluluğu*. Seçkin Yayınları.
- Hakan, H. (2020). *Tıp hukuku: El kitabı* (Güncellenmiş 21. baskı). Seçkin Yayınları.

Hakan, E., & Temel, K. T. (2016). İnsan üzerindeki deneyler ve ilgili etik–yasal metinler. *Anadolu Kliniği*, 21(3), 223–234.

Karakul, S. (2017). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında sağlık hakkı. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1), 17–58.

Ögenler, O. (2015). Tıbbi deneylerde hayvan kullanımı üzerine kısa bir değerlendirme. *Çukurova Medical Journal*, 40(4), 637–641.

Özgül, M. E. (2017). İnsan üzerinde ücret karşılığı bilimsel amaçlı ilaç denemesi yapılmasının hukuka aykırılığı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi*, 19, 837–855.

Özgür, Ç. (2012). İnsanlar üzerinde ilaç klinik araştırmaları. *Ankara Barosu Sağlık Hukuku Digestası*, 2, 182–202.

Pazarcı, A. A. (2012). Ulusal mevzuat ve uluslararası kaynaklar çerçevesinde insan üzerinde deney ve deneme kavramları. *Sağlık Hukuku Digestası*, 2(2), 30–58.

Subaşı, M. F. (2021). İnsan üzerinde deney ve deneme suçları. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(1), 75–104.

Uğurlubay, A. A. G. (2015). *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 1, 165–206.

Vollmann, J., & Winau, R. (1996). Nuremberg Doctors Trial. *BMJ*, 313(December), 1446.

<https://www.tdk.gov.tr> (15.05.2025)

<https://ikua.saglik.gov.tr/TR-259729/klinik-arastirma-nedir.html>
(15.05.2025)

<http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr> (E.T. 21. 12.2021)

BÖLÜM 6

SÜREYYA AĞAOĞLU VE ÇOCUK DOSTLARI DERNEĞİ

Elif AŞCI¹

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinden Cumhuriyet’in ilanına, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’ndan 20. yüzyılın ikinci yarısındaki askerî müdahalelere kadar uzanan çalkantılı bir tarihsel sürece tanıklık eden Süreyya Ağaoğlu, Türkiye’de hukuk, eğitim ve sosyal haklar alanında önemli izler bırakmış bir aydın ve öncüdür. Cumhuriyet’in modernleşme idealleri doğrultusunda şekillenen Erken Cumhuriyet Dönemi’nin yetiştirdiği bir entelektüel olarak, yalnızca mesleki başarılarıyla değil; aynı zamanda toplumsal duyarlılığı, çocuk ve kadın haklarına yönelik çabalarıyla da dikkat çeken bir figürdür. Cumhuriyet tarihine “ilk kadın avukat” olarak geçen Ağaoğlu, bu unvanın ötesinde, hukuk yoluyla toplumsal dönüşümün mümkün olduğuna inanan bir sivil toplum aktörü olarak değerlendirilmelidir.

¹ Araştırma Görevlisi, Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Orcid: 0000-0003-2955-0447

Ağaoğlu'nun aile çevresi ve aldığı Batılı tarzda eğitim, onun özgür düşünceyi benimseyen, toplumsal sorunlara duyarlı ve kamusal alanda etkin bir birey olarak yetişmesini sağlamıştır. Bu entelektüel donanım, onu yalnızca bireysel başarılar peşinde koşan biri olmaktan çıkarak, içinde bulunduğu toplumun yapısal sorunlarına eğilen bir sosyal reformcunun kimliğiyle buluşturmuştur. Kadınların eğitimi, hukuki eşitliği ve sosyal yaşama katılımı gibi alanlarda yürüttüğü faaliyetlerin yanı sıra, çocukların korunması ve topluma kazandırılması da Süreyya Ağaoğlu'nun temel ilgi alanlarından biri olmuştur.

Bu doğrultuda 1949 yılında kurduğu Çocuk Dostları Derneği, onun çocuk haklarına verdiği önemin kurumsal bir yansımasıdır. Dernek, özellikle savaş sonrası dönemin yoksulluk, sağlık sorunları ve eğitim eksiklikleriyle boğuşan çocukları için çeşitli sosyal destek programları geliştirmiştir. Söz konusu dernek aracılığıyla hayata geçirilen faaliyetler, yalnızca yardım temelli değil; aynı zamanda çocukların anayasal ve evrensel haklarının savunulmasına dayalı bir anlayışı temsil etmektedir. Bu yönüyle Çocuk Dostları Derneği, dönemin sosyal politika anlayışı içinde özgün bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, Süreyya Ağaoğlu'nun toplumsal sorumluluk anlayışı çerçevesinde kurduğu Çocuk Dostları Derneği'nin kuruluş süreci, faaliyet alanları ve Türkiye'de çocuk haklarının gelişimine sunduğu katkılar ele alınacaktır. Derneğin amacı ve faaliyetleri hem dönemin sosyal yapısı hem de Cumhuriyet'in modernleşme ideolojisi bağlamında değerlendirilecektir. Böylece, Süreyya Ağaoğlu'nun yalnızca bir hukukçu değil; aynı zamanda modern Türkiye'nin şekillenmesinde rol oynamış etkin bir sivil toplum temsilcisi olarak konumlandırılması amaçlanmaktadır.

Süreyya Ağaoğlu'nun Hayatı ve Entelektüel Gelişimi

29 Temmuz 1903 tarihinde Azerbaycan'ın Şuşa kentinde dünyaya gelen Süreyya Ağaoğlu, düşünür, yazar, siyasetçi ve hukuk profesörü Ahmet Ağaoğlu ile Sitare Hanım'ın en büyük çocuğudur. Beş çocuklu ailenin diğer fertleri arasında eğitimci ve Milletvekili Tezer Taşkiran, mühendis ve iş insanı Abdurrahman Ağaoğlu, siyasetçi ve hukukçu Samet Ağaoğlu ile tıp doktoru Gültekin Ağaoğlu yer almaktadır.

Ağaoğlu Ahmed Bey, 1869 yılında Şuşa'da doğmuştur. Ailesi, 18. yüzyılda Erzurum'dan Karabağ'a göç etmiş, ilim ve kültürle öne çıkan, maddi durumu iyi bir aileydi. Aile büyükleri “Mirza” unvanını taşır; Türkçe ile birlikte Farsça, Arapça ve Rusça dillerini de bilirlerdi. Konakları, Şuşa'daki din ve fikir insanlarının bir araya gelip dini meseleleri tartıştığı yerlerdi. Ahmed Bey, çocukluğunu fikir tartışmaların yapıldığı bir ortamda geçirdi.

Eğitim hayatına Şuşa'da başlayan Ahmed Bey, öğrenimini Tiflis, Petersburg ve Paris'te sürdürmüştür. Paris'te hukuk ve tarih eğitimi aldığı sırada Ernest Renan, Barbier de Meynard, Schaffer ve James Darmesteter gibi önemli akademisyenlerden dersler almıştır. Bu süreçte dönemin önde gelen Jön Türklerinden Ahmed Rıza, Dr. Nazım ve Esat Paşa ile tanışmış; ayrıca Cemaleddin Efgani ile görüşerek fikirlerinden etkilenmiştir. Bu etkilenme sonucunda Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ekseninde yazılar kaleme almaya başlamış, bu yazılarını çeşitli gazete ve dergilerde yayımlamıştır.

Yayın faaliyetleri ve siyasi görüşleri nedeniyle Rus yetkililer tarafından “Pan-Türkist” olduğu gerekçesiyle takibe alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmesiyle Ahmed Bey'in birçok arkadaşı siyasi iktidara gelmiştir. 1908 yılı sonlarında İstanbul'a gelen Ahmed Bey, ailesini de 1910 yılında İstanbul'a getirmiştir (Sakal,1999: 7-22).

Ahmet Ağaoğlu, Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde etkili olan Türk Ocağı aydınları ile Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde yer almıştır. Ailenin çocukları, bu entelektüel ve siyasal çevrenin etkisi altında çocukluk ve gençlik yıllarını geçirmiştir (Büyükkal, 2024: 27). Ahmet Ağaoğlu'nun eğitime verdiği önem, çocuklarının da Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin öncü isimleri arasında yer almalarını sağlamıştır.

Süreyya Ağaoğlu, lise öğrenimini Bezm-i Âlem Sultanîsi'nde 9,5 not ortalamasıyla tamamladıktan sonra Mekteb-i Hukuk yöneticileriyle görüşerek hukuk eğitimi almak istediğini belirtmiştir. 1921 sonbaharında, dönemin Fakülte Reisi Ahmed Selahaddin Bey, bu isteğe olumlu yaklaşarak “Üç hanım arkadaş daha bul, hemen fakülteyi size açalım” yanıtını vermiştir (Ağaoğlu, 2023:26). O dönemde Darülfünun'da kadınlar erkeklerle birlikte aynı sınıflarda eğitim alamamaktaydı. Kadınların yükseköğretim kurumlarında eğitim görmesi, Osmanlı kamuoyunda tartışma konusuydu. Darülfünun'un bazı bölümlerinde erkekler sabah, kadınlar ise öğleden sonra ders görmektedir. Ancak tek bir kadın öğrenci için tüm hocaların öğleden sonra ders vermesi mümkün görülmemektedir.

Bu koşullar altında Süreyya Hanım, başka fakültelere kayıt yaptırmış olan üç arkadaşını ikna etmeyi başarmış ve Mekteb-i Hukuk'a kaydolmuştur. Süreyya Hanım ile birlikte Bedia (daha sonra Sıddık Sami Onar'ın eşi olmuştur), Melahat ve Saime Hanımlar da fakülteye kayıt yaptırmıştır. Başlangıçta kadın öğrenciler erkeklerden ayrı sınıflarda eğitim görmüş; zamanla ortak derslere katılmış ve mezun sayısı da artmıştır. 1924 yılında 18 olan kadın öğrenci sayısı, 1933'te 200'e ulaşmıştır. Bu gelişmeler, Süreyya Hanım'ın hukuk eğitimi alma konusundaki ısrarının kadınlar için öncü bir adım niteliği taşıdığını göstermektedir (Çelik, 2018: 116).

Süreyya Ağaoğlu 1927 yılında avukatlık ruhsatını alarak Ankara Barosu'na kaydolmuştur. Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Hanım, hayatı boyunca Cumhuriyet devrimlerini savunmuş, kadın ve çocuk hakları alanında aktif bir mücadele yürütmüştür. Katıldığı ulusal ve uluslararası kongrelerde Türk kadınının elde ettiği hakları temsil etmiş, bu hakların tanıtımını yapmıştır. Babası ve iki kardeşi mecliste görev almış olmasına karşın, Süreyya Hanım aktif siyasete girmemiş; enerjisini hukuk çalışmalarına ve özellikle kadın ile çocuk haklarının savunulmasına yönlendirmiştir (Büyükkal, 2024: 149).

Dağılan bir imparatorluğun ardından kurulan genç bir Cumhuriyet'in dönüşümüne tanıklık eden Süreyya Hanım, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi gibi Türk demokrasisi açısından kritik gelişmelere aile bireyleriyle birlikte yakından tanıklık etmiştir. Yaşadığı bu deneyimler, onun kişiliğini ve düşünsel duruşunu derinden etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sancılı modernleşme sürecinin genç tanıklarından biri olan Ağaoğlu, 1989 yılında hayatını kaybedene dek mesleğini aralıksız olarak sürdürmüştür. Katıldığı uluslararası toplantılarda Türkiye'yi temsil etmiş, Türk kadınının kazanımlarını ve haklarını tüm dünyaya anlatmayı kendine bir görev bilmiştir (Büyükkal, 2024). Kendisini yazdığı kitabında “inançları uğruna çok sahada mücadele etmiş bir Türk kadını” olarak tanımlamıştır (Ağaoğlu, 2023: 13).

Süreyya Ağaoğlu'nun hukuk alanında kaleme aldığı çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Londra'ya dair izlenimlerini aktardığı “Londra’da Gördüklerim” kitabı bulunmaktadır (Uslu, 2012: 1080). Otobiyografisi Bir Ömür Böyle Geçti, hem kişisel deneyimlerini hem de döneme ilişkin gözlemlerini içermesi bakımından tarihsel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu esere yaptığı eklerle yayımladığı ikinci otobiyografisi Bir Ömür Böyle Geçti – Sessiz Gemiye Beklerken kitabında ise daha geniş bir çerçevede

düşünsel mirasını aktarmıştır. Bu eserinin başında, yazma konusunda dostu Lord Kinross'un teşvik edici sözlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Yıllardan beri bana düşen bir vazife olduğunu düşünür, Osmanlı saltanatını, Kuvâ-yı Milliye’yi, Cumhuriyet’i yaşamış ve inançları uğruna çok sahada mücadele etmiş bir Türk kadını olarak yazmam gereken çok şey olduğuna inanır, fakat bir türlü bu düşüncemi gerçekleştiremezdim. Büyük dostum Lord Kinross bana ‘Bildikleriniz size kalmamalı, yazmalısınız, hem de bir an evvel; zira seneler geçtikçe insan unutkan oluyor’ diyerek beni bu eseri yazmaya teşvik etti. Ben de bu sene artık yaşımın çok ilerlediğini, hadiseleri unutmaya ihtimalinin belirdiğini görüp, benden sonra gelenlere faydalı olur düşüncesiyle hatırlayabildiklerimi yazmaya başladım”. (2012: 13)

Bu ifadeler, Süreyya Ağaoğlu’nun kendisini nasıl konumlandığını ve yazarlığını tarihsel bir sorumluluk olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Süreyya Ağaoğlu’nun Meslekî ve Sivil Toplum Çalışmaları

Avukatlık mesleğine Ankara Barosu’nda başlayan Süreyya Ağaoğlu, 1936 yılından itibaren çalışmalarını İstanbul Barosu bünyesinde sürdürmüştür. Meslek hayatı boyunca Fransızca ve İngilizce bilgisiyle uluslararası kongre ve konferansta Türkiye’yi temsil etmiştir. İstanbul Barosu’nun 1946 yılında Uluslararası Barolar Birliği’ne üyeliğini sağlamış; 1960 yılına kadar da bu birliğin tek kadın yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmıştır. Ayrıca 1952 yılında Milletlerarası Kadın Hukukçular Birliği üyeliği ve Birleşmiş Milletler Cenevre Teşkilatı’nda Türkiye’yi temsilen görev alması yer almaktadır. 1960 Askerî Darbesi sonrasında ise kardeşi Samet Ağaoğlu’nun Yassıada Yargılamaları’ndaki savunmasını üstlenerek kamuoyunun dikkatini çekmiştir.

Süreyya Ağaoğlu'nun kurduğu vakıf ve dernekler, onun yalnızca hukukî birikimini değil, aynı zamanda özgürlükçü değerlerini ve toplumsal duyarlılığını da yansıtmaktadır. Gazeteci Ahmet Emin Yalman ve Prof. Ali Fuat Başgil ile birlikte 1947 yılında kurduğu Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, düşünce özgürlüğünü temel alan önemli bir sivil toplum girişimi olarak öne çıkar. Süreyya Hanım, Azerbaycan ve Türkiye gibi birbirine yakın iki coğrafyada yaşayan aynı milletin fertlerinin ortak kültürel değerlerle yetişmiş olmalarının da etkisiyle, fikir özgürlüğünün korunmasına özel bir önem vermiştir (Yel, 2023).

Çocuk adalet sistemi, Süreyya Ağaoğlu'nun uzun yıllar boyunca üzerinde durduğu temel konulardan biridir. Özellikle “çocuk mahkemeleri”nin kurulmasına yönelik girişimleri dikkat çekicidir. Bu doğrultuda dönemin Adliye Vekili Necati Bey'e bu konudaki arzusunu ilettiğinde, “Daha büyüklerinkini kuramadık ki, çocuklarinkine sıra gelsin” şeklinde bir yanıt almıştır (Ağaoğlu, 2023: 29). Süreyya Hanım, yurt dışına yaptığı ziyaretlerde karşılaştığı çocuk adalet sistemlerini yerinde incelemiş, bu konuyla ilgili çeşitli yazılar kaleme almış ve katıldığı ulusal ve uluslararası kongrelerde meseleyi gündeme taşımıştır (Büyükkal, 2024: 72). Ancak tüm çabalarına rağmen, 1987 yılına gelindiğinde Türkiye’de hâlâ çocuk mahkemeleri kurulmamıştır.

Çocuk adaletine ilişkin duyarlılık yalnızca Süreyya Ağaoğlu'na özgü olmayıp, ailesinin diğer fertleri tarafından da paylaşılmıştır. 1940 yılında kardeşleri Samet Ağaoğlu ve Tezer Taşkıran ile birlikte Ankara Çocuk İslahevinde kalan 86 çocuk üzerinde özel bir çalışma yürütmüştür. Bu çalışmanın sonuçları, 1943 yılında Suçlu Çocuklarımız başlığıyla yayımlanmıştır (Kunter,1951: 100).

Süreyya Ağaoğlu'nun hukuk mesleği ile sınırlı kalmayan bu çok yönlü çalışmaları, onun aynı zamanda insan hakları, çocuk

adaleti ve ifade özgürlüğü gibi temel konulara duyarlılığıyla öne çıkan bir sivil toplum öncüsü olarak değerlendirilmesini gerektirir.

Çocuk Dostları Derneği

Türk Dil Kurumu sözlüğünde “çocuk” kelimesi, küçük yaştaki oğlan ya da kız olarak tanımlanırken; “çocukluk” ise, bebeklikten ergenliğin sonuna kadar süren gelişim dönemi olarak açıklanmaktadır (TDK Sözlük). Hukuk alanında ise “çocuk” kavramı iki farklı şekilde kullanılır. Birincisi, bireyi reşit olmayan bir “küçük” olarak yetiştikten ayırmak; ikincisi ise çocuk ile anne-baba arasındaki soy bağına göstermek içindir. Ancak hukuki düzenlemelerde daha çok “küçük” kavramı tercih edilir; çünkü çocukların korunması, güvenliği ve hakları bu çerçevede ele alınır (Reçberoğulları, 2021: 2).

Osmanlı Devleti’nde çocukların korunmasına yönelik anlayış, İslam inancından beslenen sosyal adalet ilkeleri çerçevesinde şekillenmiştir. Toplumun korumaya muhtaç çocuklarına destek sağlamak amacıyla, vakıflar üzerinden çeşitli yardım ve bakım kuruluşları hayata geçirilmiştir. Ayrıca çocuğun haklarını güvence altına almak üzere tereke (miras) kayıtlarının tutulması, evlat edinme uygulamaları ve ıslahhanelerin açılması gibi düzenlemelere gidilmiştir. 1908 yılında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti ise, uzun süren savaşlar sonucu ortaya çıkan çocuklara yönelik mağduriyetleri gidermeyi amaçlamıştır (Karataşer, 2023: 430).

Erken Cumhuriyet döneminde yürütülen nüfus politikaları, çocuk doğumunu teşvik etmek ve doğan çocukların sağlıklı biçimde yaşamasını sağlamak üzerine odaklanmıştır. Nüfus artışı, hem Türkiye’nin kalkınmasının temeli olarak görülmüş hem de uluslararası alanda güç göstergesi sayılmıştır. Bu çerçevede, sadece nüfusun niceliksel olarak artırılması değil, mevcut çocuk nüfusunun korunması da temel bir hedef olarak benimsenmiştir. Öte yandan

1924'te Viyana ve Budapeşte'de düzenlenen Çocuk Kongrelerine Himaye-i Etfal Cemiyeti temsilcileriyle katılım sağlanması ile 1928 yılında Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Cenevre Beyannamesi'ni imzalaması, çocuğa verilen önemin somut göstergeleridir (Rençberoğulları, 2021: 6)

Türkiye'de kimsesiz, terkedilmiş ve toplumsal uyum sorunu olan çocukların korunması meselesi mecliste sık sık gündeme gelmiştir. 26 Mayıs 1948'de o sırada Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan Dr. Behçet Uz, “Kimsesiz, Terkedilmiş ve Anormal Çocukların Korunması Hakkında Kanun Tasarısı”nın gerekçelerini açıklamış ve çocuk refahını artırmaya yönelik kapsamlı sosyal politikalar geliştirilmesini hedeflemiştir. 1948 yılında TBMM gündemine gelen tasarıda, doğumdan 18 yaşına kadar olan çocukların korunması hedeflenmiş; bu amaçla kreşler, yuvalar, pansiyonlar ve meslek atölyeleri kurulması, kız çocuklarının hemşirelik ve ebelik gibi alanlarda eğitilmesi planlanmıştır. Devletin yanı sıra özel idarelerin, belediyelerin, hayır kurumlarının ve toplumun da bu süreçte sorumluluk üstlenmesi öngörülmüştür. Uygulama yetkisi başlangıçta Sağlık Bakanlığı'nda iken, eğitimle ilgili sorumluluklar Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Ancak tasarının kapsamı ve ivedilikle kabul edilme süreci, milletvekilleri arasında görüş ayrılıklarına yol açmış ve detaylı değerlendirme yapılmadan yasalaşmasına karşı eleştiriler getirilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1948: 517).

Süreyya Ağaoglu'nun kardeşi olan Kars Milletvekili Tezer Taşkıran ise TBMM'de yaptığı konuşmada, bahsi geçen kanun tasarısının toplumsal bir zorunluluk olduğunu vurgulamış ve çocukların korunmasının yalnızca sosyal bir görev değil, aynı zamanda ulusal bir mesele olduğunu belirtmiştir. Mevzuatta çocukları korumaya yönelik maddelerin mevcut olmasına rağmen, uygulama eksikliği nedeniyle işlevsiz kaldığını ifade etmiş; özellikle sokakta çalışan çocukların sağlık, ahlâk ve eğitim açısından büyük

risk altında olduğuna dikkat çekmiştir. Çocuk işçiliğinin düzenlenmesi, çocuk çalışma yurtlarının kurulması, küçük sanayide ve seyyar işlerde çalışan çocukların korunması, çocuk mahkemelerinin kurulması ve bakanlıklar arasında görev dağılımının netleştirilmesi gibi konularda somut öneriler sunan Taşkiran, ayrılan bütçenin yetersizliğini de eleştirerek, devletin bu konuda daha ciddi sorumluluk alması gerektiğini savunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1948: 523).

Geleceğin teminatı olarak görülen çocuk meselesinin toplumsal gündemde öne çıktığı bir dönemde, Süreyya Ağaoğlu'nun yaşamında özel bir yere sahip olan “Çocuk Dostları Derneği”, 3 Mart 1949 tarihinde resmî olarak kurulmuştur. Dernek, faaliyetlerine İstanbul Çiçek Pazarı'nda, Çocuk Esirgeme Kurumu'na ait eski bir medrese binasında başlamıştır. Kurucuları arasında Süreyya Ağaoğlu'nun yanı sıra, kadın hakları savunuculuğuyla tanınan yazar İffet Halim Oruz ve gazeteci-yazar Şevket Rado da yer almaktadır (URL-1).

Süreyya Ağaoğlu'nun 1989 yılında verdiği bir röportajda anlattıklarına göre, Çocuk Dostları Derneği'ni kurma fikri, 1947 yılında Amerika'da gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında şekillenmiştir. Mesleği gereği çocuk mahkemelerini inceleyen Ağaoğlu, burada çocuklara gösterilen ilgi ve özeni yakından gözlemlemiştir. Türkiye'ye döndüğünde ise özellikle sokakta yaşayan çocukları görmesi, bu alanda bir sorumluluk hissetmesine ve çocukların korunmasına yönelik bir toplumsal bilinç geliştirmesine neden olmuştur. Bu deneyimin, onun çocuklara yönelik sosyal çalışmalar başlatmasında ve derneği kurmasında temel bir kırılma noktası oluşturduğu anlaşılmaktadır (Büyükkal, 2024: 125).

Derneğin ilk yıllarındaki çalışmaları büyük bir özveriye dayanmaktaydı. Kurucu üyeler, sokaklarda yaşayan evsiz ve korunmasız çocukları tespit edebilmek amacıyla geceleri yanlarında

bir polis memuruyla birlikte İstanbul sokaklarında dolaşmışlardır. Ağaoğlu gördüğü manzarayı kitabında bahsetmektedir.

“Manzara korkunçtu. Küçük çocuklar her türlü sefalet ve ahlaksızlığa karşı korumasız, hamam taşlarına uzanmış esrarkeşlerin arasında yaşıyorlardı. Birkaç gazeteciyi konuyu kamuoyuna duyurarak bize yardımcı olmaları için davet ettik. Bir kısmının bize hakikaten yardımcı olmalarına mukabil diğerleri “kürkle hayır işine çıkmışlar” diye alay etti.” (2024: 92)

Dernek aracılığıyla bu çocuklar, uygun eğitim kurumlarına veya iş yerlerine yönlendirilmiş ve topluma kazandırılmaları hedeflenmiştir. Nitekim sonucunda Almanya’da otomobil fabrikalarında ustabaşı olarak çalışan, elektrik servislerinde şeflik yapan ya da deniz yollarında görev alan nitelikli gençlerin yetişmesine bu çabalar doğrudan katkı sağlamıştır (Ağaoğlu, 2023).

Çocuk Dostları Derneği İçişleri Bakanlığı tarafından 1951 yılında, 3512 sayılı Kanun’unla “Genel Menfaatlere Yarar Dernekler” arasında kabul edilmiştir (BCA, 1951). Derneğe ilişkin arşiv belgelerine göre, İstanbul’un Sarıyer–Şişli–Büyükdere asfaltı üzerindeki, Hazine’ye ait 12.992 metrekarelik bir arsanın—2 pafta, 10 ada, 1 parsel numarasıyla—Çocuk Dostları Cemiyeti’ne satışının onaylandığı anlaşılmaktadır (BCA, 1954).

1957 yılına ait Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü belgesinde, 19 Mayıs Stadyumu’nun açılışı vesilesiyle düzenlenecek Galatasaray–Fenerbahçe maçının gelirinin bir kısmının Ankara’daki Çocuk Dostları Derneği’ne bağışlanmasının talep edildiği kayıt altına alınmıştır. Arşiv kaydında yer alan ifadeler, dönemin çocuk politikalarına yaklaşımını ve derneğe atfedilen toplumsal önemi ortaya koymaktadır. Belgede, öksüz ve yetim çocuklara yönelik yaklaşım şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Güzel yurdumuzun anasız ve babasız kalan yavrularını sıcak bir yuvaya kavuşturmak, tahsil ve terbiyelerini sağlamak ve

onları asil Türk milletine yaraşır şekilde cemiyete hadim birer insan olarak yetiştirmek amacıyla, yüksek himayelerinizden şevk alarak 1956 yılında Ankara Çocuk Dostları Derneği'ni kurmuş bulunuyoruz. Bu uğurda hemen hepimiz kendi çocuklarımızı dahi ihmal ederek bu öksüz ve yetim yavruların bütün ihtiyaçlarını karşılamak için büyük gayret sarf etmekte ve necip Türk milletinin sonsuz şefkatine sığınarak gelir kaynakları aramaktayız...” (BCA, 1957)

Derneğin finansman ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla çeşitli sosyal kampanyalar düzenlenmiştir. Bu kapsamda, 7 Haziran 1952 tarihli Akşam gazetesi haberinde “33 Kimsesiz Çocuk Ölümünden Kurtuldu” başlığı ile başlatılan yardım kampanyasına dikkat çekilmiştir. Haberde, “Çocuk Dostları Derneği yarından itibaren bir haftalık kimsesiz çocuklara yardım kampanyası açıyor. Bu iş sadaka ile halledilir mi? Kafasına dayısının baltasını yedikten sonra Giresun'dan İstanbul'a kaçan 11 yaşındaki bir kimsesiz...” ifadelerine yer verilmiş; hem kampanyanın duyurusu yapılmış hem de toplumun dikkatini çocukların yaşadığı dramatik koşullara çekmek amacıyla etkileyici bir dil kullanılmıştır.

Süreyya Ağaoğlu, derneğe yalnızca fikir önderliği yapmakla kalmayıp, kaynak bulma ve kamuoyu oluşturma gibi idari sorumlulukları da üstlenmiştir. Dönemin önemli gazetecilerinden Hıfzı Topuz ile gerçekleştirdiği röportajda, derneğin yıllık giderlerinin yaklaşık 17 bin lira olduğunu ancak bu tutarı karşılamakta önemli güçlüklerle karşılaştıklarını belirtmiştir. Bu nedenle, “Kimsesiz Çocuklar Haftası” düzenlenmesine karar verilmiş ve dernek, sahip olduğu tüm olanakları kullanarak geniş çaplı bir farkındalık kampanyası başlatmış, toplumun varlıklı kesimlerini yardıma davet etmiştir (Akşam, 1952).

Kadın hakları ile çocukların ve gençlerin eğitimi konularında yaşamı boyunca aktif biçimde çalışmalar yürüten Süreyya Ağaoğlu, İstanbul'da 29 Aralık 1989 tarihinde katılmış olduğu “Kadın Hakları

ve Çağdaşlaşma” konulu panelin ardından salondan ayrılırken düşerek beyin kanaması geçirmiş ve hayatını kaybetmiştir. Cenaze namazı Teşvikiye Camii’nde kılınmış, ardından Feriköy Mezarlığı’nda defnedilmiştir (Cumhuriyet, 1989).

Süreyya Ağaoğlu’nun vefatının ardından derneğin adı “Süreyya Ağaoğlu Çocuk Dostları Derneği” olarak değiştirilmiştir. Dernek başkanlığı bir süreliğine kız kardeşi Gültekin Hanım tarafından yürütülmüştür. 1996 yılında ise, Gültekin Hanım’ın da kurucuları arasında yer aldığı “Süreyya Ağaoğlu Eğitim ve Öğretim Vakfı” kurulmuştur. Bugün her iki kurum da Süreyya Ağaoğlu’nun değerlerini ve çalışmalarını yaşatmak amacıyla eşgüdümlü biçimde faaliyetlerine devam etmektedir (URL-2).

Çocuk Dostları Derneği’nin Faaliyetleri

Süreyya Ağaoğlu tarafından kurulan Çocuk Dostları Derneği, 1949 yılından itibaren çocukların temel hak ve ihtiyaçlarına yönelik yürüttüğü faaliyetlerle Türkiye’de sivil toplumun önemli örneklerinden biri hâline gelmiştir. Dernek, kuruluşundan itibaren yalnızca sokakta yaşayan ya da korunmasız durumda olan çocuklara barınma ve temel eğitim sağlamakla kalmamış; aynı zamanda sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarında kamuoyunu bilinçlendirme misyonunu da üstlenmiştir. Süreyya Hanım’ın “Hayattaki en büyük uğraşım çocuklar” sözü, onun bu alandaki kararlılığını ve derneğin taşıdığı anlamı açıkça ifade etmektedir (URL-3)

1949’dan 2016 yılına kadar dernek bünyesinde faaliyet gösteren bir erkek öğrenci yurdu işletilmiştir. Bu yurt aracılığıyla, Türkiye’nin dört bir yanından gelen çok sayıda çocuğa barınma ve eğitim imkânı sunulmuştur. Dernek, yalnızca fiziksel ihtiyaçları karşılamakla kalmamış, aynı zamanda çocukların topluma kazandırılması ve gelecekte bağımsız bireyler olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan psikososyal desteği de sağlamıştır. Ayrıca 1951 yılında “kamu yararına çalışan dernek” statüsüne

kavuşması, derneğin faaliyetlerinin kamu hizmeti niteliğinde kabul edilmesini sağlamış ve toplumda duyulan güveni pekiştirmiştir (URL-1).

1996 yılında Süreyya Ağaoğlu'nun vefatının ardından kız kardeşi Dr. Gültekin Ağaoğlu'nun öncülüğünde kurulan Süreyya Ağaoğlu Eğitim ve Öğretim Vakfı ile dernek arasında güçlü bir iş birliği tesis edilmiştir. Bu iki kurum, Süreyya Ağaoğlu'nun mirasını yaşatma ve genişletme amacıyla koordineli çalışmalar yürütmektedir. Dernek ile vakıf arasındaki bu birliktelik, eğitimi destekleyici faaliyetlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını mümkün kılmıştır (URL-4).

Bugün dernek, özellikle maddî olanakları sınırlı, ancak akademik başarısı ve potansiyeli yüksek öğrencilere yönelik burs programları ile öne çıkmaktadır. Lise düzeyinden başlayarak yükseköğretime kadar uzanan bu destekler, yurt içi ve yurt dışında verilmektedir. Böylece dernek, eğitimde fırsat eşitliğine katkı sunmayı ve başarılı öğrencilerin eğitim yaşamlarını sürdürebilmelerini amaçlamaktadır.

Ayrıca, dernek tüzüğü doğrultusunda çocuk ve gençlerin barınmasına, eğitilmesine ve sosyal gelişimlerine katkı sağlayacak yurtlar kurma, bu kurumların gelişimini ve sürdürülebilirliğini sağlama amacı da taşımaktadır. Eğitim alanında faaliyet gösteren diğer sivil toplum kuruluşları ve vakıflarla kurduğu iş birlikleri, Çocuk Dostları Derneği'nin etkisini artırmakta ve daha fazla çocuğun eğitime erişimine olanak sunmaktadır.

1996 yılında kurulan Süreyya Ağaoğlu Eğitim ve Öğretim Vakfı ile dernek arasında tesis edilen iş birliği, eğitim alanındaki destek faaliyetlerinin yaygınlaşmasını sağlamış ve dernek ile vakfın koordineli çalışması sonucunda, başarılı ancak maddi imkânları yetersiz öğrenciler yurt içi ve yurt dışı burslarla desteklenmiştir.

Süreyya Ağaoğlu Eğitim ve Öğretim Vakfı, lise, üniversite ve lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrencilere karşılıksız burs desteği sağlayan bir kurum olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Kendi çocuğu olmayan Süreyya Ağaoğlu, bu yönüyle çok sayıda yardıma ihtiyaç duyan çocuğun ve gencin manevi annesi olarak anılmıştır. Günümüzde de adını taşıyan bu vakıf aracılığıyla birçok öğrenciye eğitim bursu verilmeye devam edilmekte; burs imkânlarına ilişkin duyurular üniversitelere gönderilmektedir (Uslu, 2012: 1080).

Derneğin vizyonu, eğitim yoluyla fırsat eşitliğini sağlamak ve çağdaş nesiller yetiştirmek üzerine kuruludur. Misyonu ise, maddi durumu elverişli olmayan başarılı öğrencilere burs sağlamak, çocuk ve gençlerin barınma ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için yurtlar kurmak, bu kurumların sürekliliğini sağlamak ve eğitim alanında faaliyet gösteren diğer vakıf ve derneklerle iş birliği yaparak daha fazla öğrencinin eğitime erişmesini mümkün kılmaktır.

Derneğin yayın ve kültürel faaliyetleri de zamanla çeşitlenmiştir. Bu kapsamda, sanat alanında ödüller verilmekte, makale yarışmaları düzenlenmekte ve ilkokul ile liselerde “Süreyya Ağaoğlu Kütüphaneleri” kurulmaktadır. Hukuk alanında ise, Türkiye’nin ilk kadın avukatı olan Süreyya Ağaoğlu’na ithafen, hukuk öğrenimini en yüksek dereceyle tamamlayan kadın öğrencilere “Süreyya Ağaoğlu Hukuk Ödülleri” takdim edilmektedir. Ayrıca, kadın ve çocuk hakları alanındaki çalışmalara katkıda bulunmak ve hukuk alanında lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim gören öğrencilerin akademik gelişimini desteklemek amacıyla, 2022 yılından itibaren dernek tarafından Süreyya Ağaoğlu anısına makale yarışmaları düzenlenmeye başlanmıştır. Tüm bu faaliyetlerin finansmanına katkı sağlamak amacıyla, yardımseverlik koşulları gibi bağış kampanyaları da organize edilmektedir (URL-1)

Süreyya Ağaoğlu Çocuk Dostları Derneği, yalnızca çocukların fiziksel ihtiyaçlarına cevap vermekle kalmamış, onların

eğitim yoluyla toplumun üretken bireyleri haline gelmelerine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda çocuk adalet sistemine duyulan ihtiyaç konusunda kamuoyunu bilgilendirmiş, çocuk mahkemelerinin kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Derneğin kurucusu Süreyya Ağaoğlu'nun hayatı boyunca sürdürdüğü bu sosyal sorumluluk anlayışı, Türkiye'de çocuk haklarının gelişiminde önemli bir mihenk taşı olmuştur.

Sonuç

Süreyya Ağaoğlu, Cumhuriyet'in erken döneminde kadınların toplumda üstlenebileceği rollere önemli bir örnek teşkil etmiş, hukuk alanındaki öncülüğünün yanı sıra çocuk hakları ve sosyal sorumluluk alanında da derin izler bırakmış nadir isimlerden biridir. Kurduğu Çocuk Dostları Derneği, onun insan sevgisi ve sosyal adalet arayışının somut bir yansıması olarak, kimsesiz ve korunmaya muhtaç çocukların hayatlarına dokunmayı başarmıştır. Süreyya Hanım'ın bu dernek aracılığıyla gerçekleştirdiği çalışmalar, bireysel bir hayalin ötesinde, Türkiye'de çocuk haklarının ve sosyal koruma anlayışının gelişmesinde öncü bir misyon üstlenmiştir.

Çocuk Dostları Derneği, kuruluşundan itibaren çocukların barınma, eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptığı sistematik ve sürdürülebilir çalışmalarla, Türkiye'de sivil toplumun çocuk alanındaki en köklü ve etkili örneklerinden biri haline gelmiştir. Derneğin Milli Eğitim Bakanlığı ile iş birliği içerisinde sürdürdüğü yurt hizmetleri ve burs programları, maddi imkânları kısıtlı ancak başarı potansiyeli yüksek çocukların hayatlarında dönüştürücü bir rol oynamış, toplumun geleceğine güçlü ve donanımlı bireylerin kazandırılmasını sağlamıştır. Ayrıca derneğin çocuk mahkemeleri gibi adalet sistemindeki ihtiyaçlara dair kamuoyunu bilinçlendirmesi, Türkiye'de çocuk hakları alanında önemli farkındalıkların oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Sonuç olarak, Süreyya Ağaoğlu ve Çocuk Dostları Derneği, yalnızca tarihsel bir kurum ve şahıs olarak değil, aynı zamanda çağdaş Türkiye'nin sosyal adalet ve eğitim alanındaki gelişim sürecinin sembolü olarak değerlendirilmektedir. Onların çalışmaları, çocukların korunması ve eğitimi konusunda bugün dahi güncel ve yol gösterici nitelik taşımakta, sivil toplumun güçlenmesi ve çocuk haklarının yaşatılması bakımından önemli bir miras bırakmaktadır. Bu bağlamda, Süreyya Ağaoğlu'nun yaşamı ve Çocuk Dostları Derneği'nin faaliyetleri hem geçmişe ışık tutmakta hem de geleceğe yönelik sosyal sorumluluk anlayışına örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

Ağaoğlu, S. (2023). *Bir ömür böyle geçti: Sessiz gemiyi beklerken*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akşam. (1952, 7 Haziran). <https://www.aksam.com.tr/>

Atatürk Araştırma Merkezi. (2023, 8 Ağustos). Süreyya Ağaoğlu (1903–1989).

[https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/9/S%C3%BCreyya-A%C4%9Fao%C4%9Fflu-\(1903-1989\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/9/S%C3%BCreyya-A%C4%9Fao%C4%9Fflu-(1903-1989)) (Erişim:10.06.2025).

BCA [Devlet Arşivleri Başkanlığı]. (1951, 23 Mart). *Dosya no: 30-18-1-2/125-23-15*.

BCA [Devlet Arşivleri Başkanlığı]. (1954, 18 Ocak). *Dosya no: 30-18-1-2/136-74-19*.

BCA [Devlet Arşivleri Başkanlığı]. (1957, 9 Ekim). *Dosya no: 30-1-0-0/20-118-13*.

Büyükkal, I. (2024). *Süreyya Ağaoğlu ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nin modernleşme projesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cumhuriyet. (1989, 31 Aralık).

<https://www.cumhuriyet.com.tr/>

Çelik, A. G. (2018). *Darülfünun Mekteb-i Hukuk'ta ilk çiçek: Süreyya Ağaoğlu*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Karataşer, B. (2023). Himaye-i Etfal Cemiyetinin hizmet kuruluşları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 427–442.

Kunter, N. (1951). Türkiye'de suçluluğun içtimai amilleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(3), 98–121.

Reçberoğulları, A. N. (2021). *Atatürk dönemi çocuk politikası* (Yayınlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Sakal, F. (1999). *Ağaoğlu Ahmed Bey*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1948). *TBMM Tutanak Dergisi* (26. cilt, 63. birleşim). Ankara: TBMM Basımevi.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim:11.06.2025).

URL-1, <https://sacdd.org.tr/index.php/dernegimiz> (Erişim: 10.06.2025).

URL-2, <https://sacdd.org.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda/vakfimiz> (Erişim:10.06.2025).

URL-3, <https://sacddsanalmuze.com/hakkimizda#:~:text=Ya%C5%9Fam%C4%B1%20boyunca%20%C3%A7ocuklara%20verdi%C4%9Fi%20%C3%B6nemi,%C3%87ocuk%20Dostlar%C4%B1%20Derne%C4%9Fi%20ad%C4%B1n%C4%B1%20alm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.> (Erişim: 12.06.2025).

URL-4,
<https://sacdd.org.tr/index.php/kurumsal/hakkimizda/hayati-2>
(Erişim: 12.06.2025).

Uslu, D. (2022). Türkiye'nin ilk kadın avukatı Süreyya Ağaoğlu'nun kadın ve çocuklarla ilgili faaliyetleri. *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 582–600.

TOPLUMU YERİNDEN OKUMAK: KÜLTÜREL, MEKÂNSAL VE DİJİTAL ALANLAR

